

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ГАБІТУС

Науковий журнал

Випуск 8

**Одеса
2019**

Редакційна колегія:

Абдираймова Гульміра Сериківна – доктор соціологічних наук, професор

Барматова Світлана Петрівна – доктор соціологічних наук, професор

Бондаренко Олександр Григорович – кандидат соціологічних наук

Даріуш Тулавецьки – доктор соціології хабілітований

Зоська Яна Володимирівна – доктор соціологічних наук, професор

Пачковський Юрій Франкович – доктор соціологічних наук, професор

Слющинський Богдан Васильович – доктор соціологічних наук, професор

Соболева Наталя Іванівна – доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник

Тереза Гіза – доктор хабілітований з соціальних наук

Хижняк Лариса Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор

Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук, доцент

Швець Дмитро Євгенович – доктор соціологічних наук, доцент

Шедяков Володимир Євгенович – доктор соціологічних наук, доцент

Щудло Світлана Андріївна – доктор соціологічних наук, професор

**Науковий журнал «Габітус» є фаховим виданням
на підставі Наказу МОН України від 10.05.2017 року № 693 (додаток 7)**

***Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)***

Електронна сторінка видання – www.habitus.od.ua

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 1 від 28.01.2019 року)**

**Науковий журнал «Габітус» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 22415-12315P від 22.11.2016 року)**

**ISSN (Print): 2663-5208
ISSN (Online): 2663-5216**

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2019

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ****Никифороенко Н.О., Никифороенко А.Р.**СТАНОВЛЕННЯ ЕВОЛЮЦІОНІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ
В СОЦІОГУМАНІТАРИСТИЦІ7**Щерба О.І.**ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «СПОЖИВАННЯ»
(ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)..... 12**СЕКЦІЯ 2****МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ****Лешенок У.С.**ПЕРСПЕКТИВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ
НА ОСНОВІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЇХ ПРИХИЛЬНИКІВ.....18**Полтораков О.Ю.**СУЧАСНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ НАСИЛЬСТВА:
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД.....26**СЕКЦІЯ 3****СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ****Аран Реза Гамид Махмуд**

РАЗВИТИЕ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ЗАДАЧА..... 29

Баханов О.Ю.ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 2015–2030 В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА СПІВПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ
ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ..... 35**Гаджиев Осман Юсиф-оглы**

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ СРЕДНЕГО КЛАССА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ..... 42

Керимова Айгюн Халил-кызы

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С МОЛОДЕЖЬЮ С КОМПЬЮТЕРНОЙ ЗАВИСИМОСТЬЮ..... 47

Слободянюк А.В.

ОЦІНКА РОЛІ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСВІ 51

СЕКЦІЯ 4**СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ****Булавенко С.Д.**ОСВІТНЯ ПРОГРАМА «ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ»
ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ.....56

Іванець Т.М. ФЕНОМЕН ПЕНСІЙНОЇ МАЯТНИКОВОЇ МІГРАЦІЇ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ.....	61
Коршун Т.В., Черкашина Т.О. «ПРАВИЛО ПОЛОВИН» ЦУКРОВОГО ДІАБЕТУ: ЛОКАЛЬНИЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВИМІР.....	65
Малахова Ж.Д. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЕМЕЙ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ.....	69
Тащенко А.Ю. «ТУРБОТИ ПРО ТУРБОТИ» У МАЙБУТНІХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ФАХІВЦІВ.....	76
Шевель І.П. НОВІ СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ ТА ЇХ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК.....	81
Шевченко О.М. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗЛУЧЕНЬ В УКРАЇНІ.....	85
Щиголь І.В. ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ТА РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИКО-СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА.....	90

CONTENTS

SECTION 1

THEORY AND HISTORY OF SOCIOLOGY

Nykyforenko N.O., Nykyforenko A.R.

THE FORMATION OF THE EVOLUTIONARY PARADIGM
IN SOCIO-HUMANITARIAN SCIENCE 7

Shcherba O.I.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF “CONSUMPTION”
(HISTORICAL-SOCIOLOGICAL ASPECT) 12

SECTION 2

METHODOLOGY AND METHODS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

Leshenok U.S.

PERSPECTIVES OF CLASSIFICATION OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES
ON THE BASIS OF VALUE ORIENTATIONS OF THEIR SUPPORTERS 18

Poltorakov O.Yu.

CONTEMPORARY SOCIO-CULTURAL DIMENSIONS OF VIOLENCE:
SOCIOLOGICAL APPROACH 26

SECTION 3

SOCIAL STRUCTURES AND SOCIAL RELATIONS

Aran Reza Gamid Mahmud

DEVELOPMENT OF FAMILY RELATIONS AS A SOCIAL TASK 30

Bakhanov O.Yu.

2015–2030 SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN THE CONTEXT
OF THE DEVELOPMENT OF YOUTH POLICY IN UKRAINE
AND COOPERATION OF STATE AND PUBLIC ORGANISATIONS 36

Gadzhiev Osman Yusif-oglyi

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF THE MIDDLE CLASS
IN AZERBAIJAN 43

Kerimova Aygyun Halil-kyizyi

SOCIAL WORK WITH YOUNG PEOPLE HAVING
A COMPUTER ADDICTION 48

Slobodianiuk A.V.

EVALUATION OF THE ROLE OF MEN AND WOMEN
IN MODERN SOCIETY 52

SECTION 4 SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGIES

Bulavenko S.D.

EDUCATIONAL PROGRAM “VALUABLE LANDMARKS”
AS A MEANS OF FORMATION OF SOCIAL ACTIVITY OF STUDENTS 57

Ivanets T.M.

PHENOMENON OF PENSION PENDULAR MIGRATION:
PRECONDITIONS OF OCCURRENCE AND SOCIAL CONSEQUENCES..... 62

Korshun T.V., Cherkashyna T.O.

“HALF RULE” OF DIABETES MELLITUS:
LOCAL TERRITORIAL MEASUREMENT 66

Malahova Zh.D.

SOCIAL PROBLEMS OF FAMILIES IN MODERN UKRAINE..... 70

Tashchenko A.Yu.

“CARES ABOUT THE WORRIES” OF FUTURE SCIENTIFIC
AND TECHNICAL SPECIALISTS..... 77

Shevel I.P.

SOCIAL CONFLICTS AND THEIR SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT 82

Shevchenko O.M.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DIVORCES OF UKRAINE..... 86

Shchyhol I.V.

LITERATURE AND RECONSTRUCTION OF HISTORIC-SOCIAL REALITY:
SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE 91

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

СТАНОВЛЕННЯ ЕВОЛЮЦІОНІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ В СОЦІОГУМАНІТАРИСТИЦІ

THE FORMATION OF THE EVOLUTIONARY PARADIGM IN SOCIO- HUMANITARIAN SCIENCE

У статті окреслюються основні віхи розвитку еволюційного підходу в соціогуманітарних студіях, актуалізуються його пізнавальні можливості. Показано поліваріантність тлумачень культурної еволюції. Здійснено типологізацію наукових напрямів та шкіл у межах еволюціоністської парадигми.

Ключові слова: культурна еволюція, еволюційний підхід, соціогуманітаристика, наукові напрями та школи, суспільний прогрес, еволюціоністська парадигма.

В статье очерчиваются основные этапы развития эволюционного подхода в социогуманитарных исследованиях, актуализируются его познавательные возможности. Показана поливариантность толкований культурной эволюции. Осуществлена типологизация научных направлений и школ в рамках эволюционистской парадигмы.

Ключевые слова: культурная эволюция, эволюционный подход, социогуманитаристика, научные направления и школы, общественный прогресс, эволюционистская парадигма.

The purpose of the article is to identify the stages of development of evolutionism in socio-humanitarian sciences, to show the large variety of interpreting cultural evolution, to classify modifications of the evolutionary paradigm, and to update its cognitive abilities.

Searching for new research technologies is one of the trends in the methodological field of socio-humanitarian science in Ukraine. The revival of well-known but forgotten approaches can be observed. The "evolutionary" approach is among them.

The evolutionary idea is one of the fundamental discoveries. Its emergence is associated with the breakthrough in the field of biology (the middle of the 19th century). However, both the concept of evolution and the evolutionary ideas and principles were borrowed by biologists from cultural studies. These studies were conducted by philologists, economists, moralists, environmentalists, cultural and legal historians, and ethnologists.

The prestige of social humanism has grown due to the formulating the principles of the nature

development and the systematic presentation of these principles in Darwin's theory. It conceded some of the positions to the evolutionary principles by which nature lives. As a result, "social Darwinism", "social biologism", and "social evolutionism" originated. These ideas were in contact with social thought, such as Malthusianism and Utilitarianism, the ideas of the racial anthropological school (England), traditions of individualism, socialism, "philosophy of life", ideas of the racial anthropological and geographical schools, Pan-Germanism (Germany); racial anthropological and ethnic determinism, socialism (France); Protestant traditions, values of personal freedom, private entrepreneurship, success cult, reformism and technocracy (USA), social realism and nominalism (Austria), traditions of Renaissance culture, and ideas of forensic-anthropological school (Italy).

Modernization of evolutionism was accompanied by the emergence of various scientific fields. Their classification allows us to demonstrate the interaction between them, to separate the criticism directed against certain approaches from the criticism of evolutionism in general, and to show the breadth and possibilities of the evolutionary paradigm. According to the interpretation of the scale and structure of evolution, organicism / gollist and particularist ones can be distinguished. According to the principles of evolution, biologizing and sociologizing approaches can be identified. According to the research priorities, materialistic and idealistic ones exist. According to evolutionary bases, pluralistic and deterministic types exist. Individualistic – democratic, Socialist-democratic, individualistic-aristocratic, and social-aristocratic types can be identified in terms of social ideals. "Progressive", "indifference curve", and "adaptation" approaches developed in terms of understanding of "evolution".

The diversity of evolutionism and the increasing number of its interpretations, combined with preserving the general principles, allow to identify the evolutionary paradigm in socio-humanitarian sciences.

Key words: cultural evolution, evolutionary approach, social studies of humanities, scientific fields and schools, social progress, evolutionary paradigm.

УДК 316.752

Никифоренко Н.О.

к. і. н., доцент,
завідувач кафедри соціології
управління
Донецький державний університет
управління

Никифоренко А.Р.

старший викладач кафедри
гуманітарних дисциплін
Донецький державний університет
управління

Постановка проблеми. Основна тенденція в методологічному просторі сучасної соціогуманітарної думки є спрямованою на пошук та апробацію модерних дослідницьких тех-

нологій, удосконалення понятійного апарату, витворення «нової» мови науки, синтез природничо-наукових, технікознавчих та гуманітарних знань, зближення ідеалів пізнання

природничих і соціально-гуманітарних наук; розвиток міждисциплінарних студій [1; 2].

У межах зазначеної тенденції простежується також прагнення дослідників актуалізувати, відродити (а подекуди навіть і «реабілітувати») давно відомі, але з тих чи інших причин відкинуті або призабуті теоретичні й методологічні підходи. Йдеться про позитивізм у дусі Л. фон Ранке та неопозитивізм, аксіологічний підхід у дусі неокантіанців (Г. Ріккерта, В. Віндельбанда), структурно-функціональний – у дусі Е. Дюркгайма, праксеологічний – в інтерпретації Л. фон Мізеса та інших представників Австрійської школи, антропологічний та цивілізаційний підходи та ін. До кола останніх належить широко розповсюджений у соціогуманітарній думці другої половини XIX- початку XX ст. «еволюційний» (чи «еволюціоністський») підхід. Як зауважує Ева Доманська, нині теорія еволюції знову посідає важливе місце в гуманітарних дискусіях і стає теоретичним підґрунтям для формулювання різних підходів та дослідницьких напрямків [3, с. 177–178].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відродження еволюціонізму в західній соціогуманітарній думці, становлення еволюціонізму 2.0. (неоеволюціонізму, за А. Н. Вайтгедом), його парадигмальне відмежування від класичного еволюціонізму та зближення зі структурно-функціональним підходом відбулося в 1950-х рр. у теоретико-методологічному просторі археології (Г. В. Чайлд, Р. Адамс, К. Фланнері, В. Сандерс, Б. Прайс), культурної антропології (Дж. Ліндсей, Л. Уайт, Дж. Стюард, Р. Л. Карнейро, М. Гарріс, Р. Раппонорт, М. Салінс, Е. Сервіс, Дж. Александер, П. Річерсон, П. Бойд та Дж. Генріч), соціології (Дж. Ленські, Ж. Ленські, Т. Парсонс, Дж. Аррігі), епістемології (К. Поппер, С. Тулмін, К. Лоренц, Г. Фоллмер, Ф. Вукетич, Р. Рідль), соціальної філософії (Г. Гезліт, Ф. фон Гаек, Л. Ігер, Д. Т. Кемпбелл), психології (Л. Космідес, Дж. Тубі, Д. Басс), літературознавства (В. Бензон, Дж. Керол, Б. Бойд, Дж. Готшал, Дж.С. Вілсон, Р. Сторі, Е. Діссенайк, Д. Бараш та Н. Бараш, Д. Даттон, Б. Кук, М. Нордлунд, Дж. Сондерс, В. Флеш).

Є інтерес із боку дослідників і до історії класичного еволюціонізму в соціогуманітарній думці (С. Абачієв, О. Базалук, Е. Вітол, Ф. фон Гаек, В. Квасницький, О. Князева, А. Коротаєв, С. Кравець, Л. фон Мізес, Х. Нагаї, В. Надурак, Р. Нельсон, Р. Нісбет, А. Нордгрєн, Е. Орлова, М. Пекхем, С. Роуз та Г. Роуз, Т. Русяєва, Н. Сергієнко, А. Хунджуа та В. Неделько, Л. Фесенкова, Ю. Чайковський, К. Черезова та А. Серіков, О. Четверикова, П. Штомпка; оглядові роботи з історії соціології, культурної антропології, етнології, соціальної філософії, психології). Аналіз літератури свідчить про розмаїтість уявлень щодо виникнення

та траєкторії розвитку еволюційного підходу в соціогуманітарній думці, обставин розмивання його змістовного ядра. Зберігаються міждисциплінарні бар'єри у сприйнятті змісту еволюціонізму як комплексу ідей та дослідницьких програм.

Постановка завдання. У своєму дослідженні ми, покладаючись на історико-генетичний та історико-типологічний методи, поставили за мету виявити основні етапи становлення еволюціонізму в соціогуманітарному знанні, показати поліваріантність тлумачень культурної еволюції, типологізувати модифікації еволюціоністської парадигми, актуалізувати її пізнавальні можливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюційна (від лат. *evolutio* – розгортання) ідея, поза сумнівом, являє собою одне з фундаментальних прозрінь людини. Від часів Анаксимандра вона не полишала західну наукову думку, хоча й дуже довго знаходилася на її маргінесах. Причиною такого стану речей не в останню чергу було те, що фактичним противником еволюції в будь-якому її вигляді свого часу виступив Арістотель, чії доктрини впродовж наступних двох тисяч років панували в філософській та релігійній думці Окциденту. Будь-який лад, за посередництвом якого впорядковується людська діяльність (етичні норми та правила, закони, суспільні взаємини, державний устрій), цей філософ вважав продуктом навмисної організації індивідуальних дій із боку людського розуму, який свідомо творив цей порядок. Загалом, Арістотелю не вдалося навіть поставити питань про те, як виникають й удосконалюються соціальні інститути та практики, як люди пристосовуються до непередбачуваних змін, завдяки чому стають можливими зростання кількості населення, формування стійких схем поведінки, обрання людьми саме того роду занять, у межах якого їхні зусилля виявляються найпродуктивнішими [4, с. 80–86].

Проникнення ідей еволюціонізму в соціогуманітарну сферу сучасного наукового знання масова свідомість пов'язує насамперед із колосальним епістемологічним проривом у царині біології, який стався в середині XIX ст., подекуди вбачаючи в Ч. Дарвінові поборника і навіть винахідника самої ідеї еволюції [5; 6]. Не забуваймо, однак, що й саме поняття еволюції, і базові еволюційні ідеї та принципи біологи запозичили зі студій культури, давніших за родоводом. Такі студії, присвячені виникненню складноорганізованих спонтанних порядків у перебігу процесу еволюції, вели мовознавці (В. Гумбольдт, В. Джонс, Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Грім), економісти (А. Сміт і Т. Мальтус), моралісти (Б. Мандевіль, Д. Юм, А. Фергюсон, Т. Рід), природознавці (Ч. Лайель), історики культури (Й. Г. Гердер, Ф. Г. Клемм,

А. Бастіан, Л. Морган) та права (Г. Гуго, К. фон Савіні, Г. Пухта), етнологи (І. Унгер, Т. Вайц) [4, с. 45–47; 7, с. 103–107; 8].

Уперше термін «еволюція» використав англійський богослов, юрист та фінансист сер Метью Гейл у 1677 р. для пояснення специфіки зв'язку індивідуального та історичного розвитку організмів. До наукового обігу термін «еволюція» запровадив у 1762 р. швейцарський природознавець Шарль Бонне.

Завдячуючи виявленню базових принципів розвитку органічного світу й систематичному викладу цих принципів у межах теорії біологічної еволюції, чималий внесок у створення якої, поряд з Ч. Дарвіном, зробили Ж. Ламарк, Ж. Кюв'є, Г. Спенсер, А. Воллес та Т. Гакслі, відійшла в небуття ідея природи як статичної системи та значно зріс престиж історичної думки (і соціогуманітарного знання в цілому). Р. Коллінгвуд зауважує, що, якщо раніше, коли взаємини «між історичною й науковою думкою, тобто вченням про історію та вченням про природу, були антагоністичними», «історія претендувала на вивчення предмету, що за своєю суттю поступово розвивається, природнича ж наука – на вивчення статичного за своєю істотою предмету», то «разом із Дарвіном ця наукова точка зору капітулює перед історичною, й обидві солідаризуються в підході до своїх предметів, які перебувають у стані прогресивного розвитку» [9, с. 124–125].

Утім, і соціогуманітарне знання поступилося низкою позицій еволюційним принципам, що за ними живе природа. Прихильників застосування цих принципів у соціогуманітарній сфері почали об'єднувати (відповідно до міри спорідненості їхніх ідей із постулатами теорії біологічної еволюції та до ступеня запропонованої ними інтеграції соціогуманітарного й біологічного знань) під назвами «соціал-дарвіністи», «соціал-біологісти» та «соціал-еволюціоністи». Осідаючи на певний національно-культурний субстрат, ідеї еволюціонізму дедалі активніше контактували з різноманітними течіями суспільної думки: в Англії вони поєднувалися з ідеями мальтузіанства й утилітаризму в етиці та політекономії (В. Беджгот), ідеями расово-антропологічної школи (Г. С. Чемберлен, Ф. Гальтон, К. Пірсон); у Німеччині – з традиціями індивідуалізму, що йшли від молодогегельянців, з ідеями соціалізму (К. Маркс, Ф. Енгельс, К. Каутський), філософії життя (Ф. Зіммель), расово-антропологічної (О. Аммон) та географічної шкіл (Ф. Ратцель), зародками пангерманізму (Л. Вольтман); у Франції – з ідеями органіцистської школи (А. Еспінас, А. Фуйє, Р. Вормс), расово-антропологічного й етнічного детермінізму (Ж. Лапуж, А. де Гобіно), соціалізму й марксизму (П. Лафарг); у США – з протестантською релігійною традицією й цінностями особистої свободи, приватного підпри-

ємництва, культом «успіху» (В. Самнер), ідеями реформізму (А. Смолл, Л. Ф. Ворд) і технократизму (Т. Веблен); в Австрії – з ідеями соціального реалізму (Л. Гумплович) та соціального номіналізму (Г. Ратценгофер); в Італії – з традиціями ренесансної культури XVI ст. (Р. Ардіго), ідеями криміналістико-антропологічної школи (Е. Феррі, Р. Гарофало, Ч. Ломброзо) [10].

Із часом захоплення ідеями еволюціонізму набуло ознак нездорової субінтелектуальної «моди», спричинившись, зрештою, до відчутних деформацій масової свідомості й навіть до появи певного соціального типу «борця за існування» (struggle for life), яскраво відтвореного в творах художньої літератури останньої чверті XIX ст.

Природною реакцією на спроби різного роду «суспільствознавців», застосувавши теорію Ч. Дарвіна, дійти тих висновків, що їх, як зауважує Ф. фон Гаек, «їм варто було б зробити, покладаючись на досягнення своїх попередників», стала зростаюча ворожість суспільної думки до використання еволюційного підходу в соціогуманітарних студіях. Зазначені спроби зле прислужилися теорії культурної еволюції: вони надовго затримали її розвиток і фактично дискредитували її. Навіть сьогодні дехто з науковців, що вивчають діяльність людини, використовує суперечності (й кричущі помилки) соціал-дарвінізму в якості приводу для відмови від якого б то не було еволюційного підходу взагалі» [4, с. 45–51].

Модернізуючись, еволюціонізм змінював своє обличчя. В його межах продовжували виникати різноманітні напрями та школи, нетотожні за світоглядними орієнтирами, соціальними ідеалами, методиками дослідження і т. ін. Продемонструвати взаємодію між цими напрямими та школами, їх взаємозв'язаність, не втрачаючи при цьому з виду властиву їм спільну (чи близьку до такої) основу, відділяючи критику, спрямовану проти певних напрямів та шкіл від критики еволюційного підходу взагалі, показуючи широту та можливості еволюціоністської парадигми, допомагає класифікація течій еволюціонізму за певними ознаками.

1. За інтерпретацією масштабності та структури еволюції – *органіцистські й голістські*, яким загалом властиве ототожнення еволюції з процесом, що через нього проходить конкретне явище в цілому, долаючи східці наростаючого ускладнення, та *партикуляристські*, які зосереджуються здебільшого на процесі розвитку окремих компонентів досліджуваного явища.

2. За принципами, згідно з якими відбувається еволюція, – *біологізаторські та соціологізаторські*.

3. За дослідницькими пріоритетами – *матеріалістичні*, в центрі уваги яких перебуває

еволюція знарядь праці, засобів виробництва, форм господарства, техніки й організації праці, зростання міст, торгівлі й науки, та *ідеалістичні*, які зосереджуються насамперед на проблемах розвитку релігії, моралі, політичної ідеології, естетики.

4. Із точки зору наявності провідних та визначальних первнів в еволюції – *плюралістичні*, для яких є характерним урахування взаємодії в перебігу еволюції різних чинників (екзогенних та ендегенних), та *детерміністські*, а в межах останніх – *механіцистські*, які пояснюють еволюцію в термінах діючої причини і визначають її «з минулого», та *фіналістські* (*телеологічні*, *есхатологічні*), які пояснюють еволюцію в термінах мети і визначають її з «прийдешнього».

5. За соціально-політичними ідеалами – *індивідуалістично-демократичні*, чи ліберальні, які пов'язують поступ у соціальному житті з благодійними наслідками «спонтанного» розвитку в умовах вільної конкуренції, виконуючої роль «природного добору»; *соціалістично-демократичні*, які наголошують на необхідності активнішого втручання суспільства й уряду в соціальні, економічні та культурні процеси, «справедливішого» розподілу суспільного продукту й надання кожному «рівної» можливості самореалізації; *індивідуалістично-аристократичні*, які вважають природну нерівність рушієм усякого поступу, а будь-яку «невільницьку мораль», що заперечує права «пана», – знаменням занепаду й розкладу; *соціал-аристократичні*, які, визнаючи життя ареную боротьби за існування, її учасниками бачать не лише індивідів, але насамперед – раси, групи й народи, а майбутніми переможцями – аристократичні держави та спільноти. Те, що різні соціально-політичні напрями знаходять собі теоретичне обґрунтування в межах еволюціоністської парадигми («біологічної філософії життя» за термінологією Г. Ріккерта), може видатися дивовижним. Дійсно, Г. Спенсер, В. Самнер, К. Менгер, Ф. Бастіа та їхні однодумці за її посередництвом обґрунтовували власні демократично-індивідуалістичні переконання, доводячи дієвість доктрини «laissez faire, laissez païsser» й будуючи відповідні програми життя, тоді як носії лівих поглядів обстоювали вартості соціал-демократії, соціалізму чи комунізму, а послідовники А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, А. Бергсона – індивідуалістично-аристократичні цінності й т. ін. Аналогічну тенденцію спостерігаємо й на прикладі творчості видатних постатей вітчизняної історії, зокрема М. Драгоманова, який, за визначенням І. Франка, був істориком-еволюціоністом, «вірив у ненастанний органічний розвій не лише у сфері матеріальних явищ, але також у сфері духу, віри, літератури й етики», вважаючи «властивим плодючим елемен-

том» тієї еволюції людського індивідуума, його душу, волю й розум [11, с. 430–431], за допомогою еволюціоністської парадигми обстоював помірковано ліберальні ідеали, тоді як сам І. Франко (і М. Грушевський) – народницькі, а В. Липинський чи Д. Донцов – елітаристські.

б. За розумінням самого терміну «еволюція» – *прогресистські*, які еволюцію фактично ототожнюють із прогресом як більш-менш цілісним розвитком, здійснюваним у напрямку від нижчого до вищого, від менш досконалого до досконалішого, від гомогенного до гетерогенного, від нерозрізнуваного до виразного, від примітивних форм організації до складніших і т. ін.; *індиферентистські*, які в еволюції вбачають насамперед процес індиферентного розвитку, який містить у собі як кількісні, так і якісні зміни й перетворення буття та свідомості, і за визначенням не може бути ні прогресом, ні регресом; *адаптаціоністські*, які сприймають усяку еволюцію (і культурну, і біологічну) в якості процесу безперервного пристосування до випадкових обставин, що їх неможливо передбачити, визнаючи при цьому механізм пристосування на всіх його рівнях, які є у світі, – генетичного пристосування, пристосувальної поведінки й наукового відкриття – принципово тотожним, позаяк «усюди ми маємо справу з успадкованими структурами, які передаються за допомогою інструкцій, тобто через генетичний код чи традиції; на всіх трьох рівнях нові структури й нові інструкції виникають у результаті пробних змін, які йдуть із середини даної структури, тобто за допомогою попередніх проб, підданих природному добору й процедурі усунення помилок» [12].

Фактичне ототожнення культурно-історичної еволюції із суспільним поступом мало місце в теоретичних побудовах діячів пізнього Просвітництва (і навіть, подекуди, в самого Ч. Дарвіна [13]), у К. А. Сен-Сімона, О. Конта, Ш. Летурно, Дж. С. Міла, Г. Спенсера, Е. Дюркгайма, К. Маркса, Ф. Г. Гіддінгса, в більшості соціологічних теорій розвитку ХХ ст. Слід зазначити, що терміном «прогрес» [14] (від лат. *progressus* – рух уперед) у тому його значенні, в якому він застосовувався в ХІХ ст., охоплювалися відповідні зміни як в історії, так і в природі, при цьому прогрес у природі (еволюція) подекуди сприймався як дещо більше, ніж просто порядок походження форм. Нерідко йшлося про доктрину, згідно з якою кожна нова форма виступає не лише модифікацією попередньої, але й її деяким вдосконаленням, із чого виходило, що людина – найвищий продукт еволюції, а прогрес «гарантується» законом природи.

Зазначене (меліористське) бачення культурно-історичної еволюції спиралося на два припущення. По-перше, припускалося, що людина є або являє собою щось від абсолютної цінності, отож природний процес у її

еволюції був прогресом. Із того, що процес, який вів до появи людини, був некерованим, робився висновок, що в природі як такої була закладена внутрішньо їй властива тенденція до здійснення цієї абсолютної цінності. По-друге, припускалося, що оскільки людина (як витвір природи) підкоряється природним законам, то й закони історичного процесу мають бути тотожними законам еволюції, із чого випливало, що людська історія розгортається за законом прогресу чи, інакше кажучи, що кожна нова видова форма соціальної організації, мистецтва й науки, породжувана історичним процесом, являє собою вдосконалення попередньої [10, с. 118–131]. Історичний процес набував вигляду не позбавленого мети та сенсу розвитку форм людського життя, а еволюції телеологічної, з більш чи менш яскраво вираженою об'єктивною доцільністю як результатом прояву каузальних відносин у живій природі.

Висновки з проведеного дослідження.

Еволюціонізм як комплекс ідей та дослідницьких програм є відкриттям Нового Часу, здійсненим широким колом учених у різних галузях соціогуманітарного знання. Поліваріантність прочитань еволюціонізму – не лише наслідок поширення еволюційних ідей та їх адаптації до особливостей предмету тих чи інших соціогуманітарних дисциплін, а й природний прояв його генези.

Соціогуманітаристика отримала істотний поштовх для свого розвитку завдяки систематичному викладу теорії біологічної еволюції, але поступилася біології частиною своїх теоретико-методологічних позицій. У другій половині XIX ст. еволюціонізм, осідаючи на специфічні національно-культурні субстрати, через синтез, адаптацію, модифікацію, асиміляцію набув, за збереження частини загальних принципів та наявності спільних рис, ще більшої багатоманітності, переживши кризи зростання (соціал-дарвінізм, біологізаторство, прогресизм) та перетворившись на значно ширшу за науковий підхід гетерогенну дослідницьку платформу (парадигму). Під час використання в соціогуманітарних студіях еволюціоністської парадигми як методології важливо коректно, з урахуванням специфіки дослідницьких цілей та дотриманням логічних зв'язків, сприймати ті чи інші її елементи (узагальнення, принципи, поняття, норми побудови й обґрунтування наукового знання).

Перспективи подальших студій убачаємо, насамперед, в деталізованому описі змісту мультидисциплінарної еволюціоністської парадигми та її контекстуалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лук'янець В.С. Технології XXI сторіччя: новий режим еволюції мегасоціуму. Схід. 2005. № 5. С. 41–49.
2. Нугаев Р.М. Проблема роста социогуманитарного знания. Вопросы философии. 2007. № 8. С. 58–69.
3. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле; пер. з польськ та англ. В. Склокін, С. Троян. Київ: Ніка-Центр, 2012. 264 с.
4. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма: пер. с англ. Москва: Новости, 1992. 302 с.
5. Райков Б.Е. Германские биологи-эволюционисты до Дарвина. Л. Окен, К. Ф. Бурдах, М. Г. Ратке. Ленинград: Наука, 1969. 240 с.
6. Райков Б.Е. Русские ученые-эволюционисты до Дарвина. Материалы к истории эволюционной идеи в России. В 4-х тт. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1951–1955.
7. Квасницкий В. Истоки эволюционной экономики. URL: https://www.hse.ru/data/785/944/1224/Publ15_Busygin.doc (дата звернення: 10.01.2019)
8. Черезова К.В., Сериков А.Е. Социальный эволюционизм Герберта Спенсера и дарвинизм. Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология». 2014. № 2(16). С. 99–115.
9. Колінгвуд Р. Ідея історії: пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Основи, 1996. 615 с. URL: <http://litopys.org.ua/colin/colin07.htm> (дата звернення: 10.01.2019).
10. История теоретической социологии: В 4-х т. Т. 1 / Ответ. ред. и составитель Ю.Н. Давыдов. Москва: Канон, 1997. 496 с.
11. Франко І. Суспільно-політичні погляди Драгоманова. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Київ: Наук. думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 422–437. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=9600> (дата звернення: 10.01.2019).
12. Поппер К.Р. Эволюционная эпистемология. URL: <http://www.keldysh.ru/pages/mrbur-web/philosophy/popper.html> (дата звернення: 10.01.2019).
13. Поуз С., Поуз Х. После Дарвина. URL: <https://commons.com.ua/uk/posle-darvina/> (дата звернення: 10.01.2019).
14. Нисбет Р. Прогресс: история идеи: пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова и Гр. Сапова. Москва: ИРИСЭН. 2007. 557 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «СПОЖИВАННЯ» (ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "CONSUMPTION" (HISTORICAL-SOCIOLOGICAL ASPECT)

Досліджено еволюцію теоретичних уявлень у контексті поняття «споживання». Обговорюються соціальні передумови процесу становлення сучасного змісту поняття «споживання» як особливого соціального феномена. Показано становлення соціології споживання як особливої галузі, що вивчає процеси споживання в міждисциплінарному ракурсі. Проаналізовано внесок українських соціологів у соціологію споживання.

Ключові слова: споживання, поведінка споживачів, соціологія споживання, суспільство споживання.

Исследована эволюция теоретических представлений в контексте понятия «потребление». Обсуждаются социальные предпосылки процесса становления современного понятия «потребление» как особого социального феномена. Показано становление социологии потребления как особой отрасли, изучающей процессы потребления в междисциплинарном ракурсе. Проанализирован вклад украинских социологов в социологию потребления.

Ключевые слова: потребление, поведение потребителей, социология потребления, общество потребления.

The evolution of theoretical ideas in the context of concept «consumption» has been explored. The paper discusses social preconditions for the process of becoming the modern concept of «consumption» as a special social phenomenon. The article shows the formation of sociology of consumption as a special branch of sociology, which studies the processes of consumption in the interdisciplinary perspective. The contribution of Ukrainian sociologists to the sociology of consumption has been analyzed.

The concept of «consumption» is studied by a large number of disciplines. Among them are economics (micro- and macro-), psychology (experimental, clinical and social), semiotics, demography, history, cultural anthropology. And, of course, it is a phenomenon studied by sociol-

ogy. In this article, the author makes attempt to address consumption as a social phenomenon typical for modern and postmodern societies. The exploration is based on an analysis of general sociological theories proposed by Western and Ukrainian researchers from nineteenth and twentieth centuries.

A number of works are devoted to the problem of the theoretical analysis of the concept of «consumption», in particular R. Aron, R. W. Belk, V. I. Ilyin, J. Ritzer, V. V. Radaev. Furthermore, mentioned works also analyze this concept as a socio-cultural and economic phenomenon.

However, the interdisciplinary study of the concept of «consumption» did not take enough attention of researchers. Therefore, there is a need for more detailed research, exploration, analysis and consideration of the emergence of the concept of «consumption» in its current definition as the object of studying the sociology of consumption.

The main purpose of this work is examination of the theories of consumption from classical sociologists of the nineteenth and twentieth centuries as well as from modern scholars in order to discover the evolution of the concept of consumption in sociology.

Each historical stage in the development of society is characterized by its special system of values, which ultimately sets the coordinate system, in which all social processes, including in the sphere of consumption, take place. As we have seen from a theoretical review of works, modern considerations concerning consumption have an interdisciplinary nature, since research is carried out by scientists from different fields, on many planes and levels, and in various aspects. The reason for such considerations is the point of view of the individual, for which consumption is the main sphere of existence, as well as society as a whole, whose behavior reflects the styles and ways of life. Therefore, we believe that the sociology of consumption should continue to develop in this direction.

Key words: consumption, consumer behavior, sociology of consumption, consumer society.

УДК 303.4:316.334.2

Щерба О.І.

к. соціол. н., доцент, докторант відділу історії та теорії соціології
Інститут соціології Національної академії наук України

Постановка проблеми. Поняття «споживання» вивчають багато дисциплін. Серед них мікро- та макроекономіка, психологія (експериментальна, клінічна та соціальна), семіотика, демографія, історія, культурна антропологія, соціологія. У статті автор робить спробу розглянути споживання як соціальний феномен, характерний для сучасних і постсучасних суспільств, базуючись на аналізі загальносоціологічних теорій західних і українських дослідників XIX – XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню теоретичного аналізу поняття «спо-

живання» присвячено низку праць, зокрема: Р. Арона [1], Р. Белка [2], В. Ільїна [3], Дж. Рітцера [4], В. Радаєва [5], які розглядають це поняття як соціокультурний та економічний феномен.

Постановка завдання. Оскільки міждисциплінарне вивчення поняття «споживання» залишилося поза увагою дослідників, головною метою роботи є розгляд теорій споживання соціологів-класиків XIX – XX ст. і сучасних науковців, з'ясування того, як еволюціонує уявлення про споживання в соціології протягом цього періоду і до сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Споживач через свою ринкову поведінку показує, як він реагує на ціни товарів і послуг, систему доходів і податків, а також досяжні вигідні пропозиції. Творячи потенційний і фактичний попит, споживачі визначають перспективи функціонування інших суб'єктів ринку. Однак під час ухвалення споживчих рішень на свідомість споживача впливають різноманітні економічні, політичні, суспільні, культурні та цивілізаційні зміни. Ці зміни зумовлюють необхідність пристосування до них, попри зміни в системі потреб їхньої ієрархії, отже, і в структурі попиту.

Історично споживання виникло з появою людства. Але говорити про споживання як про феномен соціальної реальності можна лише із другої половини XIX ст., коли окреслились контури сучасної споживчої культури [6, с. 80]. Хоча передумови для виникнення сучасного споживання сформувалися раніше, західні дослідники вважають, що становлення сучасного споживання пов'язано з розвитком капіталізму як специфічної економічної та соціокультурної системи. Отже, початок сучасності як джерела сучасного споживання можна вбачати в самих капіталістичних системах.

Новаторами в дослідженні споживчих парадигм у соціальних системах були теоретики політичної економії кінця XVIII – початку XIX ст. [7]. Саме їм належить ідея і первинне теоретичне розроблення концепцій економічної детермінації базових соціальних пріоритетів, що ґрунтуються на задоволенні потреб індивідів і соціальних груп. Споживання в межах цих позицій вважалось хоч і кінцевою метою економічних процесів, але все ж цілком і безпосередньо концептуально узалежнювалось виробництвом.

Так, Карл Маркс розробив теорію товарного фетишизму, згідно з якою «фетишистський характер товарного світу породжується суспільним характером праці, що виробляє товари. Предмети споживання стають товарами саме тому, що вони є продуктами залежних один від одного окремих робіт. Комплекс цих робіт утворює сукупну працю суспільства. До того ж лише в межах свого обміну продукти праці набувають суспільно однакової вартісної предметності, відособленої від їхніх чуттєво відмінних споживчих предметностей. Це розщеплення продукту праці на корисну річ і вартісну річ простежується на практиці лише тоді, коли обмін вже достатньо поширений і набув значення такого, що корисні речі виробляють спеціально для обміну, а тому вартісний характер речей враховують вже під час самого її виробництва» [8, с. 82–83]. На думку вченого, суть товарного фетишизму полягає в тому, що стихія суспільних відносин, що панує над людьми, зовні виступає у вигляді панування над ними окремих речей. У людей під впли-

вом цієї стихії виникає містичне ставлення до товару як до надприродної сили. Товарний фетишизм, за К. Марксом, – явище історичне, має об'єктивний характер. Вищого розвитку він досягає за капіталізму, де товарно-грошові відносини стають абсолютною і загальною формою господарської діяльності.

К. Маркс виокремлював історичні типи споживання, притаманні суспільствам, що перебувають на різних етапах розвитку, або так звані «формаційні типи споживання»: первісний, рабовласницький, феодалський, капіталістичний, комуністичний. Однак його типологія базувалася в основному на економічних критеріях. За ними тип споживання визначається рівнем розвитку економічної сфери, або базисом, а саме характером власності та рівнем розвитку продуктивних сил. Цю схему можна було б прийняти без вагань, якщо припускати, що споживання – це суто економічний феномен. Однак варто розглядати споживання не тільки як економічне, але і як соціокультурне явище. Тому, виділяючи історичні типи споживання, варто співвідносити їх із ціннісною системою тих суспільств, в яких вони існують.

На наступному етапі розвитку теоретичних уявлень про споживання, пов'язаному з маржиналістською революцією [9] і подальшим формуванням некласичної економічної теорії, «нової теорії споживання» [10], відбувається світоглядна переоцінка ролі економічних суб'єктів в суспільному житті. Маржиналісти впритул підійшли до трактування ідеї соціального блага як загального прагнення до збільшення рівня задоволення потреб людей. На перший план висувається ідея «суверенного споживача», відносно незалежного від структури виробництва й інтересів виробників, що змушені підкорятися швидкоплинним «примхам» попиту. Маржиналісти вперше в історії починають широко враховувати психічні закономірності для пояснення суто економічних процесів. Вони інтерпретують «економічну людину» як повноцінного споживача, наділяють її відповідними соціальними і світоглядними характеристиками, мовби передбачаючи тотальні маніпулятивні технології, що застосовуються зараз, у XXI ст.

Теорії маржиналізму стали формою відображення первинних економічних потреб і прагнень приватних підприємців. Крім того, нова течія виконувала й ідеологічну функцію, протиставляючи свої концепції марксизму й виступаючи проти трудової теорії вартості.

Для маржиналізму характерна нова методологія, основними ознаками, що пов'язані з темою дослідження, є такі:

– психологізація економічного аналізу – участь індивіда в економічних процесах зумовлюється психологічними та суб'єктивними чинниками й оцінками;

– принцип раціональної поведінки людини на основі власних, суб'єктивних уявлень;

– перевага обміну та споживання над виробництвом (корисність блага може оцінити лише споживач).

У цей же період проблема споживання поступово входить у сферу наукових інтересів досить широкого кола суспільствознавців – істориків, антропологів, соціологів, культурологів, соціальних теоретиків. Економічний розвиток суспільної системи відбувається паралельно із соціокультурним розвитком, це процеси, які не можна розглядати окремо один від одного. Підтвердження цієї ідеї можна знайти в працях класиків соціології.

Зокрема, один із найвизначніших класиків-соціологів Макс Вебер увів у науковий обіг поняття ідеального типу – одну із ключових категорій, покликаних допомогти збагнути сенс або смисловий зв'язок часто повторюваного явища. За ідеально-типіві конструкції виступають наукові поняття і закони. Ідеальний тип показує, «якою була б певна людська поведінка, якби вона мала чітко цілераціональний характер, була б вільною від помилок і афектів і якби вона орієнтувалася на цілком однозначну мету <...>. Реальна поведінка надзвичайно рідко <...>, і то лише наближено, відповідає конструкції ідеального типу» [11, с. 609]. М. Вебер уводить поняття «стиль життя» і водночас підкреслює, що в його основі лежить «класова ситуація», тобто становище на ринку. Однак він зазначав, що класова (ринкова) ситуація – це лише вихідна умова формування стилю життя, що не гарантує відсутність відхилень. Загалом, стиль життя він пов'язував насамперед зі статусними групами.

Торстейн Веблен у своїй праці «Теорія класу дозвілля: економічне дослідження інституцій» (1899 р.) уводить поняття «демонстративне споживання» і вважає, що воно стає культурною нормою. Час, блага, ресурси стають засобом підтримки соціальної репутації [12]. На думку дослідника, розвиток демонстративного неробства і демонстративного споживання полягає в елементі марнотратства, тобто в зайвій витраті часу і матеріальних благ. Споживання є засобом підтримки репутації. Підвищення норми демонстративного споживання призводить до вищих витрат: у цьому і прихована марнотратна манера споживання або, інакше кажучи, «марнотратство».

Т. Веблен зазначав: «Щоби заслужити і зберегти повагу людей, недостатньо лише володіти багатством і владою. Багатство і владу потрібно зробити очевидними, адже повагу виявляють тільки після подання доказів». Дослідник вважав, що міське населення більш схильне до демонстративного споживання, ніж сільське, яке відрізняється від міського поведінкою й одягом. Вияв грошової спромож-

ності, боротьба та прагнення перевершити один одного серед міських жителів підносять демонстративне споживання на ще вищий рівень [12, с. 121–122]. Т. Веблен вживав цей термін для опису особливостей поведінки класу, що виокремився в XIX ст. у результаті накопичення капіталу. У цьому контексті вживання терміна звужувалося до представників вищого класу, які використовували величезне багатство для декларації своєї соціальної влади, реальної чи уявної.

Вернер Зомбарт вивчає споживання через поняття «розкіш». У своїй праці «Розкіш і капіталізм» (1912 р.) В. Зомбарт розглядає роль «розкоші» у будівництві сучасного капіталізму. Він визначає розкіш як певну витрату, яка виходить за межі необхідного, за умови знання того, що є необхідним [13, с. 88]. Дослідник поділяє розкіш на суб'єктивну й об'єктивну. Остання визначається залежно від фізіологічних і культурних потреб людини. Серед причин появи феномена «розкоші» виокремлюється «індивідуалістська» причина, тобто оточення себе «марною мішурою» [13, с. 90–95]. У цьому прихована спонукальна причина марнославства, прагнення в усьому перевершити іншого. В. Зомбарт також виокремлює кількісну й якісну організацію розкоші. Для першої характерне від самого початку використання великої кількості товарів, для другої – використання тільки найякісніших товарів [13, с. 90–95]. Отже, надмірність спостерігається в кількісному аспекті розкоші і, як і мода, говорить про істотні зміни в співвідношенні «індивідуально-го» і «загального» у культурі.

Поняття «мода» у споживчій сфері досліджень посідає центральне місце в працях Георга Зіммеля. Учений у своїй праці «Філософія моди» (1905 р.) говорить про моду як про соціокультурне явище, що дозволяє самоствердитися, проявити індивідуальність. Мода приводить індивіда до єдиного взірця, тобто до тенденції соціального вирівнювання, отже, приводить індивіда до групового життя, а не до індивідуального [14, с. 267]. Г. Зіммель формулює такий парадокс: чим швидше змінюється мода, тим дешевшими повинні ставати речі, а чим дешевшими вони стають, тим до швидшої зміни моди вони спонукають споживачів і змушують виробників [15]. Він вважає атрибутом моди таку статусну цінність, як «честь». Суть честі полягає в приєднанні до людей свого класу та відокремленні від нижчих за статусом прошарків населення. Дотримання «честі» та моди домінує над зручністю. Дослідник підкреслює, що більшість людей відчувають до моди прихильність та заздрість, оскільки не кожен може собі дозволити володіти модними товарами. Мода також є формою самореалізації тих індивідів, які потребують психологічного схвалення ззовні. Водночас навмисна

немодність має цей самий механізм, лише зі зворотним знаком.

На думку іншого сучасного, теоретика споживання П'єра Бурдьє, об'єктивні умови існування індивідів та груп формують їхній габітус – систему стійких набутих схильностей діяти певним чином. Габітус відображає «колективне в індивідуальному й індивідуальне в колективному». Тобто сформовані умовами життя настанови дозволяють: 1) класифікувати практики на прийнятні і неприйнятні; 2) давати оцінки цих практик, що виражаються в індивідуальних смаках, формуванні стилів життя різних груп. Учений зауважує: «Унаслідок того, що різні умови існування породжують різні габітуси, <...> практики, породжені різними габітусами, постають як організовані конфігурації властивостей, що виражають відмінності, які об'єктивно вписані в умови існування у вигляді схем диференціальних розбіжностей». П. Бурдьє підкреслює, що не тільки рівень доходу визначає стиль життя і характер споживання. Наприклад, дохід майстра цеху може перевищувати дохід службовця, але його смаки, а значить, і стиль життя, схожі з робітничими, а службовці за смаками і стилем життя ближчі до інтелігенції. Це пояснюється відмінностями габітусів, які разом зі сформованими ними стилями життя утворюють системи знаків, що трансформують розподіл капіталів у цілісну систему розпізнаваних соціальних відмінностей. Породжений габітусом смак є «практичним оператором перетворення речей на відмінні та відмітні знаки, <...> він переносить відмінності, вписані у фізичний лад тіл, у символічний лад значущих відмінностей» [16]. Отже, споживчі переваги, сформовані різними смаками, та габітус не лише маркують статус груп, але й підкреслюють їхню відмінність від інших. На думку П. Бурдьє, ідентифіковані таким чином групи не можна ототожнювати із класами у Марксовому розумінні, оскільки вони не мають здатності до консолідації і вираження своїх інтересів без додаткових зусиль із мобілізації свого символічного капіталу. Така мобілізація відбувається насамперед у вигляді боротьби за «владу номінацій», тобто можливість нав'язувати іншим своє бачення світу через систему позначень та найменувань.

Інший теоретик споживання Жан Бодрійяр розробив концепцію «суспільства споживання», написавши працю з політекономії знака. Загалом він вважав, що «споживання» є настільки всеоб'ємним поняттям, що суспільство цілком йому підпорядковане. Щодо цього констатовано: «Ми перебуваємо на тій стадії, коли «споживання» охоплює все життя, коли всі види діяльності комбінуються тим самим способом, коли русло задоволень прокреслене заздалегідь, день за днем, коли «середовище» є цілісним, має свій мікроклімат, облаштоване, культура-

лізоване. У феноменології споживання загальний мікроклімат життя, благ, предметів, послуг, поведінки і соціальних відносин є завершеною стадією в еволюції, яка починається із простого достатку товарів і через утворення ланцюга об'єктів споживання доходить до всезагального координування дій і часу, до системи довкілля, вписаної в майбутні міста» [17, с. 7–8].

Ж. Бодрійяр визначає споживання як структуровану соціальну сферу, де блага і потреби переходять від певної групи до різних класів за рівнем їх просування. Причина появи «суспільства споживання», на думку автора, полягає у становленні нових продуктивних сил і монополістичній перебудові економічного середовища з високою продуктивністю [17, с. 77]. Ж. Бодрійяр говорить про те, що «споживання» відтепер розуміється інакше, воно міфологізоване, є низкою послідовних купівельних дій. Тепер товар купується не в одиничному вимірі, а серійно. Це і змушує споживача купувати більше, ніж йому необхідно. Він втягнений у серію так званого «нав'язаного споживання», де достаток і надлишок мають знаковий, символічний характер. Це створює зовнішній ефект багатства, множинності.

Джордж Рітцер у своїй праці (1993 р.) показав загрози, що приховані в сучасному ставленні виробників до споживання. Він говорить про те, що «макдональдизація» – це не просто система та процес поширення товарів і послуг, але і перетворення базових принципів, на яких ґрунтується ресторан швидкого харчування, на принципи організації сучасного життя [18]. Завдяки чотирьом елементам формальної раціональності (ефективність, передбачуваність, кількісний показник і ретельний контроль) можливим є ефективніший результат, оскільки є передбачуваним і стандартизованим сам процес [18, с. 12–13]. «Макдональдизації» сприяє принцип конвейера, основною рисою якого є взаємоподібність. Найбільшу «революцію» у споживанні пов'язують зі створенням Герні Фордом типу промислового виробництва. Цей тип ґрунтувався на використанні конвейера, запровадженому Г. Фордом, а також високих заробітних платах робітників та низьких цінах на продукцію. Від того часу виробництво стає масовим, а споживати в достатній кількості можуть не лише найбагатші, а всі верстви населення.

У науках про суспільство кінця ХХ ст. споживання розглядається не просто як економічний утилітарний процес, але і як соціальний та культурний процес, що включає культурні знаки та символи. Відповідний напрям, що виник у дослідженнях споживання, дістав назву «нового». До 1990-х рр. його право на існування було визнано поруч із традиційною школою. Характерна риса цього нового напрямку – фокус на культурі та соціальних проблемах [2].

Однак, як зазначає Володимир Ільїн [3], не варто від однієї крайності (споживання лише предметів) переходити, як це часто робиться, до іншої (розуміння споживання як суто виробництва символів). Люди споживають і для того, щоби просто вижити (навіть найбагатші відчувають голод і холод), і для того, щоби спілкуватися один з одним через вироблені в процесі споживання символи. Говорити, що автомобіль – це лише засіб пересування, означає так само далеко відійти від реальності, як і стверджувати, що це тільки предмет розкоші. Найелементарніший предмет споживання, який задовільняє базову потребу, є символічним, а найсимволічніша річ має відбиток утилітарності. Автомобіль не лише полегшує життя людини, але є і символом, за допомогою якого оточенню свідомо чи несвідомо передається інформація про власника: його економічне становище, смаки, часто претензії, можливо, і комплекси.

Вадим Радаєв також вважає, що «соціології споживання варто подолати поширену культурологічну зацикленість і активніше звертатися до вивчення економічних аспектів даної теми. Тісніше поєднання економічних і економіко-соціологічних підходів до аналізу споживання дозволить дати об'ємніше уявлення про сучасний розвиток суспільства споживання – з його відчуженням та інноваційністю, з тими труднощами, суперечностями і новими можливостями, які воно породжує» [5, с. 17]. Дану тезу можна доповнити пропозицією вивчення процесу споживання більше в міждисциплінарному ракурсі і без таких крайніх поглядів вивчення споживання як суто культурологічного чи суто економічного феномена.

З цього погляду «споживання – це використання корисних властивостей того чи іншого блага, суміжного із задоволенням особистих потреб людини і витрачанням (знищенням) вартості даного блага. У цьому визначенні споживання виступає як сукупність господарського ставлення людей до об'єктів їхнього бажання, а також відносин між людьми» [5, с. 6]. Дане визначення є достатньо повним, проте до характеристики «блага» варто додати визначену кількість спожитого блага (товару чи послуги) за визначений проміжок часу.

Не можна залишити поза увагою низку концептуальних знахідок українських учених у галузі суспільних наук, у чиїх працях вивчаються деякі аспекти проблематики споживання. Такі праці вітчизняних соціологів з'являються ще в 1970–1980 рр. Але в межах ідеологічно керованої командно-адміністративної радянської системи основною метою цих робіт здебільшого була критика: (1) капіталістичної системи й укоріненої в ній моделі споживання; (2) західних концепцій «суспільства споживання», які виправдовували цю модель і пропа-

гували буржуазний спосіб життя. Водночас у вітчизняній літературі цього періоду проводилася пропаганда соціалістичного способу життя та пов'язаної з ним моделі споживання, яка характеризувалася такими поняттями, як «розумність» та «помірність».

Проте, відкинувши заідеологізованість, все ж таки маємо в Україні суто наукові дослідження вже в ці часи. Найважливішими з них є праці Олени Донченко, яка вивчала споживання в контексті розвитку особистості. Науковець звертає увагу на соціальний аспект процесу споживання і визначає споживчу поведінку як специфічний компонент діяльності споживача, що детермінується всією системою соціальної діяльності особистості і відображає вибіркоче ставлення особистості до навколишніх цінностей, що проявляється в способі їх присвоєння, споживання та використання [19, с. 9]. Також, згідно з О. Донченко, споживча поведінка – це сукупність поведінкових актів, дій, тактик та стратегій поведінки, метою яких є придбання та набуття засобів задоволення потреб [19, с. 34]. Як бачимо, у другому визначенні з'являється чітка мотивація процесу споживання, тобто задоволення особистих потреб індивідів, і ще не обговорюється проблематика самореалізації через споживання або надмірного споживання, оскільки існування таких процесів у радянські часи більшістю населення не визнавалося.

Подальші соціологічні дослідження в Україні суттєво розширили предметну царину в працях В. Ворони (споживання як об'єкт економічної соціології, економічна культура населення), В. Пилипенка (аспекти соціології підприємництва, трудової й економічної поведінки), Є. Суїменка (економічні функції реклами та критика цього маркетингового інструмента впливу на українського споживача), В. Резніка (питання моделювання поведінки індивідуальних покупців, сімейне споживання), Р. Шульги (споживання у сфері мистецтва), Т. Петрушиної (Єфременко) (соціально-економічна поведінка, економічна культура населення), Н. Лисиці (реклама як соціальний інститут, проблеми довіри до реклами, тенденції споживчої політики), Я. Зоськи (соціокультурні чинники споживання, суспільство споживання).

У межах інших суспільних наук можна виокремити праці Л. Шульгіної (механізм формування споживчої цінності товару, мотиваційно-психологічне підґрунтя поведінки споживачів, управління обслуговуванням споживачів), В. Корінева (поведінка споживачів під час формування ціни), А. Старостіної (теорії споживчих мотивацій, маркетингові дослідження споживачів), Є. Ромата (питання реклами, державне регулювання рекламної діяльності, інтегровані маркетингові комунікації), Г. Почепцова (тео-

рії комунікацій, символи в політичній рекламі), В. Королька (зв'язки із громадськістю, питання політичної реклами), Р. Колядюка (стиль життя споживачів), Н. Писаренко (електронна комерція, створення брендів), О. Зозульова (поведінка споживачів, брендинг, мотиваційні теорії споживачів, крауд-технології в маркетингових комунікаціях).

Валентин Тарасенко здійснив інституціоналізацію (тобто перетворив даний напрям досліджень на самостійну дисципліну) соціології споживання в Україні. У своїй праці (1993 р.) для характеристики споживання як соціального інституту необхідними для дослідження він виокремлює такі компоненти [20, с. 32–33]:

1) споживче відношення й інші основні відношення споживання;

2) споживчу діяльність і поведінку у сфері споживання (споживчу поведінку);

3) технологію споживання (присвоєння, використання, способи задоволення потреб, види споживання);

4) організації, заклади й установи (а також соціальні інститути), які обслуговують, регулюють, контролюють і трансформують процес споживання;

5) суб'єкти споживання, тобто індивіди і групи людей, які здійснюють споживання, споживчу діяльність, обслуговування, захист споживачів;

6) нормативну систему, яка регулює задоволення потреб і відносини споживачів як між собою, так і із суспільством, сферою обслуговування, довкіллям;

7) уніфіковану систему споживчих цінностей, що виражають ідеологію споживання і впливають на поведінку людей;

8) функції і дисфункції споживання.

Отже, багато в чому становлення сучасного суспільства і сучасної форми споживання як його атрибута зумовлено низкою економічних чинників: появою і розвитком капіталістичних відносин, капіталістичної системи господарства, процесом індустріалізації та пов'язаним із ним збільшенням обсягу виробництва, зростанням купівельної спроможності і життєвих стандартів населення. Перша половина ХХ ст. пов'язана з поширенням масового виробництва і масового споживання. У цей період споживання стає невід'ємною частиною повсякденного життя людей, до того ж це стосується не еліти, не вищих прошарків суспільства, які є лише малою його частиною, а більшості населення.

Висновки з проведеного дослідження.

Кожен історичний етап у розвитку суспільства характеризується своєю особливою системою цінностей, яка, зрештою, і задає координатну систему, у межах якої протікають усі соціальні процеси, зокрема у сфері споживання. Як ми побачили з теоретичного

огляду праць, сучасні міркування, що стосуються споживання, мають міждисциплінарний характер, оскільки дослідження здійснюються науковцями різних сфер, на багатьох площинах та рівнях і в різноманітних аспектах. Підставою для таких міркувань є думка як індивіда, для якого споживання є основною сферою існування, так і суспільства загалом, чия поведінку віддзеркалюють стилі і способи життя. Тому вважаємо, що соціологія споживання має і надалі розвиватися саме в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. Пер. із фр. Г. Філіпчука. К.: Юніверс, 2004. 393 с.
2. Belk R. Studies in the new consumer behaviour. Acknowledging Consumption. A Review of New Studies / D. Miller. London; New York: Routledge, 1995. P. 6–62.
3. Ильин В. Поведение потребителей. Сыктывкар: Изд. Сыктывкарского ун-та, 1998. 180 с.
4. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5 изд. СПб.: Питер, 2002. 688 с.
5. Радаев В. Социология потребления: основные подходы. Социологические исследования. 2005. № 1. С. 5–18.
6. Lee M. Consumer Culture Reborn: The Cultural Politics of Consumption. London, 1993. 208 p.
7. Миль Дж. Основы политической экономии: в 3 т. М.: Прогресс, 1980. 448 с.
8. Маркс К. Капитал: критика политической экономии. Процесс производства капитала. М.: Политиздат, 1988. Т. 1. Кн. 1. 565 с.
9. Вальрас Л. Начала чистой политической экономии, или теория общественного богатства. М.: Изограф, 2000. 448 с.
10. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. М.: ГУ ВШЭ, 2003. 489 с.
11. Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
12. Веблен Т. Теория праздного класса. Пер. с англ. М.: Прогресс, 1984. 367 с.
13. Зомбарт В. Исследования по истории развития современного капитализма. Собрание сочинений: в 3 т. СПб., 2008. Т. 3. 480 с.
14. Зиммель Г. Философия культуры. Избранное: в 2 т. М.: Юристъ, 1996. Т. 2. 607 с.
15. Зиммель Г. Созерцание жизни. Избранное: в 2 т. М.: Юристъ, 1996. Т. 2. 607 с.
16. Бурдьё П. Различение: социальная критика суждения. Западная экономическая социология: хрестоматия современной классики. Пер. с фр. О. Кирчик. М.: РОССПЭН, 2004. 680 с.
17. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М.: Республика, 2006. 179 с.
18. Ритцер Дж. Макдональдизация общества. Пер. с англ. М.: Праксис, 2011. 592 с.
19. Донченко Е. Потребление и развитие личности: социально-психологический анализ. К.: Наук. думка, 1982. 110 с.
20. Тарасенко В. Социология потребления: методологические проблемы. К.: Наук. думка, 1993. 167 с.

СЕКЦІЯ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ПЕРСПЕКТИВИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЇХ ПРИХИЛЬНИКІВ

PERSPECTIVES OF CLASSIFICATION OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES ON THE BASIS OF VALUE ORIENTATIONS OF THEIR SUPPORTERS

На сьогодні найбільш поширений підхід до класифікації суб'єктів політичного процесу – це їх групування за ідеологічною спрямованістю. У даній статті представлена спроба класифікації політичних партій не через визначення їх ідеології, а на основі ціннісних орієнтацій їх прихильників за допомогою аналізу відповідностей. Цінності в даному дослідженні виміряні за методикою Ш. Шварца. Емпіричною базою є шоста хвиля Європейського соціального дослідження, проведена в Україні у 2012 році. В результаті аналізу отриманий континуум із шести цінностей: «Влада-багатство», «Універсалізм», «Гедонізм», «Безпека», «Конформність» і «Традиція». У межах цього континууму політичні партії розділені на три групи у відповідності до міри значущості даних цінностей для респондентів. Основним результатом дослідження є підтвердження гіпотези щодо можливості використання ціннісних орієнтацій прихильників політичних партій як основи для класифікації цих партій.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, політичні орієнтації, електоральний вибір, політичні партії, аналіз відповідностей.

На сегодня наиболее распространенный подход к классификации субъектов политического процесса – это их группировка на основе идеологической направленности. В данной статье представлена попытка классификации политических партий не посредством определения их идеологии, а на основе ценностных ориентаций их сторонников с помощью анализа соответствий. Ценности в данном исследовании измерены по методике Ш. Шварца. Эмпирической базой является шестая волна Европейского социального исследования, проведенная в Украине в 2012 году. В результате анализа получен континуум из шести ценностей: «Власть-богатство», «Универсализм», «Гедонизм», «Безопасность», «Конформность» и «Традиция». В границах данного континуума политические партии разделены на три группы в соответствии со степенью значимости данных ценностей для респондентов. Основным результатом исследования является подтверждение гипотезы о возможности использования ценностных ориентаций сторонников политических партий в качестве основы для классификации этих партий.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, политические ориентации,

электоральный выбор, политические партии, анализ соответствий.

The article is devoted to the study of the possibilities of classification of Ukrainian political parties on the basis of the value orientations of their supporters. Today the most widespread approach to the classification of subjects of the political process – is grouping on the ideological orientation. There are attempts made to determine the ideological orientation of parties on the basis of their program documents or the ideological orientation of certain political figures on the basis of their statements in the mass media among the Ukrainian sociological and political studies. But with this approach, researchers face a number of difficulties. Ukrainian political parties are quite difficult to identify with a particular ideology in their name and program documents. There is a situation where the parties that are considered ideological opponents have the same thesis in their programs. In addition, there are too many populist statements in the programs, which further complicate the identification of ideological orientation and the classification of parties. The same problems arise when analyzing the statements of individual politicians.

This article presents an attempt to classify political parties not through the definition of their ideological orientation, but on the basis of the value orientations of their supporters through the correspondence analysis. Values in this study were measured according to S. Schwartz's method. The empirical basis is the sixth wave of the European Social Survey conducted in Ukraine in 2012. As a result of the analysis, a continuum of six values was obtained: "Power", "Universalism", "Hedonism", "Security", "Conformity" and "Tradition". Within this continuum political parties are divided into three groups according to the degree of significance of these values for respondents. The main result of the study is the confirmation of the hypothesis of the possibility of using the value orientations of the supporters of political parties as the basis for the classification of these parties. The main problem with interpreting data is that the location of values at different poles of the resulting continuum does not fully fit into the circular model of S. Schwartz. But even despite this, the study can confirm that the classification of political parties based on the values of their supporters is possible.

Key words: values, value orientations, political orientations, electoral choice, political parties, correspondence analysis.

УДК 316.4

Лешенок У.С.

аспірант факультету соціології
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Політична сфера життя суспільства – багатокомпонентна і неструктурована, різні її аспекти є предметом дослідження представників ряду суспільних наук, у тому числі соціології. Актуальним напрямком досліджень політичної сфери життя суспільства є вивчення суб'єктів політичного процесу – політичних партій та окремих політичних діячів. Одним із фокусів інтересу в таких дослідженнях є побудова класифікацій даних суб'єктів. У наукових дослідженнях ми часто звертаємось до класифікацій, адже вони спрощують складну реальність і дозволяють більш впевнено оперувати складними багатокомпонентними поняттями. Класифікації політичних суб'єктів цікавлять дослідників із багатьох причин. Перш за все, це можливість зменшити кількість змінних, із якими доводиться працювати, і зведення значної кількості суб'єктів до кількох вимірів, які потім можуть бути використані в якості пояснювальної змінної в різноманітних моделях. Також такі класифікації можуть бути показником якості демократії у країні, адже однорідність політичних партій або політичних лідерів за тим чи іншим критерієм може свідчити про недостатню представленість інтересів різних груп населення даними суб'єктами. Безперечно, важливою функцією таких класифікацій є можливість порівнянь, у першу чергу, між різними країнами.

На сьогодні найбільш поширеною основою класифікації політичних суб'єктів є ідеологія. Але вітчизняні дослідники стикаються з проблемою того, що на основі програмних документів або певних висловлювань окремих політичних діячів досить важко ідентифікувати ідеологію політичних суб'єктів, а навіть після здійснення такої ідентифікації відмінності між суб'єктами є недостатніми для побудови класифікації. Так, на думку І. Миклащука, українські політичні партії за своєю назвою, програмними засадами взагалі неможливо ідентифікувати з будь-якою ідеологією [4, с. 22]. Наприклад, спостерігається дублювання окремих положень у програмах партій, які позиціонуються як ідеологічні опоненти: у програмах ВО «Свобода» та КПУ під час виборчої кампанії до Верховної Ради 2012 року дублюються тези щодо націоналізації стратегічних підприємств, заборони купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення, введення виборності суддів [5]. Виходячи із цього, в даній роботі пропонується розглянути можливість класифікації політичних партій України не через ідентифікацію їх ідеологічної спрямованості, а на основі ціннісних орієнтацій їх прихильників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед українських соціологічних та політологічних досліджень представлений ряд спроб кла-

сифікації партій та окремих політиків на основі їх програмних засад або висловлювань у засобах масової інформації [1; 2; 3]. Так, дослідники VoxUkraine роблять спробу класифікації на основі ідеологій кандидатів у Президенти на майбутніх виборах у березні 2019 року. Проаналізувавши заяви кандидатів на основі методології Manifesto, вони приходять до висновку, що майже всі політики опиняються в одному секторі ідеологічного континуума – соціал-демократичному [3]. С. Конончук та О. Ярош, використовуючи аналогічну методологію, здійснюють класифікацію політичних партій на основі партійних і передвиборчих програм. І, хоча в їх дослідженні спостерігається більший розкид, ніж під час спроби класифікації кандидатів у Президенти, вони простежують загальну тенденцію до появи у програмах партій більш популістичних і менш логічно несуперечливих тверджень [1, с. 48]. О. Матієшин під час спроби класифікації українських партій на основі їх програмних документів приходять до висновку, що для більшості політичних партій характерна відсутність чітких змістовних програм [2]. Також ряд західних дослідників говорить сьогодні про «кінець ідеології», який проявляється у зниженні ідеологічної поляризації в сучасних суспільствах та тяжінні до більш центристських позицій [6; 7]. Тому постає необхідність пошуків альтернативного підходу до класифікації політичних суб'єктів, і, як альтернативу ідеологічному концепту, ряд дослідників пропонують використовувати цінності [8; 9; 10; 11; 12].

У даному дослідженні пропонується здійснити класифікацію українських політичних партій на основі ціннісних орієнтацій їх прихильників. Тобто замість ідеології політичних партій основою для побудову континуума, в межах якого буде здійснена класифікація, виступатимуть ціннісні орієнтації прихильників партій. Такий підхід до класифікації політичних суб'єктів базується на припущенні щодо існування зв'язку між цінностями та політичними орієнтаціями. Існує чимало емпіричних досліджень, в яких не лише доведено зв'язок між цінностями та політичними орієнтаціями, але також обґрунтовано можливості прогнозувати політичні орієнтації на основі цінностей і навіть можливості прогнозування електоральної поведінки [11; 13; 10]. Оскільки з аналізом політичних програм або висловлюваннями політиків виникає ряд проблем, то можна підійти до класифікації через уявлення самих респондентів. Приймаючи рішення, в тому числі щодо вибору політичної партії, людина обере такий спосіб дій, який узгоджується з тими цінностями, які є для неї найбільш значущими, й уникатиме тих дій, які узгоджуються з менш значущими цінностями.

Ряд дослідників припускають, що конфлікти, які лежать в основі ідеологічних континуу-

мів, можуть відтворюватись у структурі цінностей. Наприклад, на думку М. Барнеа та Ш. Шварца, в основі континуума «праві-ліві» лежить конфлікт між цінностями, які виражають пріоритет індивідуальних інтересів та пріоритет інтересів інших, а в основі континуума «консерватизм-лібералізм» лежить конфлікт між цінностями, що відображають прагнення до закону і порядку та відкритість до змін [13]. Виходячи із цього, можна припустити, що цінності можуть замінити ідеологію в основі класифікації політичних суб'єктів, що дозволить уникнути проблем, пов'язаних з ідеологічною ідентифікацією цих суб'єктів в умовах українського суспільства.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні можливостей класифікації українських політичних партій на основі цінностей їх прихильників.

Виклад основного матеріалу. В якості емпіричних даних для аналізу обрана шоста хвиля Європейського соціального дослідження, проведена в Україні у 2012 році. Цінності в даному дослідженні виміряні за методикою Ш. Шварца. Варіант методики, включений в опитувальник даного дослідження, налічує 21 ціннісний «портрет» абстрактних осіб, які можуть бути зведені в 10 базових людських цінностей; окрім того, дані цінності можуть бути зведені в 4 ширші ціннісні сектори. Так, до сектору «Збереження» відносяться цінності «Безпека», «Конформність» і «Традиція», до протилежного за змістом сектору «Відкритість до змін» відносяться цінності «Ризик-новизна», «Самостійність» і «Гедонізм». До сектору «Самоствердження» відносяться цінності «Влада-багатство» і «Досягнення», а до протилежного за змістом сектору «Турбота про людей і природу» – цінності «Універсалізм» та «Доброзичливість» [14, с.10].

Прихильники партій ідентифікуються на основі запитання: «Яка саме політична партія в Україні є Вам більш близькою, ніж решта партій?». Респондентам пропонується список із п'яти партій, не рахуючи категорію «Інше», які мали найбільш високий рейтинг у період проведення дослідження: «Батьківщина», «Свобода», КПУ, УДАР та Партія регіонів. Це створює ряд проблем для змістовної інтерпретації, адже, по-перше, ми обмежені в кількості партій, а по-друге, частина цих партій на сьогодні вже не існує. Але з методологічної точки зору даний список партій все одно дозволяє нам перевірити можливість групування політичних суб'єктів на основі цінностей їх прихильників.

Гіпотеза дослідження: ціннісні орієнтації українців, які вважають себе прихильниками певної політичної партії, можуть бути основою для класифікації цих політичних партій.

Для групування партій на основі цінностей у даному дослідженні пропонується викори-

стати метод аналізу відповідностей. Метод аналізу відповідностей вдало підходить для досягнення поставленої мети, адже, з одного боку, дозволяє описати взаємозв'язки між двома номінальними змінними, а, з іншого боку, описує взаємозв'язок між категоріями для кожної змінної окремо. На відміну від звичайного коефіцієнту кореляції на основі аналізу відповідностей, можна зафіксувати не лише наявність або силу зв'язку, але й структуру зв'язку і між двома змінними, і між категоріями кожної зі змінних, що дасть змогу згрупувати політичні партії у просторі цінностей респондентів. Змінна «партійні переваги» використовується в аналізі без змін, але категорії «Інша партія» та «Важко відповісти» не включаються до аналізу. Для утворення 10 цінностей за методикою Ш. Шварца по кожній цінності обраховується середнє значення індикаторів, через які вона вимірюється, але від отриманого середнього значення по кожній цінності віднімається середнє значення по всім індикаторам, які вимірюють цінності. Така методика розрахунку дає можливість обійти проблему того, що деякі респонденти схильні визначати всі наведені «портрети» як такі, що дуже схожі на нього або на неї. В результаті даної операції ми отримуємо 10 метричних змінних, після цього для кожного респондента визначається цінність, яка є для нього найбільш значущою. У відповідності до цієї цінності щодо кожного респондента позначається його ціннісний профіль (наприклад, якщо найбільш значущою цінністю є «Гедонізм», респондента відносять до категорії гедоністів). У результаті в аналізі використовується категоріальна змінна, категоріями якої є десять ціннісних профілів у відповідності до десяти цінностей Ш. Шварца.

Перш за все, варто оцінити Хі-квадрат для змінних, використаних в аналізі, адже, якщо він незначущий, то аналіз відповідностей не має сенсу. Для даних змінних Хі-квадрат становить 80,318 і є значущим на рівні 0,05. Це значення є невеликим, але наявність зв'язку між змінними дає можливість перейти до аналізу відповідностей. Результатом цього аналізу є візуалізація двовимірного (або більше) простору, в якому кожній категорії кожної змінної відповідає одна точка. Дана візуалізація представлена на Рис. 1. В аналізі використаний симетричний метод нормалізації, який дозволяє простежити, наскільки близькими є категорії обох змінних.

Інерцію в аналізі відповідностей можна розглядати як міру зв'язку як між двома таблицями, так і між категоріями однієї змінної. З Таблиці 1 видно, що перший та другий виміри пояснюють 85% інерції. Оскільки третій вимір додає лише 12%, варто зупинитись на двовимірному рішенні, щоб надто не перевантажувати модель. Також осі не є скорельова-

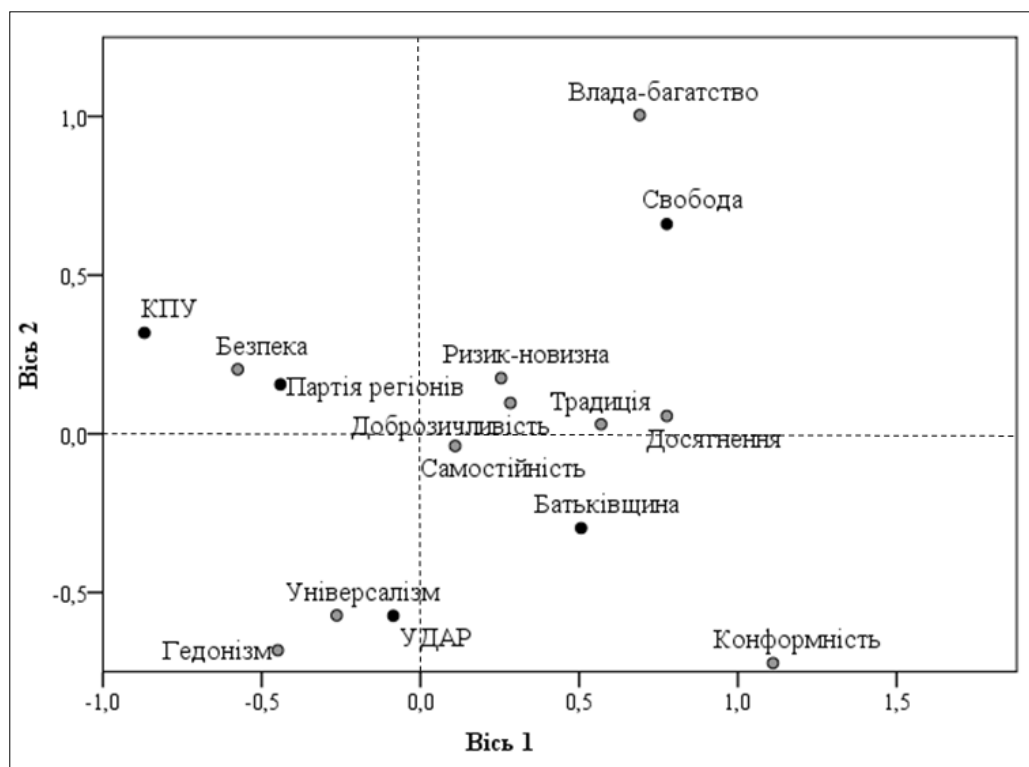

Рис. 1. Точки рядків та стовпчиків у просторі, утвореному першою та другою осями

Таблиця 1

Показники якості моделі

Вісь	Сингулярне значення	Інерція	Хі-квадрат	Значущість	Пояснена інерція		Кореляція між осями
					Відсоток	Кумулятивний відсоток	
1	0,298	0,089	-	-	0,640	0,640	-0,062
2	0,170	0,029	-	-	0,208	0,848	-
3	0,129	0,017	-	-	0,120	0,968	-
4	0,067	0,004	-	-	0,032	1,000	-
Всього	-	0,138	52,518	0,037	1,000	1,000	-

ними між собою: наявність кореляції між осями не означає зниження якості моделі, але її відсутність полегшує інтерпретацію.

Основною проблемою під час інтерпретації результатів аналізу відповідностей є спокуса інтерпретувати отриману візуалізацію, роблячи висновки про відстань точок, які є категоріями різних змінних. Тут важливо зазначити, що напряду можна інтерпретувати лише відстані між точками, які належать до одного набору змінних, тобто окремо між точками рядків або окремо між точками стовпчиків. Більш того, отриманий графік не може інтерпретуватись без статистик по кожній з точок, адже інерція окремої точки може визначитись як вертикальною або горизонтальною віссю, так і обома одночасно. Тому для подальшої інтерпретації варто розглянути основні статистики точок стовпчиків (стовпчиками в даному аналізі виступають партії) та точок рядків (ціннісні профілі), наведені в Таблиці 2.

На першому етапі інтерпретації ми визначимо, які точки будуть описовими, тобто потрібно описувати цінності у просторі партій, або партії у просторі цінностей. Це питання є принциповим, адже від відповіді на нього залежить, як будуть названі виміри (вісі) у аналізі. Виходячи з поставленої мети, в даному дослідженні варто описувати партії у просторі цінностей, тобто вісі будуть названі на основі ціннісних профілів респондентів.

Інтерпретація осей здійснюється на основі вкладень, які кожна точка вносить у інерцію цих осей. Якщо ми маємо набір з 10 ціннісних профілів, то середній абсолютний вклад для рядків становить 0,1 (1/10). Тобто під час подальшої інтерпретації можна розглядати всі точки, абсолютний вклад яких перевищує цей поріг. Із Таблиці 2 видно, що ми можемо інтерпретувати «Безпеку», «Конформність», «Традицію» для першого виміру (горизонтальної осі) та «Універсалізм», «Гедонізм» і «Вла-

Основні статистики точок стовпчиків та рядків

	Маса	Координати		Інерція	Вкладення				
					Точок в інерцію вісей		Вісей в інерцію точок		
		Вісь 1	Вісь 2		Вісь 1	Вісь 2	Вісь 1	Вісь 2	Якість у двох осях
Ціннісні профілі (рядки)									
Безпека	0,330	-0,575	0,203	0,036	0,367	0,080	0,915	0,065	0,980
Конформність	0,056	1,110	-0,723	0,026	0,234	0,174	0,792	0,191	0,984
Традиція	0,104	0,569	0,030	0,013	0,113	0,001	0,747	0,001	0,748
Доброзичливість	0,116	0,283	0,097	0,004	0,031	0,006	0,772	0,052	0,823
Універсализм	0,117	-0,264	-0,572	0,010	0,027	0,226	0,241	0,647	0,888
Самостійність	0,084	0,109	-0,038	0,011	0,003	0,001	0,027	0,002	0,029
Ризикновизна	0,035	0,254	0,175	0,001	0,008	0,006	0,658	0,179	0,837
Гедонізм	0,056	-0,449	-0,682	0,008	0,038	0,154	0,431	0,567	0,998
Досягнення	0,041	0,776	0,056	0,011	0,084	0,001	0,688	0,002	0,690
Владабагатство	0,059	0,690	1,004	0,019	0,095	0,351	0,441	0,532	0,973
Партії (стовпчики)									
Батьківщина	0,247	0,506	-0,297	0,029	0,212	0,128	0,643	0,126	0,769
Свобода	0,153	0,776	0,661	0,041	0,310	0,394	0,674	0,279	0,952
КПУ	0,109	-0,869	0,318	0,031	0,277	0,065	0,806	0,061	0,867
УДАР	0,191	-0,086	-0,574	0,017	0,005	0,370	0,024	0,617	0,641
Партія регіонів	0,300	-0,441	0,155	0,021	0,196	0,043	0,837	0,059	0,897

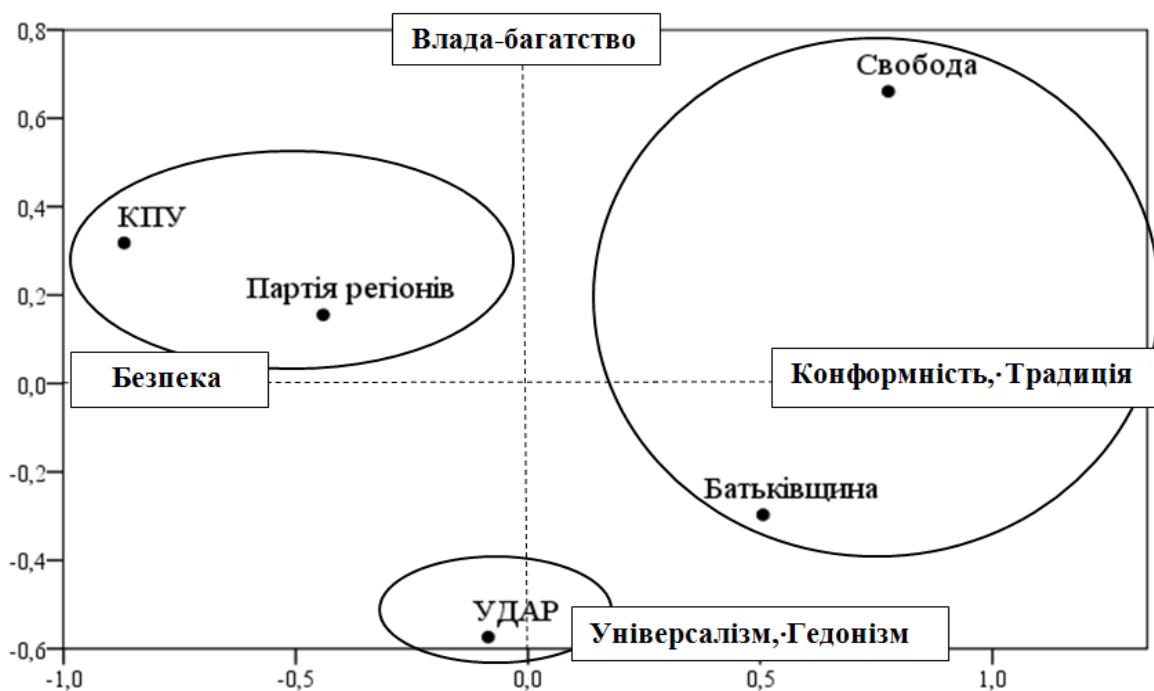

Рис. 2 Партії у просторі характеристик, утворених першою та другою осями

ду» для другого виміру (вертикальної осі). Що стосується вкладень для стовпчиків, тобто для партій у нашому аналізі, то тут у межах першого виміру інтерпретабельними є результати по партіям «Батьківщина», «Свобода», КПУ та Партія Регіонів, а у межах другого виміру – по партіям «Свобода» та «УДАР». Частина координат точок мають позитивний, а частина – негативний знак. У даному випадку знак не несе змістовного навантаження, а показує напрямок вісі. Отже, ми можемо позначити полюси горизонтальної вісі таким чином: негативний полюс («Безпека») та позитивний полюс («Конформність» і «Традиція»). Для вертикальної вісі можна визначити негативний полюс («Універсалізм» та Гедонізм) і позитивний полюс («Влада-багатство»).

Хоча ми й позначили полюси обох осей, їх інтерпретація не є однозначною і дещо відрізняється від кругового континууму Ш. Шварца. Такий результат є очікуваним, адже, з одного боку, ми трансформували 10 цінностей із метричною шкалою в одну категоріальну змінну, а з іншого боку, особливістю аналізу відповідностей є те, що ми ніяк не можемо вплинути на порядок категорій на графіку. Так, цінності, які утворюють горизонтальну вісь, у моделі Ш. Шварца утворюють один ціннісний сектор – «Збереження». Тобто в початковому круговому континуумі ці цінності є подібними за своїм мотиваційним наповненням, хоча в отриманому просторі вони знаходяться на протилежних полюсах. Тут можна запропонувати таку інтерпретацію: такі цінності сектору «Збереження», як «Традиція» та «Конформність», проявляються у взаємодії з оточуючими людьми і у ставленні до існуючих у суспільстві норм, а цінність «Безпеки» пов'язана з прагненням людини знаходитись у безпечному оточенні і, більш того, сприйняттям держави як утворення, що має захищати від різноманітних загроз [8]. Що ж стосується вертикальної осі, то три цінності, які описують її полюси, в початковій моделі входять до різних ціннісних секторів: «Гедонізм» входить до сектору «Відкритість до змін», «Влада-багатство» – до сектору «Самоствердження», а «Універсалізм» – до сектору «Турбота про людей та природу». Сектори «Самоствердження» і «Турбота про людей та природу» є протилежними за своїм мотиваційним наповненням, тому полюси вертикальної вісі, представлені цінностями «Універсалізм» та «Влада-багатство», цілком вкладаються в модель Ш. Шварца. Що ж стосується цінності «Гедонізму», яка також описує негативний полюс вертикальної осі, то вона не є протилежною «Універсалізму», але має інший зміст. Якщо цінність «Універсалізму» пов'язана зі значущістю для людини проблем рівності та охорони природи, то цінність «Гедонізму» пов'язана з прагненням отримувати задово-

лення від життя [8]. Тобто, на відміну від горизонтальної вісі, вертикальна вісь цілком вкладається в круговий континуум Ш. Шварца.

Таким чином, були визначені категорії, які утворюють отриманий простір. Для подальшого аналізу можна прибрати точки, які відповідають за ціннісні профілі, і лишити лише ті точки, які відповідають партіям. Це полегшить сприйняття графіка і наблизить нас до мети дослідження – класифікації партій, до того ж, як було зазначено вище, аналіз відповідностей не дозволяє порівнювати між собою відстані точок стовпчиків та відстані точок рядків. Точки, які відповідають партіям, нанесені на Рис. 2, окрім того, на цей графік нанесені підписи обох осей, які були визначені вище.

У верхньому лівому кутку на Рис. 2 розташовані КПУ та Партія регіонів, лише ці дві партії потрапили в один сектор. Перш за все, ми можемо зробити висновок про схожість ціннісних профілів електоратів цих партій. Що ж до змістовної інтерпретації, то інерція обох партій практично повністю пояснюється горизонтальною віссю, як видно з Таблиці 2. Для тих респондентів, хто визначає ці партії як найбільш близькі для себе, визначальне значення має цінність «Безпеки», при цьому для електорату КПУ значення цієї цінності є вдвічі вищим, ніж для електорату Партії регіонів. Вертикальна вісь для даних партій не є актуальною через низький відсоток поясненої інерції.

У правому верхньому секторі знаходиться партія «Свобода». Більшу частину інерції по даній партії пояснює перша вісь, і тут, на противагу КПУ та Партії регіонів, для електорату даної партії значущими є цінності «Конформність» та «Традиція». Також тут можна врахувати і другу, тобто вертикальну, вісь: для прихильників даної партії значущими є цінність «Влада».

У правий нижній куток потрапила партія «Батьківщина». Інтерпретація по даній партії також може здійснюватись за двома осями, але вклад першої є значно вищим. Так, для прихильників цієї партії, так само, як і для партії «Свобода», і на противагу партії КПУ та Партії Регіонів, значущими є цінності «Традиція» та «Конформність». Але якщо поглянути на другу вісь, то, на відміну від партії «Свобода», для прихильників цієї партії значущими є цінності «Універсалізму» та «Гедонізму». Але, оскільки і у випадку «Свободи», і у випадку «Батьківщини» внесок другої вісі є значно меншим, ніж внесок першої (перша в обох випадках пояснює більше 50% інерції), то ці партії можуть бути об'єднані в одну групу як такі, чий прихильники вважають для себе значущими цінності «Конформності» та «Традиції» на противагу партії КПУ та Партії Регіонів, для прихильників яких значущими є цінності «Безпеки».

Що ж стосується партії УДАР, то це єдина точка в нашому аналізі, яка краще пояснюєть-

ся вертикальною віссю (62%), горизонтальна вісь для неї не є актуальною. Виходячи з інтерпретації полюсів вертикальної вісі, можна сказати, що для виборців цієї партії характерні цінності «Універсалізму» та «Гедонізму». Хоча з графіку може скластись хибне враження, що партія УДАР може бути об'єднана в одну групу з «Батьківщиною», насправді під час більш детального аналізу ми приходимо до висновку, що «Батьківщину» доцільніше об'єднати в одну групу зі «Свободою», об'єднання Партії регіонів та КПУ в одну групу є очевидним і з графіку, і з даних, а от партія УДАР лежить відособлено від інших, і її варто виділити окремо, як третю групу, чії прихильники вважають значущими для себе цінності «Універсалізму» та «Гедонізму».

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Основним результатом дослідження є підтвердження гіпотези щодо можливості використання ціннісних орієнтацій прихильників політичних партій як основи для класифікації цих партій. Незважаючи на невелику кількість партій, використаних в аналізі, за допомогою методу аналізу відповідностей їх вдалось розділити на три групи, причому показники якості отриманої моделі є задовільними. Хоча не всі цінності, включені до аналізу, можуть бути проінтерпретовані через невисокий відсоток поясненої інерції, ми все ж можемо описати отримані кластери партій. До першого кластеру увійшли партії, для прихильників яких найбільш значущими є цінності «Безпеки» (Партія регіонів та КПУ), до другого кластеру увійшли партії, для прихильників яких найбільш значущими є цінності «Конформності» та «Традиції» («Батьківщина» та «Свобода»), третій кластер представлений лише однією партією, для прихильників якої найбільш значущими є цінності «Універсалізму» та «Гедонізму» (УДАР).

Основною проблемою в інтерпретації даних є те, що розташування цінностей на різних полюсах горизонтальної осі отриманого континууму не повністю вкладається у кругову модель Ш. Шварца, що може бути спричинити неоднозначну інтерпретацію цієї осі. Але навіть незважаючи на це, в результаті дослідження можна підтвердити, що класифікація політичних партій на основі цінностей їх прихильників є можливою. Порівняння запропонованого

підходу і класифікації партій та їх класифікація в ідеологічному континуумі представляє перспективи для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конончук С., Ярош О. Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні. Київ, 2013. 52 с.
2. Матієшин О. Роль ідеології у діяльності сучасних політичних партій України. Вісник Прикарпатського університету. 2013. № 6-7. С. 231–236.
3. Горонді Л, Брік Т, Грабова Л., Федоренко К., Тарасюк Т, Терещенко Д., Мор Р., Кобринович М., Тяжкий А. Між Чавесом і Меркель: яка політична ідеологія у майбутнього президента України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1035/> (дата звернення: 10.01.2019).
4. Миклащук І.М. Проблема становлення ідеологій у програмовій і практичній діяльності українських політичних партій. Віче. 2007. № 12. С. 21–23.
5. Джига Т. Ідеологічні та програмні аспекти активності українських політичних партій у виборчий період. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1035/> (дата звернення: 10.01.2019).
6. Dalton J. R. Social modernization and the end of ideology debate: patterns of ideological polarization. *Japanese Journal of Political Science*. 2006. № 7. P. 1–22.
7. Jou W., Endo M. Ideological Understanding and Voting in Japan: A Longitudinal Analysis. *Asian Politics and Policy*. 2016. №8. P. 456–473.
8. Schwartz S. H., Caprara G. V., Vecchione M., Bain P., Bianchi G., Caprara M. G., Cieciuch J. Basic Personal Values Underlie and Give Coherence to Political Values: A Cross National Study in 15 Countries. *Political behavioral*. 2014. № 36. P. 899–930.
9. Jacoby W. G. Value choices and american public opinion. *American Journal of Political Science*. 2006. № 50. P. 706–723.
10. Feldman S. Values, ideology, and structure of political attitudes. *Oxford handbook of political psychology*. New York, 2003. P. 477–508.
11. Caprara G. V., Schwartz S. H., Capanna C., Vecchione M., Barbaranelli C. Personality and Politics: Values, Traits, and Political Choice. *Political Psychology*. 2006. № 27. P. 1–28.
12. Goren P. Party identification and core political values. *American Journal of Political Science*. 2005. № 49. P. 881–896.
13. Barnea M., Schwartz S. H. Values and voting. *Political Psychology*. 1998. № 19. P. 17–40.
14. Schwartz S. H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*. 2012. № 2. P. 1–20.

СУЧАСНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ НАСИЛЬСТВА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

CONTEMPORARY SOCIO-CULTURAL DIMENSIONS OF VIOLENCE: SOCIOLOGICAL APPROACH

Тематика насильства як предметне поле сучасного соціоантропоцентричного знання дедалі більше актуалізується. Це зумовлено як «внутрішньою» специфікою розвитку наукового знання, так і «зовнішньою» специфікою нинішнього «суспільства ризику» (У. Бек). У ньому акцентуються проблеми, пов'язані саме з безпекою та насильством. Принципово важлива особливість сучасної соціокультурної ситуації пов'язана з феноменом «приватизації насильства». Останній має свої соціополітичні, соціоекономічні та соціокультурні виміри.

Ключові слова: соціологія, насильство, «приватизація насильства», глобалізація, ризик.

Тематика насилия как предметное поле современного социогуманитарного знания все более актуализируется. Это обусловлено как «внутренней» спецификой развития научного знания, так и «внешней» спецификой нынешнего «общества риска» (У. Бек). В нем акцентируются проблемы, связанные именно с опасностями и насилием. Принципиально важная особенность современной социокультурной ситуации связана с феноменом «приватизации насилия». Последний имеет свои социополитические, социальноэкономические и социокультурные измерения.

Ключевые слова: социология, насилие, «приватизация насилия», глобализация, риск.

The problematics of violence as a subject field of contemporary socio-humanitarian knowledge to become more and more actual, due both to the

“internal” specifics of scientific knowledge development and the “external” specificity of the present “risk society” (U. Beck), the one emphasizes social associated with risks and violence. The “violence” (political, social, cultural etc.) problems of democratic development in the context of so-called “hybrid warfare” are of principal character. There is a serious need to tackle external challenges and internal threats present situation poses.

The external context of the problem refers to the “privatization of violence” tendency, as well as a kind of social de-legitimization of liberal/democratic state (i.e. its conventional institutions) to use “hard power” (mostly of military and police character) measures. Privatization varies across political and social space, while violence increasingly became less public, more private. The deep tendency observed of the rise of private violence in world’s marginalized regions (Afghanistan, Syria etc.). Due to that the rise of para-military structures is seen as the key internal context of the problem. The new paradigm is needed – to balance democratic principles, political standards and legal procedures with the present “risk society” (U. Beck) realities. There is a strong need to pay attention to the security-oriented segment(s) of civil society (including the global civil society on its developing), those being seen as an important part of social violence management. But their roles and possibilities to be underestimated now. Fundamentally important feature of the modern socio-cultural situation to be within “privatization of violence” phenomenon, that has its sociopolitical, socio-economic and socio-cultural dimensions.

Key words: sociology, violence, “privatization of violence”, globalization, risk.

УДК 101.1:316

Полтораков О.Ю.

к. політ. н.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Тематика насильства традиційно знаходиться на відносній периферії соціологічних досліджень явищ та процесів соціально-культурного плану. Методологія аналізу останніх традиційно робить орієнтацію на «актора» відповідних відносин, залишаючи «в (напів)тіні» проблематику, пов'язану із соціально-структурними їх вимірами. За подібних обставин не завжди належна увага приділяється структурно-інституційний і т.п. чинникам та контекстам, зокрема тим, де присутність насильства носить принципий характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна соціологічна думка досліджує насильство переважно контекстно – в прив'язці до об'єкт-предметних домінант різноманітних підходів та традицій: П. Штомпка (соціальна діяльність як динамічний процес, що безперервно змінюється), Г. Блумер (соціальні про-

блеми як колективна поведінка), М. Спектр і Дж. Кітсьюз (соціальні проблеми як дискурсивні практики), Т. Дридзе (розуміння/тлумачення тексту як соціологічної одиниці спілкування), В. Ядов (роль суб'єктних чинників у високоактивній стадії соціальної трансформації). Разом із тим «у соціології насильство довго залишалося побічною темою у вивченні соціалізації, конфліктів або сімейних відносин, контролю та влади» [11, с. 186].

Натомість, як вказують такі дослідники, як Дж. Кілбі [20], Е. Хартман [19] та ін., насильство має бути включено в сучасну соціальну теорію і не має залишатися непоміченим: зважаючи на різні шляхи розвитку насильства, затребуваною є теорія, за допомогою якої можна було б комплексно аналізувати це явище в сучасному суспільстві.

Постановка завдання. Для глибшого розуміння місця, ролі та значущості останнього

варто звернутися до відповідної соціологічної парадигми, що так чи інакше тяжіє до традицій неомарксизму/постмарксизму (від наробок Й. Галтунга [15-17], К. Армстронг [14] та ін. до напрацювань Х. Арендт [13], М. Фуко та ін.)

Виклад основного матеріалу дослідження. Знаний норвезький суспільствознавець Й. Галтунг, розглядаючи насильство як принципово значущий соціальний феномен, виокремлював такі його ключові складові частини, як насильство безпосереднє (фізичне чи психологічне) та опосередковане, яке дослідник визначав як структурне [17]. Під структурним насильством він мав на увазі той вплив/тиск, що здійснюють соціальні структури як на індивідів, так і на їх групи чи об'єднання, обмежуючи потреби та/або інтереси останніх [16, с. 141–144]. Дослідник аргументував, що в сучасному йому суспільстві (1960–1980-ті рр.) таке насильство є аж ніяк не менш поширеним та значущим, аніж безпосереднє, фізичне насильство – ці два типи є дуже взаємозалежними, в т.ч. сімейне та гендерне, расове та етнічне, поліцейське та кримінальне тощо [Пор. 18, р. 196]. На його думку, структурне насильство є достатньо природним феноменом, тому що між соціальними групами існують певні відмінності, перш за все – в позиціях влади, які відображаються в структурі соціальної взаємодії. Відповідно, під структурним насильством розумілася перш за все соціальна несправедливість у сенсі нерівного розподілу ресурсів (зокрема, геоeкономіка нерівного обміну) і нерівних життєвих шансів.

Також Й. Галтунг виокремлював явище «культурного насильства», під яким розумів будь-який аспект культури (від релігії та ідеології до мови та мистецтва), що може бути використаний для виправдання чи легітимізації безпосереднього чи структурного насильства [15].

Щодо, зокрема, символічного насильства, то дослідники вказують, перш за все, на «відсутність систематизованої і самодостатньої синтетичної теорії символічного насильства (застосовної для вивчення всіх рівнів соціального), а також пов'язану із цим нерозробленість єдиного понятійного апарату, категоріального базису, спеціальної методології для емпіричних досліджень» [2, с. 92].

Розглядаючи відповідні соціальні специфіки насильства, в т.ч. через призму концепцій Й. Галтунга та інших суспільствознавців, що так чи інакше апелюють до неомарксистської/постмарксистської традиції (до Х. Арендт та М. Фуко включно), слід враховувати також геоісторичні контексти розробки та відпрацювання.

Перш за все, це стосується відповідних геополітичних та геоeкономічних обставин. У цьому зв'язку варто врахувати критичне зауваження Ю. Хабермаса про те, що соціально-економічна парадигма К. Маркса

була обмежена горизонтами індустріального суспільства, що позначалося на ключових особливостях тлумачення поняття практики.

У свою чергу, аналітичний конструкт Й. Галтунга стосувався в першу чергу реалій періоду «Холодної війни» та блокового протистояння, які геостратегічно формували як «зовнішній» загальносвітовий простір (в термінах П. Бурдьє), так і «внутрішні» нормативно-інституційні реалії національно-державного плану.

У контексті зовнішнього виміру перетини двох типів конфліктності – «безпосередньої» (тобто «Холодної війни» як такої) та «структурної» – на думку Й. Галтунга, вказували, що суперечності міжнародних відносин не можна розглядати одновимірно.

У контексті внутрішнього виміру доволі показовим нам вбачається вкрай непростий історичний досвід США доби «макартизму» (1950–1957 рр.) [21], який може бути відповідно осмислений в двоєдиних термінах «структурного» та «культурного» насильства.

«Приватизація насильства»: сучасні суспільні специфіки.

Як відзначав З. Бауман, «глобалізація» стосується не того, що всі ми ... хочемо або сподіваємося зробити. Вона означає те, що з усіма нами відбувається» [1, с. 88]. В загальному контексті глобалізації глобалізується також соціальне насильство. Найяскравішим прикладом є чинник міжнародної міграції, який посилює етносоціальні і т.п. (етноконфесійні та ін.) конфлікти.

Принципово важлива особливість сучасної соціокультурної ситуації пов'язана з феноменом «приватизації насильства» [8; 12]. Він полягає передусім у тому, що в контексті (чергової) «світової гібридної війни» (в стані якої зараз знаходиться глобалізований світ) [10] на Заході поширення одержали соціальні настрої (багато в чому інспіровані політично) формування «суспільства ризику» (У. Бек). Відповідно до них ключова загроза безпеці більшості сучасних країн (в т.ч. в термінах *human security*) походить, перш за все, від міжнародного тероризму чи т. зв. «держав-банкрутів», або «держав, що не відбулися» (*failed states*).

Принципово значуща проблемність полягає в тому, що «тероризм» – це тільки один із багатьох проявів суспільних реалій «приватизованого насильства», який дедалі урізноманітнюється та постійно зростає. Відповідне «право на масове застосування насильства» (традиційна прерогатива держави або революції) привласнюють собі вже не держави чи об'єднання або їх офіційні представники, а різноманітні неофіційні та неурядові групи, рухи та організації. А чинник «ослаблення держави в умовах постмодерніти» (З. Бауман [1]) тільки посилює дану тенденцію.

Нові реалії «світу приватизованого насильства» вплинули на соціальне буття не тільки в

його національному, але й в міжнародному (від субрегіонального до глобального) вимірах.

По-перше, транснаціональний бізнес (інституціоналізований ТНК та ТНБ) разом із близькими та подібними акторами стає новим повноцінним суб'єктом міжнародної економічної та, принаймні опосередковано, соціально-економічної безпеки. Так, російський дослідник Б. Кагарлицький доволі слушно відзначає, що «принципова новизна сучасності полягає не в тому, що національна держава слабшає, а в тому, що корпорації приватизують її» [3].

По-друге, зросла важливість (гео)економічної складової частини міжнародних відносин. У роки «Холодної війни» питання геополітичної безпеки домінували над проблемами гео економічними. СРСР в ім'я забезпечення геополітичної безпеки (в її воєнно-політичному та геостратегічному вимірах), з одного боку, приносив у жертву соціально-економічну складову частину національної безпеки (добробут власного населення), а з іншого – садив на «економічну голку» лояльні політичні режими країн «третього світу» в ім'я власних геостратегічних амбіцій. Останнім займалися також США.

По-третє, змінилися сутнісні характеристики «ринку озброєнь», який поступово перетворюється з державоцентричного («централізованого») на роздержавлений («децентралізований»). У роки «Холодної війни» та блокового протистояння воєнно-політична конфронтація виливалася в низку локальних збройних конфліктів, основними постачальниками ресурсів для яких (зброї та техніки, радників та техніків тощо) були ключові воєнно-політичні гравці (США та СРСР із сателітами), які достатньо жорстко контролювали відповідні «ринки». Після закінчення епохи масштабного протистояння виникла проблема утилізації величезних арсеналів зброї та воєнної техніки, а також суміжного «надлишкового майна». Тим більше, що в багатьох країн колишнього «соціалістичного табору», які перейшли у фазу системної соціально-економічної кризи, не вистачало ресурсів (передусім коштів) навіть на зберігання чи охорону цих «стратегічних запасів».

По-четверте, внаслідок розвитку подій за сценарієм «приватизації насильства» держава стала розглядати приватний сектор в якості повноцінного рівноправного партнера у сфері забезпечення національної та державної безпеки. Ідея такої «приватизації національної безпеки» полягає в тому, що підприємці в багатьох випадках діють ефективніше за державу.

По-п'яте, «епоха тероризму», яку розпочали теракти в Нью-Йорку та Вашингтоні (2001 р.), Мадридї (2004 р.), Лондоні (2005 р.) та інших містах, вплинула на суб'єктивний вимір

(не)безпеки – домінування настроїв незахищеності, а відповідно, і суттєву актуалізацію потреб у безпекових послугах, які, як побоюється населення, держава не може задовольнити.

По-шосте, глобальне громадянське суспільство [7] поступово вийшло за межі національних держав та діє в міжнародному масштабі, об'єднуючи в своїх мережах і організаціях представників різних країн, спрямовуючи свою активність на сфері глобального суспільного блага. Глобальне громадянське суспільство поступово відпрацьовує відповідні інструменти тиску на інших національних та міжнародних суб'єктів соціальних (зокрема, соціально-політичних) відносин, використовуючи переважно ненасильницькі, але також і насильницькі методи.

Висновки. В історії соціально-гуманітарного знання проблеми насильства вивчалися постійно. Однак відповідні концепції насильства, в першу чергу, зводилися до аналізу насильства або «жорсткого» (фізичного, передусім збройного – в рамках політології і т.п.), або «м'якого» (нефізичного, морального – в рамках психології і т.п.).

У широкому спектрі сучасних суспільних відносин, так чи інакше, завжди є присутнім явне або приховане насильство (примус), легітимне (узаконене певними нормами чи інститутами) та нелегітимне (використовується соціальними суб'єктами в обхід загальноприйнятих норм, традицій і звичаїв). Відповідно, проблематика насильства акцентуалізується в якості значущого об'єкта наукового пошуку в рамках філософських та культурологічних, соціологічних та політологічних досліджень. У контексті загального науково-дослідницького переходу від дисциплінарності до проблемності акцентуалізується питання міждисциплінарних досліджень (насильства), які проводяться на перетині суміжних наукових дисциплін, зокрема соціології та політології, культурології та історії.

Наразі поступово формується «соціологія насильства» як своєрідна теорія середнього рівня, що має свою внутрішню специфіку та зовнішню атрибутику. У своєму сучасному розумінні соціологія насильства постає як багатоаспектна область, що включає дослідження з різних історико-культурологічних та політичних, соціально-психологічних і соціально-антропологічних точок зору, не кажучи вже про всю різноманітність суто соціологічних наук. Однак історично склалося так, що від самого початку вона займалася практично виключно аналізом соціальних проявів насильства в рамках відповідних інститутів та процесів. Що стосується теоретичного осмислення насильства як соціального процесу, то дана наукова дисципліна не вийшла остаточно за рамки соціально-філософського підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Глобализация: последствия для человека и общества. Москва. Весь мир. 2004. 188 с.
2. Бойко Д.Н. Символическое насилие как объект социологического исследования: категоризация и операционализация. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2016. Вип. 37.
3. Борис Кагарлицкий vs. Олег Кильдюшов: Майкл Хардт, Антонио Негри. Империя. Критическая Масса. 2004. № 3.
4. Готфрид П. Странная смерть марксизма. Москва. ИРИСЭН; Мысль. 2009. 224 с.
5. Жирар Р. Насилие и священное. Москва. Новое литературное обозрение, 2000.
6. Захарчук І.В. Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму): монографія. Луцьк. Твердиня. 2008. 406 с.
7. Полтораков О.Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин. Дослідження світової політики. Зб. наук. пр. Київ. Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. 2008. Вип. 44. С. 149–156.
8. Полтораков А.Ю. Приватизація насилія: соціополітичний контекст. Політика і общество. 2009. № 10. С. 45–52.
9. Полтораков О.Ю. Соціологія насильства: проблемні перспективи становлення та розвитку. Придніпровські соціологічні читання: Зб. матеріалів III Регіональної науково-практичної конференції (м. Кам'янське, 19 жовтня 2018 року). Дніпро: Грані, 2018. С. 87–91.
10. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017.
11. Сизова И.Л. Социокультурные факторы эскалации насилия в российской школе. Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. 2016. № 2.
12. Шульц О.С. «Приватизация» насилия и информационная война в XXI веке. Московский журнал международного права. 2003. № 4(52).
13. Arendt H. On Violence. New York. Harvest, 1970.
14. Armstrong K. Fields of Blood. Anchor, 2015. 528 p.
15. Galtung I. Cultural Violence. Journal of Peace Research. 1990. Vol. 27, № 3. P. 291–305.
16. Galtung I. Twenty-Five years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses. Journal of Peace Research. Oslo, 1985. Vol. 22, № 2.
17. Galtung I. Violence, Peace, and Peace Research. Journal of Peace Research. 1969. Vol. 6, № 3. P. 167–191.
18. Gilligan J. Violence: Reflections on a National Epidemic. Vintage Books. 1997. p
19. Hartmann E. Violence: Constructing an Emerging Field of Sociology. International Journal of Conflict and Violence. 2017. Vol. 11.
20. Kilby J. Introduction to Special Issue: Theorizing Violence. European Journal of Social Theory. 2013. Vol. 16, № 3.
21. Morgan T. Reds: McCarthyism in Twentieth-Century America. Random House, 2004.

СЕКЦІЯ 3 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

РАЗВИТИЕ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ЗАДАЧА

DEVELOPMENT OF FAMILY RELATIONS AS A SOCIAL TASK

Целью исследования является изучение развития семейных отношений как социальной задачи. Для этого использован описательно-аналитический метод. Семейные отношения являются одним из наиболее важных факторов, негативные последствия которых влияют на общество. Семья является одним из наиболее важных институтов любого общества, ее изучали все мыслители. Они искали корень всех отклонений в семье, и фактически ни одно сообщество не может претендовать на здоровье, если у него нет здоровой семьи. Настоящее исследование является теоретическим, выполнено с применением метода контент-анализа. Мы пытаемся изучить статус семейных отношений в Иране, факторы, влияющие на организацию и развитие семейных отношений, влияние прогресса и модернизации на семейные отношения и причины ослабления последних.

Ключевые слова: семейные отношения, развитие, модернизация.

Метою дослідження є вивчення розвитку сімейних відносин як соціального завдання. Для цього використаний описово-аналітичний метод. Сімейні стосунки є одним із найбільш важливих чинників, негативні наслідки яких можна розглядати для суспільства. Сім'я є одним із найважливіших інститутів будь-якого суспільства, її вивчали всі мислителі. Вони шукали коріння всіх відхилень у родині, і фактично жодне співтовариство не може претендувати на здоров'я, якщо в нього немає здорової сім'ї. Це дослідження є теоретичним, виконано з використанням методу контент-аналізу. Ми намагаємося вивчити статус сімейних відносин в Ірані, чинники, що впливають на організацію і розвиток сімейних відносин, вплив прогресу

і модернізації на сімейні відносини і причини ослаблення останніх.

Ключові слова: сімейні відносини, розвиток, модернізація.

The purpose of this study is to study the development of family relationships as a social task. For this was used descriptive-analytical method. Family relationships are one of the most important factors whose negative consequences can be considered for society. The family is one of the most important institutions of any society, which all thinkers thought. They were looking for the root of all deviations in the family, and in fact no community can claim health if it does not have a healthy family. This study is a theoretical study, and performed using the method of library research. In this study, we are trying to examine the status of family relationships in Iran, factors affecting the organization and development of family relationships, the impact of progress and modernization on family relationships and the causes of weakening family relationships. Establishing effective and strong emotional relationships in a family environment with the main partner of life can provide the basic elements of emotional needs. Improvement and development of family relationships can have a significant impact on the quality of all spheres of life and can be considered as an effective factor for achieving success. In addition, since one of the most important positions of the human presence in the sphere of life are the family, which is a necessary place for educating people? One of the changes that have occurred in the field of family relations in Iranian society after the revolution is the problem of the presence and participation of Muslim women in the media, especially on radio and television.

Key words: family relations, development, modernization.

УДК 338.46

Аран Реза Гамид Махмуд

докторант кафедры социологии
Бакинский государственный
университет (Баку, Азербайджан)

Постановка проблемы. Проблемы религии и семьи относятся к тем социальным вопросам, которые находятся в священной сфере, имеют высокий статус для человека и общества [16]. Семья является частью социальной системы, которая подвержена влиянию других социальных институтов и также может вносить в них изменения [26, с. 109]. В целом, божественные религии подчеркивают святость семьи и включают в себя правила и положения, регулирующие семейные отношения. Л. фон Берталанфи в теории систем рассматривает семью как одно целое, которая образует ее составляющую. Голденберг [20] утверждает,

что семья – это среда, в которой супружеская пара и дети тесно взаимодействуют.

С другой стороны, установление эффективных и сильных эмоциональных отношений в семейной среде с главным партнером жизни может обеспечить удовлетворение основных эмоциональных потребностей. Улучшение и развитие семейных отношений может оказать существенное влияние на качество всех сфер жизни, может рассматриваться как эффективный фактор достижения успеха. Кроме того, семья необходима для воспитания людей.

Чтобы обеспечить здоровые отношения, муж и жена должны иметь навыки, необхо-

димые для выстраивания таких отношений и защиты семейного очага от любых проблем. Ислам с его особой законодательной системой всегда пытается защитить семью и укрепить ее основы на основе нравственных ценностей, потому что брачные отношения являются инстинктивными, и на первом этапе они не требуют специальной подготовки и стимулирования. Однако непрерывность этой связи и формирование устойчивых отношений, обеспечивающих стабильность и выживание семьи, требуют образования [21, с. 229].

Поскольку семейные отношения, особенно отношения между мужем и женой, являются одним из наиболее важных аспектов человеческих отношений, могут повлиять на все стороны нашей жизни, настоящее исследование направлено на изучение вопроса о развитии семейных отношений в качестве важной социальной задачи.

Анализ последних исследований и публикаций. Азиз Аллах Ага Бабайи и Махбубе Багери провели исследование под названием «Интернет и семейные отношения». Результаты этого исследования показали, что использование Интернета влияет на такие переменные, как снижение ежедневной активности, недоверие родителей к детям, уменьшение общения лицом к лицу, отказ от общения и снижение социальной активности на уровне $p < 0,05$. Также Сейед Ахмад Ахмади и Парвин Шамаи Заде изучили влияние регулярного обучения родителей на семейные отношения и успеваемость учениц старших классов средней школы в г. Фалаварджан.

Результаты показали, что регулярное обучение родителей на уровне $p < 0,05$ оказало положительное влияние на семейные отношения, адаптивность и семейную солидарность, достижения в образовании детей. Заргхам Канбарпур Алем и другие провели исследование под названием «Изучение и сравнение семейных отношений среди школьников, успешных и неуспешных в учебе». Результаты исследования показали, что семейные отношения, влияющие на успеваемость и неуспеваемость, являются взаимосвязанными факторами. Наконец, результаты показали, что взаимоотношения членов семьи, ответственное поведение родителей по отношению к детям, отношения и взаимодействия пар влияют на успеваемость учащихся.

Метод сбора данных в этом исследовании – контент-анализ, применение которого предусматривает получение информации из книг, журналов и т.п. Собранные данные проанализированы в соответствии с методикой.

Семейные отношения

Семья является центром сообщества, центром сохранения традиций, обычаев и привычек, а также центром формирования эмоций и чувств. Соответственно, семья является одним из наиболее важных социальных инсти-

тутов в человеческом обществе, предполагает широкий спектр социальных форм поведения. Источником семьи является брак [11, с. 18]. Формирование семьи в исламе является жизненно важным вопросом и программой, основанной на правилах Корана, социальных и религиозных принципах общества, ее источниками являются природные качества человека в виде инстинктов, любви, привязанности и взаимных интересов пары. Создание мира и спокойствия через брак – один из признаков милости Бога. Помимо естественной и материальной стадии брака, которая является нормальным и разумным социальным вопросом, то, что в исламе придает этой связи духовность и значимость, является человеческой стадией и божественной наградой, которая приходит после формирования семьи, и такая связь принесит нам божье благословение. После брака семейная среда развивается и обретает множество функций. Усилия по укреплению основ семьи, когда она становится основной структурной единицей сообщества, приводит к росту ее влияния и роли в обществе, что являются объектом управления и исследования ряда мыслителей [27, с. 18].

Семейные отношения в Иране

Основная форма семьи в Древнем Иране была патриархальной, когда члены большой семьи жили вместе под наблюдением главы семьи. Постепенно семья перешла из широко распространенной патриархальной формы в нуклеарную. В течение этого периода брак принцев и правителей преследовал такие цели, как брак внутри социальной прослойки, стремление увеличить богатство и власть, получение поддержки народа и, по сути, достижение стабильности государства и другие конкретные политические цели (Хеджази, 1991 г.). Иранцы считали брак религиозным делом, и брак для них был важен настолько, насколько они были категорически против прелюбодеяния [12, с. 53–54]. Брак считался священным для иранцев (мазданидов), а развод был позором для рода, и, согласно религии Мазды, мужу нельзя разводиться с женой [10, с. 640]. С падением режима Сасанидов в 651 г. и проникновением ислама в Иран произошли существенные перемены в семье, на которые повлияли исламские учения. Поскольку ислам определяет правила во всех сферах человеческой жизни, он также определил принципы и законы жизни мусульман относительно семьи и брака.

Например, рекомендуется, чтобы муж и жена были мусульманами, подчеркивается необходимость выплаты алиментов жене, необходимость подчинения жены мужу, признание экономической независимости жены через признание ее наследства и собственности. Соблюдение этих принципов с самого начала привело к тому, что жизнь иранских мусульман сформировалась на основе исламских

догм, семейные условия иранцев постепенно изменились [2]. Во время правления Каджаридов девочки часто вступали в брак в возрасте 13–17 лет, практически вступая в семейную жизнь в качестве самостоятельной личности.

Экономические проблемы, общие социальные убеждения также влияли на рост числа ранних браков [8, с. 23]. После Исламской революции в обществе изменилось отношение к семье, половые роли. Исламская революция 1979 г. стала важной вехой в истории участия иранских женщин в социальной жизни, особенно в сфере политики [24, с. 2]. После победы Исламской революции имам Хомейни поставил религию в центр политики и общества, и его революционное толкование ислама сыграло ключевую роль в формировании основных законов и политики государства [11].

После Исламской революции в новой культурной политике относительно идеальной модели женщин в обществе всегда учитывается характер и жизнь Хазрата Захры [са], Хазрата Хадидже [са] и Хазрата Зейнаб [са]. На основе этих моделей активное участие женщин как в семье, так и в обществе в новой системе было определено как ценность, хотя подчеркивается значимость материнства и роль женщин в семье. После Исламской революции многие из традиционных и религиозных семей, которые отказались отправлять своих дочерей в школу и университет из-за неисламского и западного подхода правительства, с уверенностью и верой в слова имама Хомейни относительно социального присутствия женщин поощряли учебу и работу своих девочек и женщин.

Одним из изменений, произошедших в сфере семейных отношений в иранском обществе после революции, стало участие мусульманских женщин в работе средств массовой информации, особенно на радио и телевидении. В первые дни после победы Исламской революции имам Хомейни представил радио и телевидение как «государственный университет» и подчеркнул, что «мы не против радио, мы выступаем против проституции. Мы не против телевидения, мы противостояем тому, что помогает нашим врагам удерживать нашу молодежь и забирать наши человеческие ресурсы». Женщины, особенно революционные мусульманки, получили возможность работать на радио и телевидении, постепенно вошли в эту ранее «запрещенную зону».

Факторы, влияющие на формирование и развитие семейных отношений

Наиболее важными факторами, влияющими на укрепление основ семьи, создание семьи и поддержание связей между ее членами, являются следующие:

1. Натура. Человек по натуре естественно избегает изоляции и одиночества. Вначале он зависит от семьи, в которой родился, а затем при первой же возможности создает новую семью, и остается верен ей.

2. Мораль. Мораль – это «привычка, великодушие, натура и религия». Газали также описывает мораль как «реформу и соединение трех сил – мысли, чувства и гнева». Он считает, что мораль проникает в душу, заставляет человека вести себя легко и без размышлений. Она является почвой для совершения добрых дел и предотвращения уродливых действий. Исходя из указанных и других определений морали, становится ясно, что отношения между моралью и семьей являются прямыми и необходимыми отношениями, поскольку нигде, кроме безопасной и конструктивной среды семьи, человек никогда не сможет получить знания, совершенство и устранить свои недостатки [4, с. 192].

3. Религия. Роль различных религий в организации и управлении человеческой жизнью, особенно в социальных отношениях, основополагающая, надежная и долговременная. Регулируя стандарты и основы поведения, мировые религии, помимо исправления человеческих отношений, сформировали у людей уважение к надлежащим социальным и семейным практикам. Все без исключения религии содержат четкие правила регулирования семейных отношений. Эти постановления в их первоначальной форме, не искаженные, являются гарантами мира и благополучия в семье благодаря их внутренней природе. По этой причине более крепкие семьи в среде верующих, и уровень разводов намного ниже, чем среди неверующих [15, с. 320].

4. Обеспечение сексуальных и эмоциональных потребностей. В исламе свободное и безоговорочное удовлетворение этого инстинкта запрещено. Пути удовлетворения ограничиваются теми, которые показывает нам натура и требуют личные и социальные интересы всех людей. Следовательно, первым и главным шагом ислама для сохранения семьи, с одной стороны, является положение о том, что сексуальный инстинкт должен удовлетворяться противоположным полом, что является естественным, а гомосексуализм строго запрещен, с другой стороны, удовольствие от противоположного пола ограничивается тем, что находится в пределах правовых и религиозных рамок [22, с. 209].

5. Проницательность и осведомленность. Здоровье и крепость семьи зависят от способности ее членов понимать друг друга, знать свои обязанности, а также от знаний, необходимых для создания и предотвращения конфликтов. Конфликты в семье являются последствием того, что ее члены не знают о важности семьи и ее роли в своей судьбе. Не зная об этом, супруги не будут прилагать необходимых усилий для поддержания общей жизни. В этом случае такие факторы, как ложная гордость, несоответствующие ожидания, эгоизм, подозрение и пренебрежение положением супруга, скоро потрясут основы семьи, и,

поскольку нет никаких стимулов для ее сохранения и защиты, нет другого выхода, кроме развода, в то время как корнем многих семейных проблем является незнание задач и способов налаживания отношений и решения проблем.

6. Советы. Особенностью стабильной и сбалансированной семьи является умение советоваться и договариваться. Основываясь на исламских учениях, использование мнений других людей и выбор наилучшего решения в каждом вопросе является наиболее подходящим способом принятия решений. Одной из наиболее важных позиций является консультирование в управлении семьей и урегулировании семейных споров [22, с. 54].

7. Уважение прав членов семьи по отношению друг к другу. Очевидно, что члены семьи имеют права и обязанности. Имам Садахад в своем «Трактате о правах» говорит о правах родителей относительно детей: «Право твоей матери – знать, что она носила тебя, как никто не несет кого-то другого; она кормила тебя своей грудью, как никто не кормит никого другого; и действительно, она хранила тебя своими ушами, глазами, руками, ногами, волосами, кожей и всем своим телом, и ей это было приятно. Она терпела всякое положение и беспокойство, чтобы удержать тебя от зла. Благодарю ее за все усилия, и без помощи Бога ты не сможешь поблагодарить ее. Это право твоего отца, чтобы ты знал, что он действительно твой корень, а ты – ветвь его. Если бы он не существовал, и ты бы не существовал. Итак, всякий раз, когда ты видишь что-то приятное в себе, знай, что оно коренится в твоём отце, поэтому хвалите Бога и благодарите его, и нет мощи и силы ни у кого, кроме Аллаха».

Относительно долга каждого мужа и жены перед всей семьей в Коране говорится следующее: «О те, которые уверовали! Оберегайте себя и свои семьи от Огня, растопкой которого будут люди и камни. Над ним есть ангелы суровые и сильные. Они не отступают от повелений Аллаха и выполняют все, что им велено. Наслаждаться добром и запрещать неправду – это общий приказ, которому следуют все мусульмане. Но этот аят, а также повествования о правах ребенка и тому подобное в исламских источниках свидетельствуют о том, что мужчина несет большую ответственность за свою жену и ребенка и обязан, где он может, учить их, предотвратить их грех и призывать к добру, а не только кормить их тело [23, с. 293].

8. Эффективное управление экономическими делами и удовлетворенность. Удовлетворенность – это быть довольным своей долей. В целом, одна из самых ярких черт, которая может вызывать чувство удовлетворения в семье, – это удовлетворенность. Удовлетворенность имеет широкий диапазон разновидностей, одной из которых является финансовая и экономическая удовлетворенность. Финансовая удовлетворенность,

в дополнение к психическому спокойствию, может оказать непосредственное влияние на регулирование расходов жизни и установление экономического равновесия. Удовлетворенность в жизни радует человека, и он будет благодарным за все [14, с. 23].

Влияние прогресса и модернизма на семейные отношения

Индустриализация и урбанизация – два процесса, которые привели к изменениям в индивидуальной и общественной жизни. Некоторые из этих изменений оказывают положительное, а некоторые – негативное влияние на уровень семейного развития. Основные изменения следующие:

1. Уменьшение эмоциональных отношений в семье: в системе ценностей ислама постоянное внимание уделяется установлению близких отношений между мусульманами. Эти рекомендации в семье и в отношении родственников являются обязательными, и они должны быть основой силы семьи. Внедрение западной мысли и культуры в контексте модернизации и современности привело к ослаблению основ семьи и распространению чуждых материальных и духовных ценностей, а человеческие и духовные аспекты отношений между людьми становятся все более и более нестабильными. Человеческие отношения стали статистическими отношениями, а последствия таких отношений, помимо ощущения психологической незащищенности детей в подростковом и юношеском возрасте, могут усугубить депрессию или проявления девиантного поведения.

2. Рост количества разводов в Иране. Одной из важных причин разводов в мире вообще и в Иране в частности является влияние современности на культуру, кризис социальных и религиозных ценностей. Согласно выводам ученых, в обществе популяризируются поиск удовольствий, мгновенные достижения, индивидуальный прагматизм, коммерциализм, материализм и инструментализм, а люди чаще думают о своих собственных интересах. В такой ситуации, когда человеческие отношения в духовном измерении оскудевают, они стали уязвимыми и хрупкими; брачные отношения не являются исключением, количество разводов увеличивается день ото дня.

3. Рост роли медиа в виртуальном пространстве и в семье. Современным семьям свойственны более широкое использование средств массовой информации, доступ к семье виртуального пространства – Интернета, который, помимо уменьшения эмоциональных связей, влияет на формирование или укрепление мыслей, убеждений и отношений людей.

4. Увеличение брачного возраста и его влияние на уровень рождаемости. В последние годы средний возраст вступления в брак увеличился в большинстве стран, детей рожают в более старшем возрасте. Желание иметь свое жилье, высокую финансовую компенсацию и

т.д. стоит во главе желаний девушки и ее семьи. Поскольку очень немногие молодые люди в начале жизни могут удовлетворить такие высокие требования, это становится одной из причин увеличения брачного возраста.

5. Изменение способа брака и обычаев брака. Изменения в обычаях выбора супруга являются одной из особенностей современности. Эффективная роль родителей и взрослых в выборе супруга для своих детей, в проведении свадебных церемоний с соблюдением законов и традиций, а также участие других родственников в этом процессе имело большое значение в прошлом. Но сегодня в обществе индивидуализм чаще влияет на решения о помолвке и браке.

В то же время из-за индустриализации, урбанизации и модернизации дети получили большую независимость относительно времени вступления в брак, выбора супругов, и их браки также стали поздними. Выбор супруга, который в прошлом был в основном прерогативой родителей и взрослых, других посредников, в настоящее время не используется. Во многих случаях женятся посредством знакомства девушек и юношей друг с другом на работе, учебе или даже через виртуальное пространство в Интернете. Более того, иногда в некоторых браках мнение родителей игнорируется [19, с. 54].

Причины разрушения семейных отношений

Есть несколько факторов, вызывающих негативные последствия в семье и приводящих к ее нестабильности, а именно:

1. Недостаток знаний и понимания принципов совместной жизни. В некоторых семьях из-за отсутствия взаимоуважения мужа и жены, недостаточного понимания целей и мотивов брака, несправедливости, предрассудков, обманов, отсутствия чувства ответственности, этического невежества семейный фундамент становится нестабильным. Наиболее важным фактором, который вызывает уязвимость семьи, является отсутствие знаний целей брака.

2. Ослабление религиозных верований. Возможно, наиболее важным фактором, угрожающим основанию семьи, является ослабление религиозных верований и этики, отсутствие духовности. Всякий раз, когда муж и жена в своих отношениях забывают о Боге, а в присутствии и отсутствии друг друга ведут себя так, будто Бог отсутствует, своей собственной рукой они толкают семью к нестабильности и разрушению. Отношения будут очень хрупкими, при нехватки денег, болезни, старении она рухнет под любым предлогом.

3. Недостаток целостности. Суть здоровых отношений между мужем и женой – честность. Честность способствует доверительным отношениям. Не четные жена или муж способствуют развалу семьи. Люди, далекие от реалий, живущие иллюзиями, не построить

успешную семейную жизнь. Иногда сокрытие фактов, обман разрушают семью.

4. Неуважение к нуждам супруга и детей. Успешные пары – это те, где удовлетворяют потребности своего супруга. Поэтому каждая женщина или муж обязаны признавать физические и психические потребности своего супруга и удовлетворять их. Это приведет к всестороннему развитию отношений и созданию психологической безопасности пар, в результате, обеспечивается здоровье семьи. Например, каждому человеку нужны безопасность, привязанность, внимание и уважение. Следовательно, если супруг не удовлетворяет такие потребности, человек будет чувствовать психологическую незащищенность, и психическое здоровье семьи будет нарушено. Очевидно, что внимание к потребностям супруга не ограничивается только семейными потребностями. Уважение, доброжелательное отношение друг к другу, совместная работа, участие в совместных мероприятиях и т.д. – это признаки внимания к потребностям супруга [13, с. 43].

5. Навязчивое окружение людей. Вмешательство других людей, родственников и знакомых, в дела жены или мужа вызывает явные противоречия между мужем и женой, что приводит к разводам и разлуке. Муж или жена, особенно в первые годы жизни, безответственно провоцируются другими людьми, в некоторых случаях это в долгосрочной перспективе угрожает здоровью семьи и приводит к расставанию. Развод является одним из самых сложных событий человеческой жизни и должен рассматриваться как многофакторное явление.

6. Мечь и оправдание. Мечь, домогательства и клевета являются одними из наиболее важных причин семейных противоречий. Слабости и неудачи разрушают супружеские отношения. Поэтому во время конфликтов постарайтесь простить вашего супруга, увидеть его положительные качества и не делать из мухи слона.

7. Ориентированные на престиж люди. Сребролюбие – одно из самых ярких проявлений суеты, а роскошь – это символ сребролюбия. Светскость – это начало всех противоречий. Когда материализм достигает своего пика и переходит в сребролюбие, он вызывает множество проблем и деформирует человеческое совершенство. Ориентированный на престиж человек становится более потребляющим, чем производящим. Таким образом, в более широком контексте общество, которое сбилось с пути, становится обществом-потребителем [19, с. 65].

Вывод из проведенного исследования. На безопасность и социальное благополучие влияют разные факторы, к ним относятся как индивидуальные, так и социальные факторы. Семейные отношения являются одним из наиболее важных факторов, которые можно рассматривать с точки зрения их влияния на безопасность и спокойствие общества. Семья

является одним из важнейших социальных институтов любого общества, ее исследовали все мыслители. Они искали корень всех отклонений и проблем в семье. Ни одно общество не может претендовать на здоровье, если в нем нет здоровой семьи. Поскольку одна из основных форм социальной жизни – это семья, которая является наиболее важным видом социализации для людей, для формирования здоровых отношений, то супруги должны обладать навыками, необходимыми для установления здоровых отношений и поддержания семейного мира.

Ислам с его особой законодательной системой всегда пытается защитить семью и укрепить ее на основе этики и институциональных ценностей, потому что брак является базовой формой жизни для человека, и на первом этапе он требует специальной подготовки и стимулирования. Однако непрерывность этой связи и наличие подходящих и стабильных отношений, которые способствуют выживанию семьи, требуют специальной подготовки, то есть образования [21, с. 229].

Поскольку семейные отношения, особенно отношения между супругами, являются одной из наиболее важных сторон человеческих отношений, могут повлиять на все аспекты нашей жизни, нами было проведено исследование по методике контента-анализ. Предполагалось рассмотреть развитие семейных отношений как социальной проблемы, требующей решения. С этой целью изучено состояние семейных отношений в Иране, эффективность различных факторов, влияющих на них, их сложность и противоречивость, влияние модернизации на семейные отношения и причины частых разрывов семейных отношений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агабабайи Азизулла Багери Махбубе. Интернет и семейные отношения. Тегеран, 1995.
2. Асефи Асефе. Семья и образование в Иране. Тегеран: Изд. национальной ассоциации родителей и учителей, 1973.
3. Бартламе Кристиан. Женщина в сасанидском праве. Пер. Насераддин Сахиб Аль-Замани, Тегеран, Атаеи, 1965.
4. Тагави Нематолла. Социология семьи. 1 изд. Тегеран: университет Пайам Нур, 1995.
5. Хор Амели, Мухаммед бен Хасан. Этикет главами имамов (ДБМ). Васаел Аш-шиа. Пер. Мухаммед Али Фараби, Ясоб Аббаси Али Керман, Мешхед: Фонд исламских исследований, 2007.
6. Гарани Абу Мухаммед. Тохф Ал-огул. Перевод Садек Хассанзаде, Кум: Аль Али, 2008.
7. Хиджази Банафшех. Женщина в истории. Биджа, Город Воды, 1991.
8. Делриш Бошра. Женщина в период Каджара. Биджа: Художественная организация при Исламской пропагандистской организации, 1996.
9. Рахими Голам Хоссейн. Исламская этика. Издательство Мааф, 1990.
10. Раванди Мортеза. Социальная история Ирана. Тегеран: Негах, 2005.
11. Садеги Ардестани Ахмад, Семейная этика Т. 3. Бита: Изд. Хафез Новин, Тегеран, 2005.
12. Алави Хедайяталлах. Женщина в Древнем Иране, Тегеран: Хирманд, 1999.
13. Газанфари Фирузе. Модель семейных отношений и модели насилия в семье против женщин в провинции Лорестан. Журнал основных принципов психического здоровья. 2010. № 3. С. 5–48.
14. Фарджад Мохаммад Хоссейн. Социальная психология семейных конфликтов и разводов. Изд. Кудс, 2010.
15. Гаеми Али. Формирование семьи в исламе. 10 изд. Тегеран: Амири, 1999. 320 с.
16. Сейф Сусан. Теория развития семьи. Тегеран: Изд. Универ. Аль-Захра, 1989.
17. Шамаи Заде, Парвин Ахмади, Сейед Ахмад. Влияние регулярного обучения родителей на семейные отношения и успеваемость учащихся старшекласников в Фалаварджане. Знания и исследования в области педагогических наук. Исламский университет Азад, Хорасганское отделение (Исфахан). 2008. № 17–18. С. 165–186.
18. Ганбарпур Алам, Заргам Фарахбахш, Киомарс Есмаили Масуме. Обзор и сравнение семейных отношений среди успешных и неуспешных в обучении школьников. Ежеквартальный журнал семьи. 2012. № 2. С. 337–353.
19. Крис Эль Келина. Жизненные навыки. Перевод Шахрама Мохаммада Кхани, Тегеран, 2004.
20. Спанд Хонар Голденберг. Семейная терапия. Пер. Хоссейн Шахи Брауати, Накшбанди Арджманд. 4 изд., Тегеран: Нашр Раван, 2008.
21. Мотахари Мортаза. Система прав женщин в исламе. Тегеран: Фарханг, 2007.
22. Месбах Язди, Мухаммед Таги. Права и политика в Коране. 2001.
23. Макарем Ширази Насер, Тафсир Немуне Кум., Дар аль-ке таб аль-исламия. Т. 2: Путь красноречия, 1983.
24. Bahramitash R., Hooglund E. Introduction. Gender in Contemporary Iran: Pushing the Boundaries. Oxon, Routledge: 1–10, 2011.
25. Najmabadi A. Feminism in an Islamic Republic: Years of Hardship, Years of Growth. Islam, Gender and Social Change / Y. Haddad, J. Esposito. New York, Oxford University Press, 1998. P. 59–84.
26. Parsons Talcott. Family socialization and interaction process, printed and bounded in gratebritain, 1998.
27. Sadeghi F. Fundamentalism, Gender and the Discourse of Veiling [Hijab] in Contemporary Iran Culture and Society in Iran, Living with Globalization and the Islamic State. M. Semati. NewYork: Rutledge, 2008.

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 2015–2030 В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА СПІВПРАЦІ ДЕРЖАВНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

2015–2030 SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF YOUTH POLICY IN UKRAINE AND COOPERATION OF STATE AND PUBLIC ORGANISATIONS

У статті розглядаються процеси розвитку державної молодіжної політики у діяльності громадських організацій в контексті Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки та деякі механізми підтримки молодіжної політики та молоді в Україні через досягнення сімнадцяти цілей сталого розвитку ООН у 2015–2030 роках.

Головним питанням є формулювання засади молодіжної політики таким чином, щоб молодь мала можливість формувати сталу, відповідальну та екологічну свідомість, бажала б творити на благо України, залишатись в Україні та брати на себе відповідальність за долю нашої країни. А у керівників та старшого покоління необхідно сформувати максимально прості та ефективні механізми залучення молоді до якісного, комплексного та адресного впливу на виконання цілей сталого розвитку. В цьому допоможуть усі міжнародні, державні та громадські інститути, що діють у сфері молодіжної політики, якщо будуть працювати разом, не шукаючи власної вигоди, а турбуючись лише про користь для людей України та формуючи суспільство, що здатне самовідновлюватися.

Ключові слова: цілі сталого розвитку, молодіжна політика, громадські організації.

В статье рассматриваются процессы развития государственной молодежной политики в деятельности общественных организаций в контексте Государственной целевой социальной программы «Молодежь Украины» на 2016–2020 годы и некоторые механизмы поддержки молодежной политики и молодежи в Украине через достижение семнадцати целей устойчивого развития ООН в 2015–2030 годах.

Главным вопросом является формулировка основы молодежной политики таким образом, чтобы молодежь имела возможность формировать устойчивое, ответственное и экологическое сознание, хотела бы работать на благо Украины, оставаться в Украине и брать на себя ответственность за судьбу нашей страны. А для руководителей и старшего поколения необходимо сформировать максимально простые и эффективные механизмы привлечения молодежи к качественному, комплексному и адресному влиянию на выполнение целей устойчивого развития. В этом помогут все международные, государственные и общественные институты, действующие в сфере молодежной политики, если будут работать вместе, не ища собственной выгоды, а заботясь лишь о пользе для людей Украины

и формируя общество, способное самовосстанавливаться.

Ключевые слова: цели устойчивого развития, молодежная политика, общественные организации.

The article examines the processes of development of the state youth policy in the activities of public organizations in the context of the State Target Social Program "Youth of Ukraine" for 2016–2020 and some mechanisms for supporting youth policy and youth in Ukraine through the achievement of the seventeen UN goals of sustainable development in 2015–2030.

The main issue is the formulation of the fundamentals of youth policy in such a way that young people have the opportunity to form a sustainable, responsible and ecological consciousness. That she would like to create for Ukraine's benefit, stay in Ukraine and take responsibility for the fate of our country. And leaders and older generations need to develop the most simple and effective mechanisms for involving young people in quality, complex and targeted influence on the goals of sustainable development. This will help all international, state and public institutions active in the field of youth policy if they work together without looking for their own benefit, while worrying only about the benefits for the people of Ukraine and forming a society that can self-recover.

In the context of achieving the goals of sustainable development, in the field of youth education and the formation of a mentality, it is necessary to involve young people in participation:

- In the formation of civil society institutions, the creation of initiative groups aimed at solving certain goals of sustainable development;
- To direct the energy of youth to participate in environmental social and environmental activities that affect the environment;
- Economical use of natural resources;
- Formation of the values of a healthy lifestyle and protection of the rights and freedoms of the modern person.

To achieve the goals of sustainable development, the idea of an integrated approach to solving social, economic and environmental factors needs to be realized.

A significant place in this is the implementation of the concept of human rights protection, the implementation of state social guarantees in the field of education and the functioning of the labor market, productive employment, youth development and democracy. The realization of these goals will promote the establishment in society of the principle of social responsibility of the individual, collective, state before the family, community and society.

Key words: sustainable development goals, youth policy, public organizations.

УДК 316.4.066

Баханов О.Ю.
викладач кафедри соціології
Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Вперше у 1992 році на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро було проголошено перехід до сталого розвитку як світовий пріоритет сучасності. Сталий розвиток створює умови для гармонізації відносин людини та природи, оптимального задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь. Виникає питання, як організувати гармонійний сталий розвиток? І це питання є особливим саме в контексті молодіжної політики. Здається, що це не стосується напряму молоді, і є розуміння, що сталий розвиток, це лише проблема гармонійного розвитку суспільства та громади. Але молодь як майбутня зміна саме зараз починає формувати свою життєву позицію і саме від неї залежить, що в цю позицію буде вкладено. На нашу думку, саме від комплексного підходу залежить стратегічне мислення, розуміння необхідності формувати потенціали сталого підходу у світосприйнятті, діяльності. І в решті решт мислення та бачення молоді можуть бути поштовхом до дій у майбутньому, до дій, які будуть екологічні та сформуєть сталу державницьку позицію не тільки в молодіжному середовищі та молодіжній політиці, а в державі взагалі.

В контексті Концепції сталого розвитку в Україні, як і в світі загалом, діяли та діють програми, затверджені ООН. У 2000–2015 роках Україна працювала над Цілями тисячоліття. У 2015–2030 роках є необхідність сконцентруватися над Цілями сталого розвитку. Нова політична, економічна та екологічна ситуація, яка склалася в Україні, штовхає нас до розуміння, стратегічного переосмислення сучасних пріоритетів розвитку держави та суспільства. Незадовільний стан у соціальній сфері – науці, освіті, охороні здоров'я, культурі вимагає від нас переглянути та скоректувати основні напрями соціальної політики та розвитку громадянського суспільства.

Гострі соціально-економічні та екологічні проблеми в Україні вимагають від нас прийняття стратегій соціального розвитку в контексті позитивних змін у регіональному, національному та міжнародному напрямках. Тісно пов'язані між собою питання економічного розвитку, підтримка потенціалу розвитку суспільства, вдала соціальна політика та раціональне використання природно-ресурсного потенціалу. Соціальні та економічні процеси, соціальні зміни, що відбуваються у нашій країні внаслідок військових та інших політичних дій, стали катализатором великого переселення, зміни структури суспільства і як наслідок – народжують нові суспільні громади у регіонах. Люди вчаться виживати та пристосовуватись до складних умов життя. Виживання та пошук роботи, пошук житла та економічні проблеми дуже сильно впливають і на молодь. І тому державні та громадські організації шукають можливості надати підтримку молоді, шукають

ефективні методи подолання кризових явищ та проблем сучасного світу. Переселення вже закінчилось, люди адаптувалися та інтегрувалися у територіальні громади. Тепер новий час, коли соціальне навантаження збільшилося, і реінтегрована молодь стала складником громад, а нові перспективи скореговані.

У молодіжній політиці у формуванні менталітету сталого розвитку серед молоді на перший план виходить освіта та комплексний погляд на сучасне суспільство і вирішення загальних проблем. Тільки командна робота і комплексний підхід в усіх сферах сприятиме просуванню вперед у вирішенні цілей сталого розвитку.

В контексті досягнення цілей сталого розвитку у сфері молодіжної освіти та формування менталітету необхідно залучити молодь до участі:

- у формуванні інститутів громадянського суспільства, створенні ініціативних груп, направлених на вирішення окремих цілей сталого розвитку;
- у екологічній соціально-корисній діяльності, яка впливає на збереження навколишнього середовища;
- в економічному використанні природних ресурсів;
- у формуванні цінностей здорового способу життя і захисті прав і свобод сучасної людини.

Для цього також необхідно максимально інтегруватися у систему освіти, концепцію та цілі сталого розвитку та розповсюдження максимальної інформації про них. На нашу думку, це буде формувати нову відповідальну свідомість молоді; поширювати приклади позитивного досвіду та інтеграції цілей сталого розвитку у діяльність молодіжних організацій; формувати у молоді розуміння суті глобальних та місцевих проблем, соціально-економічних наслідків та шляхів їх подолання хоча б на місцевому рівні і за допомогою наявних ресурсів та врешті решт створювати за допомогою громадських організацій, соціальних мереж та державних установ кваліфіковані територіальні та регіональні команди по досягненню цілей сталого розвитку.

Це сприятиме формуванню культури ощадливого та відповідального відношення до природи та соціального оточення, а також переходу від процесу передачі знань до процесу громадського діалогу та вирішенню проблем зусиллями усієї територіальної громади.

Тут і виникає головне питання. Як сформуєть засади молодіжної політики таким чином, щоб молодь бажала творити на благо України, бажала б залишатись в Україні, бажала б брати на себе відповідальність за долю своєї країни? Ми вважаємо, що насамперед керівникам та старшому поколінню необхідно сформуєть максимально прості та ефективні механізми залучення молоді до якісного, комплексного та адресного впливу на виконання цілей сталого розвитку. В цьому допоможуть всі дер-

жавні та громадські інститути, що діють у сфері молодіжної політики, якщо будуть працювати разом, не шукаючи власної вигоди, а турбуючись лише про користь для людей України.

Наше суспільство готове брати участь у розробленні довгострокового стратегічного документу, який визначив би нові Цілі сталого розвитку. За останні п'ятнадцять років Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ) слугували єдиним стратегічним документом, який надавав можливість громадськості контролювати дії влади, використовуючи моніторинг ключових показників. Цілі сталого розвитку мають продовжити цю традицію та залучити громадські організації до впливу на ситуацію в Українському суспільстві.

Цілі сталого розвитку в Україні становитимуть нову систему взаємоузгоджених управлінських заходів за економічним, соціальним та екологічним вимірами, спрямовану на формування суспільних відносин на засадах рівності поколінь, солідарності, довіри, безпечного навколишнього середовища. Основою сталого розвитку є невід'ємні права людини на життя та повноцінний розвиток.

Нові цілі мають забезпечити інтеграцію зусиль щодо економічного зростання, прагнення до соціальної справедливості і раціонального природокористування, що потребує глибоких соціально-економічних перетворень в Україні та нових підходів до можливостей партнерства у глобальному масштабі.

Світовий досвід свідчить, що суспільний прогрес значною мірою залежить від підтримання балансу між цілями підтримки економічного зростання, конкурентоспроможності бізнесу, забезпечення екологічної безпеки та зменшення соціальної нерівності. Для досягнення довгострокових цілей необхідно послідовно виконувати визначені коротко- та середньострокові завдання. Передумовами досягнення всіх без винятку цілей розвитку є якісне управління, викорінення корупції, суспільна підтримка. Відповідно, належне управління, чесна та прозора влада, участь населення у прийнятті рішень та контролюванні їх виконання мають враховуватись під час формулювання стратегічних цілей.

«Для досягнення Цілей Сталого Розвитку на національному рівні Україна здійснюватиме нові програми і проекти, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість. ЦСР слугуватимуть загальною основою для подальших перетворень в Україні», – саме так зазначив Президент України Петро Порошенко у своєму виступі на Саміті ООН з Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року, який відбувся в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, і під час якого було надано загальне бачення нових орієнтирів розвитку до 2030 року та визначено 17 Цілей сталого розвитку [1].

Наприклад, Міністерство молоді та спорту сьогодні надає реальну підтримку всім молодіжним організаціям України, які допомагають молоді у її соціальному розвитку.

Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 роки відображає весь спектр єднання впливу держаних та громадських організацій на розвиток та підтримку молоді в наш час [2].

Завданнями програми є: формування громадянської позиції і національно-патріотичне виховання молоді; популяризація та утвердження здорового і безпечного способу життя та культури здоров'я серед молоді; набуття молодими людьми знань, навичок та інших компетентностей поза системою освіти (розвиток неформальної освіти); створення умов для працевлаштування молоді (забезпечення первинної і вторинної зайнятості та самозайнятості молоді); створення умов для забезпечення молоді житлом; забезпечення партнерської підтримки молоді, що проживає на тимчасово-окупованій території України, та внутрішньо переміщених осіб; надання фінансової підтримки молодіжним та дитячим громадським організаціям; забезпечення міжнародного молодіжного співробітництва.

Таким чином, найпріоритетнішим напрямом є національно-патріотичне виховання молоді як відповідь на сучасні глобальні виклики, що стоять перед нашою країною. Патріотично налаштовані організації активно впливають на виховання молоді в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. Хоча здебільшого видно, що україноцентрична модель є найнефективнішим напрямом розвитку нашого суспільства та молодіжної політики. Молодь у пошуках ідеалу збалансованого життя, водночас відчуючи відповідальність за долю країни, шукає можливості ефективно працювати заради розбудови України. Хоча, на жаль, сьогодні все більше можна побачити, що у зв'язку із дуже низьким рівнем життя та розмитими перспективами молоді здебільшого намагається залишити нашу країну у пошуках щастя за кордоном.

Популяризація та утвердження здорового і безпечного способу життя та культури здоров'я серед молоді є пріоритетом в тих молодіжних ініціативах, які задають ініціативи для розвитку та працевлаштування молоді.

Набуття молодими людьми знань, навичок та інших компетентностей поза системою освіти через розвиток неформальної освіти стало одним із важливих напрямів здобуття додаткової освіти, формування актуальних професійних навичок у різних сферах. Молодь сьогодні не шукає якоїсь однієї освіти, а постійно змінюється у нашій інформаційній ері, пристосовується та шукає нові можливості для самореалізації. І головними стають додаткові навички, отримані від професіоналів-практиків, що

сертифікують якість отриманих знань. До того ж активно включаються у неформальну освіту молодіжні організації, що впливають на розвиток та формування навичок сучасної молоді. Нові напрями лідерства групують людей навколо територіальних громад та напрямів реалізації творчого потенціалу молоді. Всі розуміють, що тільки участь у спільних рухах і платформах є запорукою успіху та засобом реалізації молодіжних ініціатив. І все це неможливо без використання інформаційного простору, що протягом декількох хвилин, за допомогою соціальних мереж може впливати на ситуацію, організацію дій та акцій за участю молоді не тільки в своєму місті, а також на державному та міжнародному рівнях, коли маленька акція щодо підтримки звичайної людини (наприклад, художника або поета) може стати загальносвітовою акцією, яку підтримають від 20 до 100 країн світу.

Молодіжним громадським організаціям легше надати знання та сформувати певні навички в локальних територіальних громадах, вплинути на зміну соціальних статусів членів своїх організацій або сформувати громадські соціальні ініціативи.

Неформальна освіта також сприятиме реінтеграції переселенців у нові територіальні громади, а діти та молодь можуть отримати нові соціальні навички, що впливатиме на реалізацію їх прав у суспільстві.

Врешті решт це та додаткові тренінгові програми з вибору професії також може сприяти створенню умов для працевлаштування молоді (забезпечення первинної і вторинної зайнятості та самозайнятості молоді) і створенню умов для забезпечення молоді житлом.

Окремим питанням є забезпечення партнерської підтримки молоді, що проживає на тимчасово-окупованій території України, та внутрішньо переміщених осіб. На сьогодні створено навіть спеціальне міністерство щодо цього питання. Але реальну допомогу люди можуть отримати тільки за умови перетину нових кордонів та виїзду з тимчасово-окупованої території України.

Одним із головних пріоритетів є надання фінансової підтримки молодіжним та дитячим громадським організаціям, що розробляють свої проекти відповідно до завдань Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки. Сьогодні ця підтримка значно зросла, і навіть окрему фінансову підтримку отримала НСОУ «Пласт».

До того ж в контексті євроінтеграційних процесів пріоритетом оголошено забезпечення міжнародного молодіжного співробітництва. Наприклад, цікавим тут є діяльність організації «Global Office», що реалізує проект «GoCamp».

Global Office – громадська організація, яка покликана сприяти інформаційній, політичній, економічній, культурній та соціальній інтеграції

України у світовий простір, а також внутрішній інтеграції.

Проектний офіс функціонує за принципом об'єднання стейкхолдерів (multistakeholder initiatives). Для реалізації проектів та досягнення мети організації створює стратегічні партнерства між/з міжнародними структурами, державними органами влади, дипломатичними установами, представниками бізнесу та громадянського суспільства.

«GoCamp» – проект з вивчення англійської мови для дітей із залученням рекордної кількості іноземних волонтерів. Школярі вчать долати мовні та культурні бар'єри, розвивати критичне мислення та вже зараз задумуватися про майбутню професію. Цей амбітний проект «GoCamp» змінить життя цілого покоління українців. І вже сьогодні він є одним із наймасштабніших волонтерських проектів у Східній Європі. До 2020 року 1,5 млн школярів стануть учасниками національного проекту, у результаті якого вони отримають більше можливостей стати лідерами, будувати успішну кар'єру, спілкуватися без бар'єрів з усім світом та змінювати хід історії.

Аби бути почутим у всьому світі, лише мовної компетентності недостатньо. Для того, щоб однаково ефективно комунікувати з усіма представниками суспільства, потрібно також вдосконалювати освітні підходи та культурні зв'язки. За допомогою спеціально розробленої програми GoCamp діти отримають шанс відкрити для себе цілий світ та водночас стати послами України у світі.

17 Цілей сталого розвитку в контексті розвитку молодіжної соціальної політики та підтримки молоді у 2015–2030 роках в Україні можна розглянути наступним чином.

Ціль 1. Подолання бідності у всіх її формах та усюди

В контексті розвитку молоді, наданні допомоги вразливим верстам населення та реінтеграції внутрішніх переселенців молодіжні громадські організації за підтримки державних та міжнародних структур створюють програми, завдяки участі у яких вразлива молодь отримує необхідну допомогу та шукає шляхи подолання соціально-економічних проблем.

На національному рівні створюються належні системи і заходи соціального захисту для всіх бідних і вразливих верств населення, включаючи встановлення мінімальних рівнів.

Ціль 2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства

Під час заходів громадських організацій учасники з вразливих верств населення отримують необхідну допомогу та шукають шляхи підвищення свого соціального стану (наприклад, соціальне підприємництво або підтрим-

ка та створення фермерських сімейних господарств, підтримка скотарів і рибалок).

Ціль 3. Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх в будь-якому віці [3]

Щоб покласти край епідеміям СНІДу, туберкульозу, малярії та тропічних хвороб і забезпечити боротьбу з гепатитом, захворюваннями, що передаються через воду, та іншими інфекційними захворюваннями, необхідно проводити активну профілактичну роботу серед молоді, а також підтримувати психічне здоров'я і благополуччя. Чим зараз і займається велика кількість молодіжних громадських організацій.

Головним завданням є покращення профілактики залежності від психоактивних речовин, у тому числі зловживання наркотичними засобами й алкоголем, програма з охорони здоров'я, інформування та просвіту, урахування питань охорони репродуктивного здоров'я. І тут необхідна серйозна мотивуюча програма, яку підтримує молодь та суспільство.

Турбуватись з питань недопущення смертності в результаті впливу небезпечних хімічних речовин, забруднення й отруєння повітря, води і ґрунтів.

Активно дотримуватись Рамкової конвенції Всесвітньої організації охорони здоров'я із боротьби проти тютюну у всіх сферах життя.

Всіляко сприяти попередженню, зниженню ризиків і регулюванню національних і глобальних ризиків для здоров'я.

Ціль 4. Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх [3]

Всіляко сприяти забезпеченню для всіх жінок і чоловіків рівного доступу до безкоштовної початкової та середньої освіти, недорогої та якісної професійно-технічної та вищої освіти, у тому числі університетської освіти (бажано в Україні).

Створення молодіжних центрів навчання для молодих і дорослих людей, в яких вони освоюють затребувані навички, у тому числі професійно-технічні, для працевлаштування, отримання гідної роботи та підприємницької діяльності.

Забезпечення рівного доступу до освіти. Забезпечити, щоб усі учні здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, у тому числі шляхом навчання з питань сталого розвитку та сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, пропаганди культури миру та ненасильства, громадянства світу й усвідомлення цінності культурного різноманіття і вкладу культури в сталий розвиток.

Значно збільшити кількість кваліфікованих волонтерів-учителів, у тому числі шляхом міжнародного співробітництва у підготовці вчителів, лідерів волонтерів громадських організацій.

Ціль 5. Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток [3]

Забезпечити всебічну і реальну участь жінок і рівні для них можливості для лідерства на всіх рівнях прийняття рішень у політичному, економічному та суспільному житті. Активніше використовувати високоефективні технології, зокрема інформаційно-комунікаційні технології, для сприяння розширенню прав та можливостей жінок.

Забезпечити загальний доступ до послуг у галузі охорони здоров'я та до реалізації репродуктивних прав.

Ціль 6. Забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх [3]

Діяти відповідно до цілі, підвищуючи потенціал молодіжних організацій суспільства.

Сприяти забезпеченню охорони і відновленню пов'язаних з водою екосистем, у тому числі гір, лісів, водно-болотних угідь, річок, водоносних шарів і озер.

Розширювати міжнародне співробітництво і підтримку в справі зміцнення потенціалу країн та участі місцевих громад у поліпшенні водного господарства та санітарії.

Ціль 7. Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх [3]

Діяти відповідно до цілі.

Ціль 8. Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх [3]

Сприяти проведенню орієнтованої на розвиток політики, яка сприяє продуктивній діяльності, створенню гідних робочих місць, підприємництву, творчості й інноваційній діяльності, та заохочувати офіційне визнання і розвиток мікро-, малих і середніх підприємств, у тому числі шляхом надання їм доступу до фінансових послуг.

Забезпечити повну і продуктивну зайнятість та гідну працю для всіх жінок і чоловіків, у тому числі молодих людей та інвалідів, і рівну оплату за працю рівної цінності.

Суттєво скоротити частку молоді, яка не працює, не вчиться і не набуває професійних навичок.

Викоринити примусову працю, покінчити з сучасним рабством і торгівлею людьми та ліквідувати найгірші форми дитячої праці.

Захищати трудові права і сприяти забезпеченню надійних і безпечних умов праці для всіх трудящих, включаючи трудящих-мігрантів, особливо жінок-мігрантів та осіб, які не мають стабільної зайнятості.

Сприяти здійсненню стратегій заохочення сталого туризму, який сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої культури і виробництву місцевої продукції.

До 2020 року розробити і ввести в дію глобальну стратегію забезпечення зайнятості молоді та імплементувати Глобальний пакт про робочі місця Міжнародної організації праці.

Ціль 9. Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям [3]

Діяти відповідно до цілі.

Ціль 10. Скорочення нерівності всередині країн і між ними [3]

Заохочувати активну участь усіх людей у соціальному, економічному і політичному житті незалежно від їхнього віку, статі, інвалідності, раси, етнічної належності, походження, релігії та економічного чи іншого статусу.

Сприяти впорядкованій, безпечній, законній і відповідальній міграції та мобільності людей, у тому числі за допомогою проведення спланованої і добре продуманої міграційної політики.

Ціль 11. Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів [3]

Діяти відповідно до цілі.

Розширити масштаби відкритої для всіх і екологічно стійкої урбанізації та можливості для комплексного і сталого планування населених пунктів та управління ними. Активізувати зусилля із захисту та збереження всесвітньої культурної і природної спадщини.

Забезпечити загальний доступ до безпечних, доступних і відкритих для всіх зелених зон та громадських місць, особливо для жінок і дітей, літніх людей та інвалідів.

Ціль 12. Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва [3]

Діяти відповідно до цілі.

Сприяти зменшенню обсягів відходів шляхом вживання заходів щодо запобігання їх утворенню, їх скорочення, переробки та повторного використання.

Забезпечити, щоб люди в усьому світі мали відповідну інформацію та відомості про сталий розвиток і спосіб життя в гармонії з природою.

Ціль 13. Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками [3]

Поліпшити просвітництво, поширення інформації і можливості людей та установ щодо пом'якшення гостроти та послаблення наслідків зміни клімату, адаптації до них і раннього попередження.

Ціль 14. Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку [3]

Охопити природоохоронними заходами принаймні 10 відсотків прибережних і мор-

ських районів відповідно до національного законодавства і міжнародного права та на основі найкращої наявної наукової інформації.

Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття [3]

Діяти відповідно до цілі.

Ціль 16. Сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях [3]

Покласти край наругам, експлуатації, торгівлі й усім формам насильства і тортур щодо дітей. Забезпечити всім рівний доступ до правосуддя, до інформації і захистити основні свободи відповідно до національного законодавства і міжнародних угод.

Ціль 17. Зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку [3]

Розширювати співпрацю з метою досягнення цілей сталого розвитку завдяки фінансуванню, торгівлі, технологіям та нарощуванню громадського потенціалу.

Для досягнення цілей сталого розвитку повинна виконуватись ідея комплексного підходу до вирішення соціальних, економічних та екологічних факторів розвитку. Соціальна політика та механізми її реалізації зумовлені новітніми трансформаційними та соціалізаційними процесами в суспільстві. Значне місце в цьому займає втілення в життя концепції захисту людських прав, реалізація державних соціальних гарантій у сфері освіти та функціонування ринку праці, продуктивної зайнятості, розвитку молоді та демократії. Реалізація цих цілей сприятиме утвердженню в суспільстві принципу соціальної відповідальності особи, колективу, держави перед сім'єю, громадою, суспільством.

І тому грамотна та послідовна молодіжна політика України в контексті співпраці державних та громадських організацій сприятиме досягненню цілей сталого розвитку 2015–2030 та передачі у 2030 році нашої країни у руки сучасної молоді, що вже сьогодні турбується про майбутнє України разом з лідерами держави.

Вивчення цих питань, а особливо правильний курс у розвитку країни та розвиток якісної, цілеспрямованої соціальної політики, максимально сприятиме розвитку і суспільства, і молоді в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття та нова програма сталого розвитку 2030. Un.org.ua : [Київ : Організація Об'єднаних Націй в Україні, 2015]. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentri/news/3641-dosiahnennia-tsilei-rozvytku-tysiacholittia-ta-nova-prohrama-staloho-rozvytku-2030>.

2. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 роки. Dsmsu.gov.ua :

[Київ : Мінмолодьспорт України, 2016]. URL: http://dsmsu.gov.ua/media/2016/03/12/7/povnii_tekst_ostatochno__1_.pdf.

3. Цілі сталого розвитку в Україні. UN Global Website on SDGs/ gprox.com/http://sdg.org.ua [Електронний ресурс] : [Київ : Представництво ООН в Україні, 2015]. URL: <http://www.gprox.com/http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili>.

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ СРЕДНЕГО КЛАССА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF THE MIDDLE CLASS IN AZERBAIJAN

В статье исследуются особенности становления среднего класса в Азербайджане. Автор приходит к выводу, что средний класс в Азербайджане прошел три этапа развития, которые анализируются в сопоставлении. Также в статье дифференцируются основные особенности социальных групп и слоев, составляющих основу среднего класса, который формируется в Азербайджане на современном этапе.

Ключевые слова: азербайджанское общество, исторические этапы развития, капитализм и экономика, средний класс, составные элементы среднего класса.

У статті досліджуються особливості становлення середнього класу в Азербайджані. Автор доходить висновку, що середній клас в Азербайджані пройшов три етапи розвитку, які аналізуються в зіставленні. Також у статті диференціюються основні особливості соціальних груп і прошарків, що становлять основу середнього класу, який формується в Азербайджані на сучасному етапі.

Ключові слова: азербайджанське суспільство, історичні етапи розвитку, капіталізм і економіка, середній клас, складові елементи середнього класу.

It is obvious that the state of socio-political stability of any society is measured by the status of its middle class. The emergence and development of the middle class is considered one of the crucial conditions for strengthening the

state. Particularly this class, by creating social harmony, does not allow pressure in the society to aggravate the relationship between the upper and lower layers. The essential goal of all reforms in the socio-economic sphere of our society is to amplify the positions of the middle class and free entrepreneurship.

The article studies the peculiarities of the formation of the middle class in Azerbaijan. The author came to the conclusion that the middle class in Azerbaijan has passed three stages, which are analyzed in comparison with each other. Furthermore, the article differentiates major peculiarities of social groups and strata that form the foundation of the middle class which is under formation at the present stage in Azerbaijan.

Take into consideration all these, we can say that we have reviewed the possibility of forming a middle class, which would shape the foundation of any society. We have clarified that the formation and development of the middle class is directly linked to new realities, first of all, the evolution of socio-economic relations, structural changes in the economy, and effective social policy. Our analysis has shown that this important group of society is comprised of people who take a significant place in the social production system, highly educated and professional, who are self-centered in the social hierarchy and are prone to reform.

Key words: Azerbaijan society, historical development stages, capitalism and economy, middle class, components of middle class.

УДК 316.342.654

Гаджиев Осман Юсиф-оглы
преподаватель кафедры философии,
политологии и социологии
Сумгаитский государственный
университет (Баку, Азербайджан)

Постановка проблемы. В каком направлении в Азербайджане исторически проходило развитие среднего класса или групп и слоев, которые могут быть причислены к таковому? Вообще, с какого времени начинается история среднего класса в Азербайджане, какова судьба этого класса в нашем обществе, прошедшем различные экономические этапы развития? Ответы на эти вопросы очень важны с точки зрения исследования поставленной темы. В любом случае формирование среднего класса в Азербайджане не было процессом, развивающимся по прямой линии. Мы считаем, что за начальную точку формирования среднего класса в Азербайджане можно принять конец XIX – начало XX в. (1890–1920 гг.) – период, когда в нашем обществе начали развиваться капиталистические отношения.

Развитие нефтяной промышленности, особенно в 1918–1920 гг., привело к формированию национальной буржуазии и предпринимательства в условиях национальной государственности. В этот период в Баку существовало 204 промышленных предприятия и 115 капиталистов, 18% из которых составля-

ли азербайджанские промышленники. Национальный капитал Азербайджана в общей нефтяной промышленности составлял 21%. В ненефтяном секторе – 36% [9, с. 9–10].

Другую важную составляющую часть среднего класса в начале века представляли сословия купцов и земледельцев. В этот период прослойка интеллигенции также была неотъемлемой частью среднего класса. Учитывая это, с уверенностью можно сказать, что до советской власти в нашем обществе шло формирование рыночной экономической модели среднего класса. Однако в 1920 г., с установлением советской власти основы капитализма в Азербайджане были разрушены.

Изложение основного материала исследования. Малая и средняя буржуазия, предпринимательство, которые должны были составить основу среднего класса, иными словами, национальная буржуазия, уничтожены. Эти группы с полным основанием можно назвать старым средним классом. Значит, развитие индустриального периода и переход к постиндустриальному обществу не состоялись. Важная интеллектуальная составляю-

щая среднего класса – интеллигенция, образующая новый средний класс, частично была вынуждена иммигрировать, другие подверглись репрессиям. Рыночная экономическая модель, формировавшаяся в нашем обществе до советской власти, не сохранилась. Это было связано с тем, что рыночные экономические отношения не сложились.

В годы советской власти, особенно в 60–80 гг. XX в., в стране сформировалась советская модель, далекая от рыночной экономической модели среднего класса. С названием этого класса в научной литературе не определились до сих пор. Однако с точностью можно сказать, что в его составе не было групп, являвшихся результатом развития рыночных экономических отношений и составлявших основу современного среднего класса – менеджеров, маркетологов, специалистов по банковскому делу, представителей малых предприятий, фирм, владельцев магазинов. В Союзе Советских Социалистических Республик (далее – СССР) в этот период сложились благоприятные условия для развития среднего класса. Научно-техническое развитие СССР открыло широкие возможности для конкуренции с капиталистическими странами, развития производственных отношений, подготовки многочисленных квалифицированных специалистов.

Несмотря на отсутствие мелкой буржуазии и предпринимательства, в стране было достаточно число представителей большого социального класса, состоявшего из материально обеспеченной научно-технической и гуманитарной интеллигенции (инженеры, техники и технологи, учителя, юристы, врачи, экономисты и т. д.), руководителей предприятий, конторских работников и военнослужащих. Если этот класс можно назвать средним, тогда с уверенностью можно сказать, что в этот период в Азербайджанской ССР средний класс, составляя 50–60%, стал основой социальной структуры общества.

Начиная с 90-х гг. XX в., Азербайджан, изменив социалистическое направление, вступил на путь всемирного капиталистического развития. В обществе вновь актуализировалась проблема формирования среднего класса. Это уже третий в нашем обществе процесс рождения нового среднего класса.

Таким образом, анализируя историю формирования и развития среднего класса в Азербайджане, мы выделяем три этапа развития этого класса:

1. Зачатки среднего класса в нашем обществе в конце XIX – начале XX в. (1890–1920-ые гг.) в связи с развитием капиталистических отношений, горнодобывающей и нефтяной промышленности, на основе формирования мелкого и среднего предпринимательства и национальной буржуазии.

2. Формирование азербайджанского советского среднего класса в 60–80-е гг. XX в., зависящего от социального обеспечения и государственной собственности, отличавшегося улучшением своего материального положения.

3. Формирование рыночной экономической модели среднего класса, начиная с 90-х гг. XX в. Этот процесс, связанный с частной собственностью, совпал с постсоветским периодом. Переход государственной собственности в частную, появление отдельных видов капитала вместо общественной собственности обусловили переход среднего класса в другой вид, связанный с рыночной экономикой.

Формирование рыночной экономической модели среднего класса – процесс долговременный. В 1990 г. началось большое движение от социализма к свободному предпринимательскому обществу. Все отрасли народного хозяйства столкнулись с серьезным кризисом. Материальное благосостояние населения значительно понизилось. Средний класс ослабел как по численности, так и по социально-экономическим показателям. Хотя интеллектуальный потенциал интеллигенции, составлявшей основу среднего класса, в основном сохранился, материальное положение и привилегии статуса значительно снизились. Особенно отрицательно повлияло на средний класс ухудшение положения тех, кто работал в государственном секторе, поскольку большинство советского среднего класса составляли именно государственные служащие.

Этот класс был далек от рыночных отношений. Поэтому для формирования сильного среднего класса в Азербайджане надо было создать сильную рыночную экономику. По мнению азербайджанского исследователя Н. Мамедова, «с созданием благоприятных условий для формирования среднего слоя в системе рыночной экономики средний слой, в свою очередь, дает толчок развитию системы рыночной экономики. Находясь во взаимозависимости, они обуславливают развитие друг друга» [4, с. 362]. В последнее время в этой области предпринято достаточно много шагов, продолжается реформирование различных областей.

Следует отметить, что в стратификации советского общества очень важную роль играл политический капитал. Он зависел от места, занимаемого общественными группами в партийно-государственной иерархии. Политический капитал давал индивидуумам или группам ряд исключительных прав, в том числе таких, как принимать решения, давать указания, а также наличие личных связей. В настоящее время повышается роль культурного потенциала. В связи с этим требованиями сегодняшнего дня являются качественные

образование, компетентность, профессионализм. В упомянутом советском обществе экономический потенциал социальных групп можно было определить по особенностям владения, распределения и потребления общественных богатств. Этот процесс контролировали бюрократия, руководители предприятий (имевшие право распоряжаться финансовыми и материальными средствами), работники материально-технического снабжения и другие. Другая же часть населения в большинстве случаев довольствовалась заработной платой. В настоящее время на экономический потенциал социальных групп оказывают влияние следующие факторы: личный капитал, производственный доход, участие в распределении и перемещении общественных богатств, личные доходы и т.д.

Построение демократического общества, опирающегося на рыночные механизмы, зависит от возможностей формирования среднего класса в нашей стране. Эти возможности связаны с расширением социально-экономических и политических институтов, с формированием системы социокультурных ценностей и норм на основе учёта интересов всех социальных групп. Появление среднего класса в нашем обществе сопровождается важными изменениями в социальной структуре. Традиционные классы и слои теряют прежние особенности. Высококвалифицированные работники могут превратиться и в представителей рабочего и среднего класса.

В любом стабильном обществе или обществе переходного периода, характеризующегося уходом старых отраслей и профессий и созданием новых отраслей экономики, где проводятся социальные реформы, средний класс не может быть гомогенным, то есть одинаковым по происхождению. И в Азербайджане группы и слои, составляющие средний класс, разнообразны как по занимаемому в системе распределения общественного труда месту, так и по социальному происхождению. Сюда входят чиновники, представители верхних и средних бюджетных организаций, лица, так или иначе связанные с государственной службой, представители малого и среднего предпринимательства (учитывая семейный бизнес), слои технической и гуманитарной интеллигенции, в том числе высококвалифицированные работники.

Следует отметить, что этот признак относится в Азербайджане не только к среднему классу, но и к аналогичному классу, существующему в других обществах. Принимая во внимание именно этот фактор, Р. Рывкина в своих исследованиях приходит к выводу, что средний класс объединяет в себе все слои общества, от рабочих и крестьян до крупных бизнесменов, от учителей до академиков, от

обычных инженеров до руководителей предприятия, от представителей малого бизнеса до сотрудников банков [6, с. 7].

Мы должны отметить, что такое отношение к структуре среднего класса является спорным, потому что, по мнению некоторых авторов, указанные социальные группы по своей природе не могут иметь качеств, образующих однородное социальное объединение. Однако мы не принимаем такого мнения и считаем, что своеобразие, даже преимущество среднего класса состоит в том, что он представлен различными социальными группами и слоями. Этот класс охватывает руководителей, старших и средних представителей бюджетных организаций, предпринимателей. По нашему мнению, несмотря на то, какие профессиональные и экономические слои общества входят в средний класс, им всем присущи следующие признаки:

- владение материальной и интеллектуальной собственностью;
- характер труда – соотношение физического и умственного труда;
- профессиональная принадлежность;
- уровень дохода. По уровню дохода средний класс занимает среднее место на шкале стратификации;
- склонность к сохранению существующего строя. Средний класс никогда не выступает против социального строя, дающего ему эти возможности;
- образ жизни. Средний класс обладает достаточными доходами для образцового образа жизни в существующем обществе. Средний класс образуют не только те, кто обладает большими доходами, но и те, кто могут целесообразно использовать эти доходы, а также способные удовлетворить свои культурные потребности;
- принцип самоотождествления. Одной из важных особенностей среднего класса является субъективное оценивание или восприятие себя представителем среднего класса.

Действительно, одним из основных признаков среднего класса является то, что он охватывает различные слои общества. Однако основная разница состоит в том, за счет каких социальных слоев в различных обществах больше всего происходит восполнение среднего класса. Например, в среднем классе Азербайджана больше представителей бюрократии, государственного сектора. По сравнению с Западом в нашем обществе удельный вес менеджеров и предпринимателей еще мал. Наблюдения показывают, что реформы, проводимые в последнее время, постепенно устраняют эти недостатки. Так, повышение численность работающих в частном секторе выросла до 74,1%, это повлияло и на социальный состав среднего класса [7].

В период трансформации мы наблюдаем понижение не только материального уровня среднего класса, но и его культурных показателей. Так, в этот период в нашем обществе значительно сузились возможности для отдыха и путешествий, посещения театра, приобретения товаров культурного назначения. Мы считаем это естественным, потому что человек, стоящий перед выбором, предпочтет удовлетворить потребности своих близких в питании и одежде, нежели в вышеперечисленных средствах, способствующих социокультурному развитию личности.

Развитие рыночной экономики требует создания её субъектной основы, благоприятных условий для деятельности предпринимателей, являющихся составной частью среднего класса. Известно, что основной мотив деятельности, поведения и цели предпринимателей – получение выгоды. Государство же должно обеспечивать и защищать свободную конкуренцию национальных предпринимателей ради их интересов. Акад. Р. Мехтиев по этому поводу пишет: «Функция государства в рыночной экономике – защищать интересы собственников. Государство никоим образом не должно заниматься перераспределением доходов посредством системы социального обеспечения» [5, с. 332].

По нашему мнению, должны быть созданы такие общественные условия и порядок, при которых, благодаря свободной конкуренции предпринимателей и посредством их заинтересованности, рыночная экономика еще лучше выполняла бы общественные задачи, чтобы личные и коллективные интересы могли быть гармонично объединены для получения пользы для всех и каждого. Иными словами, свободная конкуренция направляет предпринимателей к получению высоких результатов и приближает общество к достижению высоких целей.

Таким образом, в азербайджанском обществе, в котором социальная структура все еще находится на стадии формирования, новые социальные слои появляются в результате взаимосвязи различных форм собственности и видов деятельности. Азербайджанские социологи К. Азимов и Р. Гасанов выделяют в горизонтальной стратификации нашего общества пять слоёв, в зависимости от существующего уровня и качества жизни [1, с. 210]:

- богатые или имущие. В этой прослойке достаточно возможностей не только для высокого уровня жизни, но и для самостоятельной экономической деятельности и увеличения капитала;

- обеспеченные. Для этой прослойки характерны относительная социальная уверенность и оптимизм. Представители этой прослойки не сталкиваются с проблемами питания, приобретения предметов, необходимых в повсед-

невной жизни, улучшения жизненных условий. При экономии семейного бюджета они могут позволить себе многое (от модной одежды до отдыха за рубежом). Именно эта прослойка реально представляет средний класс;

- малообеспеченные или необеспеченные. Средства этой прослойки достаточны лишь для ежедневных расходов, лечения и укрепления здоровья, если в этом есть острая необходимость. Они живут на уровне социального прожиточного минимума и обладают возможностью приобретения самых простых и дешёвых товаров ежедневного потребления (одежда, мебель, бытовая техника);

- бедные. Для этой прослойки серьёзной проблемой является покупка товаров ежедневного потребления. Их положение выше биологического прожиточного минимума, но ниже социального;

- неимущие. Они живут на уровне биологического прожиточного минимума. Обладают минимальными средствами для жизнедеятельности и лишены возможности улучшения условий жизни.

Следует отметить, что эти прослойки находятся на разных этапах развития. Из-за того, что перспективы их развития зависят от различных общественных факторов, трудно сейчас сказать что-либо определенное об их будущем. Однако в последнее время наблюдается расширение прослойки «обеспеченных» за счёт «малообеспеченных» и «бедных». По нашему мнению, этот процесс будет продолжаться в будущем, и удельный вес среднего класса в социальной структуре возрастёт.

Одна из трудностей в современных рыночных отношениях – это формирование группового эгоизма, когда стараются противопоставить собственные интересы общественным, за счёт нарушения прав некоторых социальных групп. Ради получения высокого дохода и выдерживания свободной конкуренции в ценностных ориентациях групп людей происходит резкий переход от общественных интересов к личным [3, с. 129]. Это становится серьёзным препятствием на пути прогрессивных изменений в социальной структуре общества.

В такой ситуации принадлежность к той или иной социальной группе определяется не гражданскими, а утилитарными интересами. В качестве подтверждения этого можем отметить, что в период трансформации многие появившиеся собственники не разделяют общественных интересов. Приобретённую ими собственность они считают своим преимуществом. Новые собственники отличаются от своих западных коллег. Так, на Западе осознают, что частная собственность не является средством удовлетворения лишь личных потребностей, а является институтом, выполняющим определённые общественные функции. Без

этого частная собственность постоянно будет объектом общественного посягательства и никогда не останется неприкосновенной. Собственность может считаться священной и неприкосновенной только в случае, если она законна. Только в этом случае собственность может образовать экономическую и социальную основу гражданского общества.

Положение марксизма о превосходстве экономического базиса над социальной надстройкой (психологической, политической, идеологической) принимается за основу в определении среднего класса в исследованиях многих ученых. Действительно, в азербайджанском обществе имеется достаточное количество людей с высоким материальным положением, даже очень богатых. Однако законны ли доходы всех этих людей? Можем ли мы в таком случае считать их в серьезном значении слова настоящими гражданами с общественно-политической точки зрения? Конечно же, нет.

Эта примета, присущая всем обществам переходного периода, является главным препятствием на пути формирования среднего класса как единого социального объединения, его выступления в обществе в качестве главной регулирующей силы. По мнению О. Шкаратана, рассматривающего результаты реформ в постсоветской России, здесь сформировался своеобразный, отличающийся от западного, средний класс. Так, он пишет: «Здесь источником большей части доходов среднего класса является теневая экономика. По потребительским свойствам эту социальную организацию можно отнести к среднему классу. Однако по функциональным особенностям его можно назвать «новым тунеядствующим средним классом», служащим консерватизму экономики [8, с. 45].

Основываясь на этом, можно сказать, что напряженность в социальной структуре переходного периода возникает под влиянием не только объективных тенденций рыночных отношений, но и изменений, происходящих в поведении и состоянии людей и общественном сознании. Все это делает необходимым дополнение материальных соображений духовными, нравственными взглядами.

Следует отметить, что в период трансформации социальной структуры процесс отчуждения проявляется не только относительно собственности, но относительно власти. На Западе одной из важных особенностей гражданского общества является активное участие граждан, особенно представителей среднего класса, в политической жизни общества. Поддерживающий развитие путем стабильности средний класс активно участвует в избирательных кампаниях. В переходный период в азербайджанском обществе мы наблюдали противоположное.

Часто в этот период граждане теряют влияние на принятие политических решений. Если раньше, в эпоху социализма, на различных уровнях существовали делегированные общественные органы самоуправления, то в переходный период влияние различных социальных групп на принятие и производственных, и политических решений было ослаблено. Однако ширококомасштабные реформы, проводимые в последнее время как в экономической жизни нашего общества, так и в политической и социальной сферах, дают основание верить в то, что за короткий период Азербайджан добьется гражданского общества с сильным средним классом.

Выводы из проведенного исследования. В результате проделанного выше анализа мы попытались выяснить потребности в изучении истории и этапов развития среднего класса Азербайджана. Мы пришли к выводу, что историческое прохождение азербайджанского среднего класса через три этапа развития (модель рыночной экономики, советская модель, новый возврат к модели рыночной экономики) – итог трансформации господствующих в обществе экономических отношений и ценностей. Путем исследования мы показали, что в нашем обществе уже существуют различные социальные группы и слои, которые мы можем причислить к среднему классу. Однако этот процесс продолжается. По сравнению с другими социальными группами и слоями они обладают более динамичными особенностями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Азимов К., Гасанов Р. Социология. Баку: Адильоглу, 2003. 312 с.
2. Ассоциация помощи развитого гражданского общества в Азербайджане. 365 дней президентства Ильхама Алиева и гражданское общество. Социологическое исследование. Баку: Poliqlrafik production, 2004. 490 с.
3. Гаджиев З. Переходный период и социальные ценности. Известия БГУ. Серия социально-политических наук. 2003. № 1. С. 125–133.
4. Мамедов Н. Проблемы формирования среднего класса в Азербайджане. Баку: Азернашр, 2010. 736 с.
5. Мехтиев Р. Философия. Баку: Шарг-Гарб, 2010. 359 с.
6. Рывкина Р. Эксперты о среднем классе // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. Информационный бюллетень ВЦИОМ. 1993. № 10. 34 с.
7. Статистические показатели Азербайджана. URL: www.stat.gov.az.
8. Шкатаран О. Социальная политика. Ориентир – новый средний класс. Общественные науки и современность. 2006. № 4. С. 39–53.
9. Юсифов Ю., Велиев Т. История Азербайджана XX в.: в 2 т. Т. 2. Баку: Чашыюглу, 2004. 558 с.

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С МОЛОДЕЖЬЮ С КОМПЬЮТЕРНОЙ ЗАВИСИМОСТЬЮ

SOCIAL WORK WITH YOUNG PEOPLE HAVING A COMPUTER ADDICTION

Информационно-коммуникационные технологии – важная часть нашей жизни. Несомненно, жизнь без технологий немислима, но мы не должны использовать технологии во вред себе. Поэтому мы должны балансировать между технологиями и обществом, поддерживать между ними баланс в смысле траты времени и энергии. Ни технология без человека, ни человек без технологии немислимы. Но здоровое общество более необходимо, чем технологии. Мы должны оберегать детей от социальных сетей в подростковом возрасте и направлять их к более полезным социальным действиям. В противном случае человечество не сможет освободиться из плена технологий, будет действовать разобщенно.

Ключевые слова: молодежь, компьютерная зависимость, социальная работа с молодежью, социальная политика.

Інформаційно-комунікаційні технології – важлива частина нашого життя. Безсумнівно, життя без технологій немислиме, але ми не повинні застосовувати технології на шкоду собі. Тому ми маємо балансувати між технологіями і суспільством, підтримувати між ними баланс у сенсі витрати часу й енергії. Ні технологія без людини, ні людина без технології немислимі. Але здорове суспільство

більш необхідне, ніж технології. Ми повинні оберегати дітей від соціальних мереж у підлітковому віці, спрямовувати їх до більш корисних соціальних процесів. Інакше людство не зможе звільнитися з полону технологій, буде діяти роз'єднано.

Ключові слова: молодь, комп'ютерна залежність, соціальна робота з молоддю, соціальна політика.

Information and communication technology is an important part of our life. There is no doubt that life without technology is currently unthinkable, but it doesn't mean that we can use technology to harm ourselves. Therefore, we must balance between the technology and society and maintain a balance between them in the sense of even distribution of the time and energy. The technology is unthinkable without the man, as well as the man is unthinkable without technology. But a healthy society is still more important than the technology. We must protect children from social networks in their adolescent years and direct them to more useful social actions. Otherwise, the mankind will not be able to get rid of the captivity of technology and people will become disconnect from each other.

Key words: youth, computer addiction, social work with young people, social policy.

УДК 39.03.02

Керимова Айгюн Халил-кызы

к. филос. н., научный сотрудник лаборатории социологических исследований

Бакинский государственный университет (Баку, Азербайджан)

Постановка проблемы. Общество понимается как совокупность отношений между людьми, институтов и культур, исходящих от них. Общество – самая большая группа, которая представляет человека, но это не просто арифметическая сумма людей. Отношения между людьми и осознание бытия вместе создают общество. Чтобы облегчить условия жизни, доминировать над природой, человечество совершило открытия, способствующие развитию промышленности, технологий и т.д. Процесс, начавшийся с индустриальных революций, вступил в новый этап, связанный с созданием смартфонов, умных домов, биотехнологий, нанотехнологий, робототехники и социальных сетей.

В настоящее время технология является самым важным фактором, определяющим образ жизни в обществе. Технология определяется как процесс изменения природы для удовлетворения потребностей и запросов людей. Технология, которая показывает невидимую сторону жизни, которая уносит нас далеко, привела к радикальным изменениям в жизни людей. Технология, которая находится

в постоянном взаимодействии с нашими телами, стала продолжением наших тел и разума. В сложном мировом порядке, чтобы выжить во время натиска информации, человеческий интеллект продолжает разрабатывать методы, используя внешнюю поддержку для увеличения своей способности. Благодаря технологическим устройствам, которые противостоят тому, что мы видим каждый день, и которые мы используем, чтобы увидеть мир, возникающие в результате реалии приводят к совершенно другим структурам в нашем сознании. Все это приводит к серьезной разнице в оценке реальности этого мира [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Имеется огромное количество научной и публицистической литературы, предостерегающей от интернет-зависимости молодежь, особенно подростков. Эта зависимость превращается в образ жизни, в ритуал, без которого многие молодые люди не представляют себе свое место в обществе.

Каждое явление, связанное с людьми и окружающей средой, является естественным явлением. Человечество с неисчерпаемой

энергией и терпением изучало окружающую среду, факты и явления, чтобы применить знания с пользой. Но сегодня сформировалась зависимость от информационно-коммуникационных технологий (далее – ИКТ).

Поскольку понятие зависимости описывается как поведенческий синдром, объем его очень широк. Синдромы зависимости, которые описываются как болезнь, могут варьироваться от возраста к возрасту. Например, в среде, где нет казино и невозможно практиковать азартные игры, мы не можем говорить об азартных играх. Если нет потребления алкоголя, мы не можем говорить об алкогольной зависимости. Таким образом, среда, в которой формируется синдром зависимости, материал, с которым он связан, и взаимосвязь человека с этим материалом являются важными элементами для описания синдрома зависимости. За последние пятнадцать лет темп роста числа интернет-пользователей увеличился на 1000%. Использование технологий стало частью социальной жизни. С медицинской точки зрения очень сложно порой отличить здоровое состояние от патологии. Смартфоны могут быть одним из лучших примеров для рассмотрения этой проблемы, поскольку это позволяет им анализировать поведение людей в разных средах из-за их распространенности использования и доступности их на каждом жизненном этапе.

Преимущества технологии для человечества нельзя отрицать. Но хочется отметить, что есть социальные, психологические и когнитивные аспекты технологии. Развитие технологии способствовало экономическому развитию человечества, оно привело человека из живого пространства в виртуальную сферу, упростило социальную коммуникацию общества и смысл жизни. В результате, люди лишились возможности духовного общения (среди родственников, друзей и знакомых, членов семьи) и встреч. Это приводит к сообществу одиноких людей. Человек отчуждается от общества, страдает от одиночества, отдаляется от общества и теряет возможность приобретать ориентиры.

Симптомы технологической зависимости человека:

- проводит перед экраном часы, хотя говорит о нескольких минутах;
- жлет о том, сколько времени он проводит перед экраном, тем, кто его окружает;
- жалуется на физические проблемы из-за использования компьютера в течение длительного времени;
- принимает анонимный образ жизни, предпочитая традиционному общению с людьми общение через Интернет;
- предпочитает приему пищи, занятиям или встречам с друзьями нахождение в Интернете;

- получает позитивные эмоции от возможности увеличения времени, проводимого за компьютером;

- ощущения напряженности и пустоты без своего компьютера;

- находится за компьютером до поздней ночи.

Жалобы в социальной сфере:

- снижение академических успехов;
- личные, семейные и школьные проблемы;
- неумение правильно распределять время;
- нарушения сна;
- отсутствие аппетита;
- снижение физической активности;
- социальная изоляция, за исключением интернет-друзей [3].

Развитие общества начинается с социального института, который мы называем семьей. Социализация ребенка является основной управленческой функцией семьи. Сегодняшние, привязанные к технологии родители или братья и сестры иногда дают детям по тем или иным причинам, на время, чтобы заставить их дома замолчать, планшеты или смартфоны, и технологии с этого возраста воздействуют на детей, формируя первый этап зависимости. В результате, страдает общество в целом и отдельные люди. Иногда детям позволяют есть с планшетом.

В прошлом дети проводили свободное время на свежем воздухе, живя более активной жизнью. Сегодняшние дети выходят из дома мало, поскольку целый день посвящают компьютерным играм, не выходя из дома. Человек, не получающий достаточно кислорода, конечно, столкнется с проблемами со здоровьем. Как он должен их предотвращать? Рекомендации следующие:

- смартфон / планшет и т.п. никогда не должны использоваться для успокоения детей;
- не позволяйте детям использовать Интернет бесконтрольно и на протяжении длительного времени;
- не подавайте ребенку за компьютером чай или еду;
- не следует создавать дома технологический центр, ориентированный на телевидение или Интернет;
- заставляйте детей проводить больше времени на природе [4].

Иногда ребенок в определенном возрасте, привыкая к технике, потом пытается силой избавиться от этой привязанности, но не может, и это приводит к побочным реакциям. Ведь технологическую зависимость очень сложно преодолеть, поскольку ребенок тратит все больше времени на технологические устройства. Последствия психологической травмы следующие: избегание социального общения, замкнутость, чрезмерная реакция при изъятии этих устройств родителями. Депрессия, аутизм, дефицит внимания и биполярное расстройство чаще встречаются у таких детей.

Растет число форм агрессивного поведения. Жестокие видеоигры могут вызвать агрессивное поведение и у молодых людей. Это также может сделать их нечувствительными к насилию, а интенсивное использование насилия в играх может привести к нормализации этого явления в жизни детей. Исследования в игре первого персонажа (FPS, что означает, что один человек использует только один персонаж) у играющей молодежи показывают, что они, вероятно, примут дискретный облик сообщества и станут испытывать трудности в эмпатии. Кроме того, предрасположенность к агрессии может возрасти.

Эти игры также стимулируют стремление к насилию. В дополнение к стимулированию жестокого поведения видеоигры у молодых людей также формируют негативные жизненные ценности. Видеоигры изображают женщин как слабых персонажей. В криминальных и жестоких играх женщины изображаются беспомощными и сексуально провоцирующими личностями. Поэтому возрастает вероятность развития ложной перспективы в отношении женщин. Молодые люди также усваивают примитивный язык и стиль поведения при попытке играть с другими людьми в Интернете. Тысячи людей со всего мира связываются друг с другом и нет фильтра для отбора и устранения из игры людей с расстройствами поведения.

Итак, технологическая зависимость существует, она отрицательно сказывается на жизни людей. Эта привязанность является не только медицинской проблемой, но и предметом социальных наук, а именно философии, социологии, психологии и генетики.

Сегодняшние люди совершенно одиноки в такой общности. Современные люди работают с ИКТ в течение дня. Такие сферы деятельности, как научные исследования, коммуникации и бизнес-администрирование, производятся по определенным технологиям. Люди ищут своих близких и родственников с помощью смартфонов. Но естественные отношения между людьми, путем человеческого общения, находятся на очень низком уровне. Позитивная энергия, которую люди передают друг другу при разговоре, исчезает. Раньше люди разговаривали и общались. Интернет-зависимость приводит к отдалению людей друг от друга, отчуждению.

Интернет может привести к отчуждению, и впоследствии – к социальной изоляции. Социальная изоляция может вызвать различные психологические и эмоциональные негативные симптомы. Сегодня число технологических возможностей и других факторов, которые приводят к социальной изоляции и возрастанию отчуждения, достаточно высоко. Постоянное использование смартфонов,

Интернета (чаты, игры и т.д.) приводит к тому, что можно увидеть людей, сидящих за одним столом и одновременно социально изолированных. Один из них сидит с iPod, другой – в чате на мобильном телефоне, кто-то говорит по мобильному телефону или просматривает сообщения в Facebook. Это люди, которые ведут себя по одной и той же схеме, то есть не ведут диалога. Это абсолютное одиночество.

Я знала человека, у которого было интернет-кафе. Близкий друг знал его достаточно хорошо. Он был женат. Страдал от компьютерной зависимости. Говорили, что он видел игры даже во сне. Единственное, что делало его счастливым, – выигрыш в игре. Он посещал психолога. Его отношения с женой были очень плохими. Позже этот человек продал интернет-кафе и переехал с женой в другой город. Это решило его проблему? Я не знаю. Сегодня интернет-зависимость изучается специализированными психологами.

SmartTV можно рассматривать как тип телевидения, которое посылает информацию в центр о том, что смотрел человек. То есть идея «Большой брат смотрит на нас» становится реальностью. По мере развития технологии человеческое самоотчуждение возрастает.

Люди в социальных сетях показывают еду, которую они едят, места, которые они посещают, этим они хотят показать другим, какой красивой жизнью они живут. Но на самом деле у многих из этих людей настоящая жизнь, с несчастьями и трагедиями. Это не что иное, как претенциозный образ жизни общества потребления. Однако в Интернете они демонстрируют свою реальность по-разному, тем самым быстрее отчуждают свою собственную реальность.

Виртуальные отношения, сформированные в Интернете (особенно в Facebook), компьютерные игры также могут привести к отчуждению в собственных реальных отношениях. Люди входят в мир иллюзий, утрачивают реальные отношения. Реальность и виртуальная реальность становятся взаимозаменяемыми. Человек отчужден от людей, от природы и от самого себя, в конечном итоге он теряет цель и смысл своей жизни. Технологии увлекают людей и могут вызвать их самоизоляцию.

Существует много болезней, которые формируются из-за использования ИКТ, среди них следующие: телефонозависимость, интернет-зависимость и т.д. Хотя это трудно принять, мы все зависимы в той или иной мере.

Еще одна проблема, связанная с ИКТ, – нанесение ущерба окружающей среде: загрязнение воды, земли, воздуха, радиоактивное загрязнение и т.д. Чтобы избежать всех этих проблем, прежде всего следует инвестировать в экологически чистые технологии. Лучший способ – это совершенствовать систему образования.

Что можно сделать, чтобы уменьшить вред технологий?

Несомненно, невозможно убрать технологии из нашей жизни. Мы не можем игнорировать все их преимущества. Наша цель – создать самые точные и полезные технологии. Прежде всего нам придется осознать пользу и вред всех последствий и действовать именно в этом направлении. Первый вопрос: кто несет ответственность? Ответственен, конечно, сам человек. Как мы знаем, важны не машины, а люди. Не оружие несет смерть, а сам человек, который его применяет. Можно рассматривать технологию как часть информации, которую люди используют, чтобы изменить свое окружение. Поэтому каждый период общественной жизни имеет свои уникальные технологии. Технология является выражением умственной силы человека в развитии социальной жизни. Промышленная революция, которая началась с использования машин вместо человека и власти, привела к механизации, в долгосрочной перспективе значительно увеличившей производство во всех областях. Средства массовой коммуникации и компьютеры рассматриваются как переход ко второй арт-революции. Первая промышленная революция механизировала производство; во второй умственная мощь частично заменяется машинами.

Технологическая зависимость, которая превращается в самую глобальную проблему технического и социального развития, приводит к уничтожению ярких умов нашего будущего, к проблемам со здоровьем, страха перед бесчувственным, безжизненным обществом.

Технологические разработки таят много опасностей. Я предлагаю держать закрытыми крышки своих ноутбуков достаточно долго, и поняв, что значит быть человеком, вновь их открыть [2].

Выводы из проведенного исследования. Технологии являются незаменимым средством развития жизни людей нашего века. Если мы используем это преимущество, то это должно быть продуктом нашей коллективной мысли. Чтобы человек не наносил вред окружающей природной и социальной среде и не был чужд обществу, нужно поддерживать

равновесие. Он должен понимать свою зависимость от природы и максимально сократить время, затрачиваемое на технологические продукты (телефон, социальные сети, телевидение и компьютеры). Видеозвонки или обмен технологиями должны быть заменены посещением родственников или членов семьи. Мы должны убедиться, что родители общаются с детьми во время прогулок. В последние годы возросло количество самоубийств из-за пагубного влияния некоторых компьютерных игр на детскую психику [5]. Это огромная опасность для будущего человечества. Наши дети, которые просиживают часами за агрессивными играми и превратились в агрессивные существа, приобретают также различные болезни из-за подобного образа жизни и переживаний. Чтобы избежать таких ситуаций, необходимо уменьшить время использования компьютеров и телефонов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Selçuk Artut. Teknoloji-İnsan birlikteliği. Ayrıntı yayınları 2014.
2. John Naisbitt. İnsan ve Teknoloji. CSA Yayın Ajansı. 2004 (1. Basım).
3. Esen E. Ergenlerde internet bağımlılığını yordayan psiko-sosyal değişikliklerin incelenmesi. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir, 2010.
4. İnan A. İlköğretim II. Kademe ve ortaöğretim öğrencilerinde internet bağımlılığı. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Erzurum, 2010.
5. Ergin N. İntihar girişimi olan olmayan ergenlerin kendini kabul ve depresyon düzeylerinin karşılaştırılması. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1993.
6. Гефнер О., Гоман В. Современная молодежь и компьютерная зависимость. Электронный научно-методический журнал Омского ГАУ. 2018. Спецвыпуск № 5. URL: <http://ejournal.omgau.ru/images/issues/2018>.
7. Марьина О. Профилактика интернет-зависимости молодежи – путь преодоления виртуальных девиаций. Педагогика: традиции и инновации: мат. Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). Т. I. Челябинск: Два комсомольца, 2011. С. 17–20. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/19/923/> (дата обращения: 14.11.2018).

ОЦІНКА РОЛІ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСВІ

EVALUATION OF THE ROLE OF MEN AND WOMEN IN MODERN SOCIETY

У статті представлені результати соціологічних досліджень щодо ролі чоловіка та жінки в сучасному суспільстві. Розглянуті поняття «гендер» та «гендерні ролі». Проаналізовані отримані під час опитування студентської молоді дані. Зроблено акцент на зміні традиційних уявлень про гендерні ролі. Приділено увагу питанням наявності гендерних стереотипів у сучасному суспільстві.

Ключові слова: соціальна роль, гендер, гендерна роль, гендерні стереотипи, студентська молодь, результати досліджень.

В статье представлены результаты социологических исследований о роли мужчины и женщины в современном обществе. Рассмотрены понятия «гендер» и «гендерные роли». Проанализированы полученные в ходе опроса студенческой молодежи данные. Сделан акцент на изменении традиционных представлений о гендерных ролях. Уделено внимание вопросам наличия гендерных стереотипов в современном обществе.

Ключевые слова: социальная роль, гендер, гендерная роль, гендерные стереотипы, студенты, результаты исследований.

In today's society, the importance of determining the role of men and women is increasing. However, in Ukraine, a significant number of people adhere to traditional thought. The Laboratory of Sociological Studies of VNTU conducted a survey. The object of this survey was the students

of the third year of the VNTU them. M.I. Pirogov Medical Faculty, the object consists of 64 students, of which 39 are female and 25 male and third-year students of VNTU faculty of management, the object consists of 69 people, of which 37 women and 32 men, age from 19 to 23 years old. The subject of the study is to identify students as the role of men and women in modern society. The purpose of this study was to find out the attitude of students towards the role of men and women in modern society and, based on the results obtained, to compare the thoughts of students of two professional groups. In the course of this research, 54 people were interviewed: 27 students of VNTU and 27 students of VNTU. The results of the survey show that the opinions of respondents are very convergent and are very close in percentage, but the results of the issue of gender inequality are somewhat different; 55% of the polled medical students believe that there is gender inequality in Ukraine, while 52% of respondents student-managers believe that there is no gender inequality. The hypothesis that was put forward at the beginning of the study was confirmed: the majority of respondents agree that the role of husband and wife over time is changing and must adapt to the modern world. Also, in most of the questions, the thoughts of medical students and student-managers regarding the role of men and women in the modern world are similar.

Key words: social role, gender, gender role, gender stereotypes, student youth, research results.

УДК 316. 346.2

Слободянюк А.В.

к. соц. н., доцент кафедри суспільно-політичних наук,
науковий керівник лабораторії
соціологічних досліджень
Вінницький національний технічний
університет

Постановка проблеми. Визначальний вплив на формування соціальної ролі чоловіка та жінки в суспільстві завжди мали національна культура, традиції, релігійні переконання, сценарій стосунків у батьківській сім'ї тощо. Традиційно в українському суспільстві саме на жіноцтво покладалося домашнє господарство, догляд та виховання дітей, а чоловікові відводилася роль здобувача життєвих ресурсів.

Проте на сучасному етапі розвитку суспільства стосунки між представниками різних статей стали настільки незвичними, соціальні ролі так переплелися, суспільна мораль так змінилася, що більшість чоловіків та жінок самі не завжди розуміють, за якими правилами та законами будується їхнє життя, чому воно іноді приносить так мало задоволення [1]. На даний момент вислів «жінки – це слабка стать» можна вважати ознакою не просто застарілих уявлень про суспільство, а хибного розуміння реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення проблеми соціальних ролей чоловіка та жінки зробили закордонні науковці: В. Андерсон, Дж. Анкер, Т. Бек, Т. Веблен, Д. Вулфорд, К. Делфі. Особливої актуальності в останнє десятиріччя набули

гендерні дослідження в Україні. Питання гендерної теорії аналізуються в працях Р. Ануфрієвої, О. Балакіревої, О. Бойка, Т. Виноградової, О. Вілкової, Г. Герасименко, П. Горностаєва, Т. Говорун, В. Довженко, О. Дашковської, І. Демченко, Т. Журженко, О. Забужко, О. Іваненко, К. Карпенко, О. Кікінеджи, В. Кушакова, Н. Лавріненко, А. Лантух, В. Лапшина, Е. Лібанової, О. Луценко, Л. Лобанової, О. Макарової, І. Мироненко, С. Оксамитної, В. Онікієнка, О. Піщуліна, М. Рубчак, В. Семенова, М. Скорик, Л. Смоляр, О. Стрельник, В. Суковатої, В. Фесенко, Ю. Якубової, О. Яременка й інших.

Постановка завдання. На основі отриманих під час опитування даних зробити аналіз уявлення представників студентської молоді різних професійних груп про соціальні ролі чоловіка та жінки в сучасному суспільстві [2–3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Сім'я є базовим осередком суспільства. Сприйняття стосунків між чоловіком і жінкою в сім'ї поширюється на інші суспільні інститути, тому актуальна проблема гендерних стереотипів у сімейних стосунках [4, с. 169].

Термін «гендер» (від англ. gender – «рід») уперше вжито в праці Р. Столера 1963 р. на

позначення культурних характеристик чоловіків і жінок на відміну від статі – сукупності біологічних характеристик; за допомогою поняття «гендер» структурно виокремлено природне від культурного в людині [5, с. 7].

Гендерна роль – один із видів соціальних ролей, набір очікуваних зразків поведінки (або норм) для чоловіків і жінок. Гендерну роль розуміють як виконання певних соціальних розпоряджень, тобто поведінки в мові, манерах, одязі, жестах відповідної статі.

Жіночі та чоловічі гендерні ролі є засобом пізнання позитивних та негативних аспектів як окремої культури, так і світу загалом. Гендер – найважливіша соціокультурна категорія, яка визначає поняття «стать» із метою створення та розуміння в суспільстві думки про оточення, визначає моральні поведінкові обмеження. Соціальна комунікація насамперед пропагує гендерну орієнтацію. Саме вона визначає та формує весь спектр майбутніх взаємовідносин між людьми [6].

Тому актуальність визначення ролі чоловіка та жінки зростає, вже не існує обмежень для жінок та привілеїв для чоловіків, проте в Україні значна кількість людей дотримуються традиційної думки.

На зміні ХХ ст. можна дивитися як на ствердження нової ролі батька, але також і як на втрату позицій чоловіків.

«Відбуваються дуже і дуже цікаві речі. У Британії у чверті родин саме жінки є головними годувальниками. 1969 р., коли я народився, цей показник становив 4%. На кожних двох чоловіків з університетськими дипломами у Сполучених Штатах Америки є три жінки. Тут, у Британії, дівчата досягають кращих результатів у шкільних екзаменах. Серед британців-заявників на навчання в університетах дівчат на 30% більше, ніж хлопців», – зазначає британський журналіст і автор книг на соціальні теми Джон Гарріс [7].

Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Аналітичного центру RATING Pro протягом 1–6 жовтня 2015 р. проведено дослідження, в якому взяли участь 1 800 респондентів. Помилка репрезентативності – не більше 2,4% [8].

За результатами виявлено, що в майже 60% сімей за вихованням дітей відповідає жінка. Цікаво, що так вважають половина чоловіків і майже 70% жінок. Варто зазначити, що більш як третина респондентів зазначають рівну відповідальність за виховання дітей як дружини, так і чоловіка. Лише в 3% випадках функції виховання дітей покладають здебільшого на чоловіків, до того ж так вважають здебільшого самі чоловіки.

У половині випадків господарськими справами займається також жінка. Серед опитаних жінок відсоток тих, хто погоджується з тезою, більший, ніж серед чоловіків 58 (% проти 43%).

Цікаво, що на противагу вихованню дітей (де участь чоловіків мінімальна), домашнім господарством займається дещо більша кількість чоловіків (12%), але так думають самі чоловіки. Характерно, що на Заході кількістю чоловіків, які займаються господарськими справами, удвічі більша, ніж в інших регіонах країни.

У серпні 2016 р. Центр соціально-гуманітарних аспектів регіональних досліджень Сумського державного університету провів дослідження на тему «Жінки в політиці». У ньому взяли участь чоловіки та жінки (віком від 18 років) із 8 областей України: Полтавської, Сумської, Миколаївської, Одеської, Волинської, Житомирської, Тернопільської та Хмельницької [9].

Так, 57,36% опитаних вважають, що присутність жінок у політиці – це ознака демократичного розвитку країни, а 28,85% із цим не погоджуються. Іншим 13,79% було «важко відповісти».

55% опитаних вважають, що представництво жінок в українській політиці на національному рівні (парламент, уряд) недостатнє. Чим вищий рівень освіти респондентів, тим критичніше вони оцінюють рівень участі жінок в українській політиці на національному рівні.

Також опитані назвали основні причини низької участі жінок у політиці. Зокрема, стереотипні погляди громад на роль жінки в суспільстві (47%), небажання самих жінок займатися політикою (34%), відсутність підтримки та ресурсів (27%), недосконале законодавство (22%) та уявлення про те, що політика – це не жіноча справа (18%).

Причину низького представництва жінок у політиці чоловіки частіше вбачають у суспільних стереотипах (42%) і небажанні самих жінок займатися політикою (37%). Чимало чоловіків вважають, що політика – це не жіноча справа (23%), Жінки думають, що головні причини такі: стереотипи суспільства (51%), небажання жінок іти в політику (32%), відсутність підтримки та ресурсів (32%).

Лабораторією соціологічних досліджень ВНТУ в жовтні 2018 р. проведено опитування на тему «Роль чоловіка та жінки в сучасному суспільстві». Об'єктом даного опитування стали студенти третього курсу ВНТУ факультету менеджменту та третього курсу ВНМУ ім. М.І. Пирогова медичного факультету, віком від 19 до 23 років.

Мета даного дослідження – з'ясувати ставлення студентів до ролі чоловіка та жінки в сучасному суспільстві, на основі отриманих результатів порівняти думки студентів двох професійних груп.

Під час даного дослідження опитано 54 особи: 27 студентів ВНТУ та 27 студентів ВНМУ. Серед студентів ВНТУ 70,37% – жінки, 29,63% – чоловіки.

Аудиторію опитаних студентів ВНМУ склали 81,48% жіночої статі, та 18,52% чоловічої.

Позицію студентів-менеджерів ВНТУ демонструють такі результати: на питання «наскільки актуальним є питання визначення ролі чоловіка та жінки в сучасному світі?» 77,78% відповіли, що дуже актуальним, 11,11% вважають це питання важливим, але таким, що не потребує вирішення, 11,11% вважають питання неважливим. Це свідчить про те, що питання є актуальним, більшість молоді цікавиться ним.

Щодо ставлення до традиційних ролей чоловіка та жінки в сім'ї (чоловік забезпечує сім'ю, жінка забезпечує домашній затишок і вихованням дітей) 22,22% відповіли, що цілком із ними погоджуються. 74,08% погоджуються, але частково, 1 особа (3,7%) не погодилася. Це свідчить про те, що традиційні ролі неактуальні і потребують змін.

На прохання «Назвіть два головні обов'язки чоловіка та два головні обов'язки жінки в сім'ї» передбачалась відкрита відповідь, але думки в усіх анкетах розділилися на три стандартні відповіді. Четверта частина опитаних (25,93%) відповіли, що сфера відповідальності жінки – домашній затишок, виховання дітей, а чоловік має забезпечувати сім'ю. Майже половина (48,15%) вважають, що жінка повинна опікуватися домашнім затишком і вихованням дітей, а чоловік – забезпеченням сім'ї, а також мусить допомагати і підтримувати свою дружину. І кожен п'ятий (22,22%) вирішив, що ніхто нікому нічим не зобов'язаний, 1 особа (3,7%) не відповіла на запитання. Отже, більшість опитаних представників студентської молоді вважають, що патріархат неактуальний, основні аспекти традиційних ролей чоловіка та жінки зберігаються, але мають змінитися в бік рівності обов'язків.

44,44% респондентів на питання «Який розподіл ролей в сім'ї Ви вважаєте найбільш поширеним?» відповіли, що чоловік забезпечує сім'ю, жінка займається домашнім затишком та вихованням дітей, 55,56% вважають відносини рівноправними, отже, найбільш поширеними є відносини з рівними обов'язками та відповідальністю.

На запитання «Який розподіл ролей Ви хотіли б у своїй сім'ї?» майже третина опитаних (29,63%) відповіли, що хотіли б, щоби чоловік забезпечував сім'ю, а жінка займалась домашнім затишком та вихованням дітей, 70,37% респондентів – за рівноправні відносини. На нашу думку, це питання найбільш показове в даному дослідженні і відповіді на нього дозволяють стверджувати, що звичні, традиційні ролі відходять у минуле. Також щодо цього питання побудована статистична таблиця двовимірного розподілу ознак, іншою ознакою якої була стать рес-

пондентів. 37,5% чоловіків та 26,32% жінок хотіли б мати такий розподіл ролей у сім'ї: чоловік забезпечує сім'ю, жінка займається домашнім затишком та вихованням дітей; 62,5% чоловіків і 73,68% жінок – за рівноправні відносини. Можна зробити висновок, що традиційні ролі підтримують більше чоловіків, ніж жінок, але все ж більшість молодих людей обирають рівноправні відносини.

На питання «Як Ви ставитесь до процесів зникнення відмінностей між чоловічою та жіночою (гендерними) ролями в суспільстві?» 40,74% опитаних відповіли, що вважають це правильним і сучасним, 40,74% зазначили, що кращі традиційні ролі, 18,52% відповіли, що їм байдуже. На запитання «Чи потрібно відновлювати традиційні ролі чоловіка та жінки?» 18,52% відповіли «так», 25,92% із цим не згодні, 55,56% не змогли визначитися.

Третина опитаних (37,04%) вважають, що сьогодні в Україні наявна гендерна нерівність, особливо на керівних посадах, 11,11% не погоджуються з таким твердженням, а половина опитаних (51,85%) не помічали такого раніше, тому можна сказати, що критичної гендерної нерівності немає.

На запитання «Як Ви ставитесь до жінок-політиків?» 48,15% відповіли, що жінки виконують роботу так само, як і чоловіки-політики, 48,15% відповіли, що жінки-політики виконують роботу по-іншому, але не гірше за чоловіків-політиків, лише 1 особа (3,7%) вважає, що політик – суто чоловіча професія. Якщо підсумувати відповіді на два останні запитання, можна вважати, що гендерної нерівності в Україні майже немає або опитані не помічали її.

Більшість респондентів (81,48%) погодилися з тим, що ролі чоловіка та жінки мають змінюватися відповідно до умов сучасного світу, кожний п'ятий (18,52%) із цим не згоден. Отже, традиційні ролі вже неактуальні.

Серед студентів-медиків ВНМУ актуальним питання визначення ролі чоловіка та жінки в сучасному світі вважають 66,67% опитаних, 25,93% респондентів відповіли, що питання важливе, але не потребує вирішення, і лише 2 особи (7,4%) вважають питання неважливим, що свідчить про те, що питання актуальне для більшості опитаних.

На запитання «Як Ви ставитесь до традиційних ролей чоловіка та жінки в сім'ї (чоловік забезпечує сім'ю, жінка займається домашнім затишком та вихованням дітей)?» лише 3 особи (11,11%) відповіли, що цілком із ними погоджуються, 77,78% погоджуються, але частково, 11,11% не погодилися взагалі. Це свідчить про те, що традиційні ролі неактуальні і потребують змін.

Даючи відповідь на відкрите запитання «Назвіть два головні обов'язки чоловіка та два

головні обов'язки жінки в сім'ї» майже половина даної аудиторії (48,15%) відповіли, що жінка повинна займатися домашнім затишком та вихованням дітей, а чоловік лише забезпеченням сім'ї. 40,74% опитаних вважають, що жінка відповідає за домашній затишок і виховання дітей, а чоловік – за забезпечення сім'ї, а також має допомагати дружині. 7,41% вирішили, що ніхто нікому нічим не зобов'язаний, 1 особа (3,7%) не відповіла на запитання. Отже, більшість опитаних вважають, що патріархат неактуальний, основні аспекти традиційних ролей чоловіка та жінки зберігаються, але мають змінитися в бік рівності обов'язків.

Найбільш поширені відносини з рівними обов'язками та відповідальністю. Третина опитаних (33,33%), відповідаючи на запитання «Який розподіл ролей в сім'ї Ви вважаєте найбільш поширеним?», зазначили, що чоловік забезпечує сім'ю, жінка займається домашнім затишком та вихованням дітей, 66,67% рівноправні відносини вважають найбільш поширеними.

На запитання «Який розподіл ролей Ви хотіли б у своїй сім'ї?» лише 7,4% респондентів відповіли, що хотіли б, щоби чоловік забезпечував сім'ю, а жінка займалась домашнім затишком та вихованням дітей, 85,2% – за рівноправні відносини, 7,4% опитаних вважають, що той, хто забезпечує сім'ю, і є голова. У результаті аналізу відповідей за статтю респондентів з'ясовано, що 100% чоловіків та 81,82% жінок – за рівноправні відносини. Тобто більшість молодих людей виступають за рівноправні відносини.

Третина респондентів (37,04%) вважають правильним і сучасним процес зникнення відмінностей між чоловічою та жіночою ролями в суспільстві, третині (33,33%) традиційні ролі здаються кращими, 18,52% відповіли, що їм байдуже; 3 особи не відповіли. Із цього можна зробити висновок, що молодь ще однозначно не визначилася з моделлю поведінки в сім'ї.

На запитання «Чи потрібно відновлювати традиційні ролі чоловіка та жінки?» 44,44% респондентів відповіли «так», 29,63% – «ні», 25,93% не змогли визначитися.

Половина опитаних (55,55%) погодилися з думкою про те, що сьогодні в Україні існує гендерна нерівність, особливо на керівних посадах, 25,93% так не вважають, 18,52% не помічали такого раніше.

На запитання «Як Ви ставитесь до жінок-політиків?» майже половина опитаних (48,15%) відповіли, що жінки виконують роботу так само, як і чоловіки-політики, 44,44% вважають, що жінки-політики виконують роботу по-іншому, але не гірше за чоловіків-політиків, 7,41% вважають, що політик – суто чоловіча професія.

Більше половини опитаних (59,26%) погодилися з тим, що ролі чоловіка та жінки мають змінюватися відповідно до умов сучасного світу, третина (33,33%) не погоджується з такою думкою, решта не дали відповіді.

Висновки з проведеного дослідження. Якщо порівняти результати двох аудиторій студентства, які взяли участь в опитуванні, то можна зазначити, що думки респондентів щодо більшості питань досить схожі, проте погляди на гендерну нерівність дещо відрізняються, 55% опитаних студентів-медиків вважають, що в Україні сьогодні є гендерна нерівність, тоді як 52% опитаних студентів-менеджерів вважають, що немає. Гіпотеза, висунута на початку дослідження, підтвердилася: більшість респондентів згодні з тим, що ролі чоловіка та жінки із плином часу змінюються та повинні підлаштуватися під сучасний світ. Також погляди студентів-медиків і студентів-менеджерів на ролі чоловіка і жінки в сучасному світі схожі.

Результати опитування підтверджують думку американського науковця і журналіста Ханни Росін: «Інституція шлюбу зараз рухається у двох протилежних напрямках, визначених класовим становищем. Для освічених класів це те, що я називаю сімейною гойдалкою, коли жінки й чоловіки чекають своєї черги у виконанні ролі головного постачальника для сім'ї. Типова сімейна гойдалка в Обами. Коли Мішель Обама багато заробляла на керівній посаді в індустрії медичних послуг, тоді Барак працював у громадському секторі і навчався юриспруденції. А потім вони помінялися місцями. Він став президентом, вона виконує допоміжну роль» [6].

Тому зараз суспільству, особливо молоді, потрібно визначитися зі своїм ставленням до сучасної ролі жінки та чоловіка, прийняти те, що ці ролі можуть відрізнитися від тих, що склалися традиційно.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бояківська І. Чоловік і жінка... Хто в головній ролі? // ОГО. URL: <http://ogo.ua/articles/view/2013-05-31/40606.html>.
2. Слободянюк А., Філатова К. Сучасна жінка: соціально-психологічний портрет. Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ. Вінниця, 23–24 березня 2016 р. 2016. URL: <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/1004>.
3. Богачук Г., Слободянюк А. Жінка в науці та політиці. Матеріали XLVII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ. Вінниця, 14–23 березня 2018 р. 2018. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/view/4602>.
4. Іванова І. Гендерні стереотипи розподілу сімейних ролей в українській родині. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія «Соціологія». 2015. Т. 258. Вип. 246. С. 169–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2015_258_246_28.

5. Дьяченко М., Кандыбович Л. Личность, образование, профессия: краткий психологический словарь. Мн., 1998. 339 с.

6. Смірнова Т. Гендерні аспекти художньої культури як основи гендерної освіти та виховання. Формування у молоді гендерно-відповідальної поведінки (на прикладі українських ВНЗ): навч. посібник / за заг. ред. Н. Світайло. Суми, 2013. С. 101.

7. Цюпин Б. Сучасний батько має бути і кар'єристом, і сім'янином одночасно. Українська правда. 29 серпня 2013 р. URL: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/svoboda/2013/08/29/6996871>.

8. Гендерні ролі та стереотипи в Україні // Соціологічна група «Рейтинг». 2015. URL: http://ratingpro.org/research/gendernye_rol_i_stereotipy_v_ukraine.html.

9. Дослідження громадської думки з питань участі жінок у політичних процесах / Центр соціально-гуманітарних аспектів регіональних досліджень Сумського державного університету. 2016. URL: <http://volynpressclub.org.ua/attachments/article/673/%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.doc>.

СЕКЦІЯ 4 СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

ОСВІТНЯ ПРОГРАМА «ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ» ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ

EDUCATIONAL PROGRAM "VALUABLE LANDMARKS" AS A MEANS OF FORMATION OF SOCIAL ACTIVITY OF STUDENTS

У статті розглядається формування соціальної активності учнів 4–6 класів через упровадження в освітній процес програми «Ціннісні орієнтири». Акцентується на важливості соціальної ціннісної зорієнтованості для цього вікового періоду. Подано докладну характеристику соціальної освітньої програми із зазначенням мети, завдань і специфіки викладання. Виокремлено й обґрунтовано принципи проведення тренінгових занять. Доведено ефективність упровадження соціальної програми «Ціннісні орієнтири» для формування в учнів ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: ціннісні орієнтації учнів, соціальна програма, соціальна активність, освітній процес.

В статье рассматривается формирование социальной активности учащихся 4–6 классов через внедрение в образовательный процесс программы «Ценностные ориентиры». Акцентируется важность социальной ценностной ориентированности для данного возрастного периода. Дается подробная характеристика социальной образовательной программы с указанием целей, задач и специфики преподавания. Выделены и обоснованы принципы проведения тренинговых занятий. Доказана эффективность внедрения социальной программы «Ценностные ориентиры» для формирования в учащихся ценностных ориентаций.

Ключевые слова: ценностные ориентации учащихся, социальная программа, социальная активность, образовательный процесс.

The article deals with the formation of value orientations as the basis of social activity of pupils of grades 4–6 because of the introduction of the "Valuable Landmarks" program in the educational

process. The emphasis is on the importance, for this age period, of social value orientation. The detailed description of the given program with the indication of goals, tasks and specifics of teaching is given. The principles of conducting training sessions are singled out and grounded. The effectiveness of implementing the social value program "Valuable Landmarks" on the formation of pupils' value orientations in students is proved. Classes for students on the formation of social skills are integrated into the training cycle, whose idea is to increase social activity based on the value-purpose position. During the training, the student opens a variety of his life roles and builds his world of values. This program includes games and exercises that form a positive self-awareness, teach you to appreciate your and someone else's personality and work in a team, that is, those qualities of a socially active person who can solve multistage tasks.

In the subject of trainings, a line is traced, from awareness and value adoption of oneself, values of the world to the value consciousness of ourselves in society. Therefore, the main part of the training is reflection training, a gradual, ever-deepening awareness of oneself, which is the basis of success. Then, time is spent developing social skills, tactics for effective interaction with the environment, taking into account the information and experience received. The following is a skill development in solving their own problems.

Consequently, the research carried out proved the effectiveness of introducing in the educational process of the social program "Valuable Landmarks" on the formation of value orientations of students as the basis of social activity. It has been experimentally confirmed that the system of training sessions, aimed at developing and educating vital personal and social values, is capable of acting as one of the most effective tools in the socialization of pupils.

Key words: students' value orientations, social program, social activity, educational process.

УДК 373.5:37.01-053.6

Булавенко С.Д.

к. пед. н., докторант

Інститут проблем виховання

Національної академії педагогічних наук

України

Постановка проблеми. Процес розбудови української держави, її майбутнє залежить від того, якими будуть її громадяни – сьогоднішні учні, наскільки ґрунтовно в них будуть сформовані активна життєва позиція, національна самосвідомість, моральність, готовність до творчої праці на благо рідної держави незалежно від професії та роду занять. Сучасна школа є могутнім фактором виховання молоді, формування її життєвих компетентностей та орієнтирів, духовності,

моральності, національної гідності й патріотизму [2, с. 3].

У державних стандартах зазначається, що метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання й соціалізація особистості, яка готова до життя в суспільстві та до цивілізованої взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення й навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору, самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [4].

Щоб вирішити одну з основних проблем освіти, а саме виховати соціально активну, високоморальну, творчу, здатну до конструктивного критичного мислення особистість, необхідно кардинально змінити підходи до формування соціальної активності особистості, сформувавши в неї навички самоменеджменту на засадах ціннісних орієнтацій, на що й має бути спрямований весь виховний процес у сучасних закладах освіти.

Проте на практиці виникає багато труднощів, пов'язаних, по-перше, з відсутністю досконалої системи формування соціальної активності особистості та, як наслідок, відсутністю сталої системи цінностей, а по-друге, з розмаїттям поглядів та підходів до розуміння сутності й функцій соціальної активності.

Актуальність вивчення цієї проблеми та пошуку продуктивних механізмів формування соціальної активності ми вбачаємо також у тому, що успішний розвиток суспільства можливий лише за умов, якщо в освітньому процесі буде реалізована цілісна система виховання учнів з упровадженням соціальних освітніх програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема соціальної активності особистості та її ціннісних орієнтацій була предметом дослідження у соціологічному (Л. Богомолов, Г. Дюркгейм, Н. Наумова), психологічному (К. Абульханова-Славська, І. Вех, Л. Божович, М. Боришевський, М. Заброцький, І. Кон, Д. Леонт'єв, О. Леонт'єв, Л. Смірнов, В. Тугарінов, І. Тюріна, В. Ядов), педагогічному (І. Бех, І. Білецька, Г. Ващенко, О. Вишневський, М. Казакіна, В. Караковський, Л. Канишевська, М. Сметанський, О. Сухомлинська, О. Рудницька та інші вчені) аспектах.

Проблеми, пов'язані із ціннісним вихованням, знайшли своє відображення в «педагогіці миру», ініціаторами якої стали провідні вітчизняні науковці О. Сухомлинська, І. Бех, О. Безкоровайна та інші. Процес становлення й розвитку цінностей особистості досліджували Г. Іванова, Л. Канишевська, О. Рудіна. Окремі аспекти соціалізації особистості розкрито в працях І. Бега, О. Вишневського, В. Галузяка, А. Донцова, Л. Канишевської, В. Тернопільської, В. Тюріної, Є. Научитель.

Останнім часом у дисертаційних роботах представлені дослідження, які свідчать про увагу вчених-педагогів до проблеми соціального виховання учнів (наприклад, ними займалися К. Журба, В. Лаппо, П. Кендзьор, Г. Назаренко, В. Плахтій, Р. Сойчук, О. Ціхоцька, І. Шевчук, В. Шахрай та інші науковці).

Постановка завдання. У статті ми намагалися розкрити можливості формування соціальної активності учнів 4–6 класів через упровадження в освітній процес програми «Ціннісні орієнтири». Із цією метою було про-

ведено дослідження на базі загальних середніх закладів освіти Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні важливо не лише навчити учнів опанувати основні соціальні компетенції, а й сформувати в них ціннісне ставлення до себе, оточуючих, суспільства загалом. Особливо необхідно це зробити в складний період переходу учнів із молодшої ланки до середньої, коли емоційно-вольова сфера дітей є нестійкою, коли відбувається складний період адаптації й соціалізації особистості в нових умовах навчання. Діти цього віку відкриті до спілкування, враховують думки дорослих, у них формується уявлення про себе, навколишній світ, ціннісне ставлення до основних потреб, а також починають формуватися характерологічні якості.

У цей час діти надзвичайно вразливі, мають занижену самооцінку, підвищений рівень тривожності; також цей перехід припадає на початок складного періоду в житті дітей – підліткового віку. Не вмючи виразити свої емоції й потреби, а часом навіть не розуміючи, чого від неї хочуть, дитина обурюється, утворюючи конфлікт з оточуючими та із собою. Тому в цей період важливо навчити дітей керувати своїми емоціями та поведінкою, розрізняти справжні якості від фальшивих; допомогти зрозуміти життєві й моральні цінності, пізнати свої психологічні особливості, впливати на формування комунікативних здібностей, життєвих переконань і майбутнього; сформувати вміння до співжиття та співпраці в соціумі [6].

Щоб створити умови для формування необхідних соціальних навичок у школяра, необхідно враховувати його основні потреби, можливість задоволення яких є головним фактором розвитку особистості. Серед основних потреб можна виділити такі:

- потребу в самоствердженні (має статусний характер і передбачає усвідомлення значущості в оточенні інших людей);
- потреби в задоволеннях, пов'язані з насиченим зовнішнім середовищем, дозволяям, розвагами, повноцінним відпочинком;
- потребу в самовираженні (реалізується через цікаву й особистісно значиму провідну діяльність);
- потребу у свободі (це можливості та здатність людини діяти відповідно до своїх інтересів і цілей);
- потребу бути особистістю (бути потрібною іншим людям, робити добро безкорисливо).

Створення умов для максимального задоволення цих потреб передбачає орієнтацію на основні принципи, аксіологічних підхід до соціально-педагогічної діяльності.

Аксіологічний підхід як методологічна основа соціально-педагогічної діяльності пов'язаний із категорією «цінність». Стосовно соціально-педагогічної діяльності найбільш важливі

цінності – ідеали, пов'язані з поняттями гуманізму (тобто комплекс ідей, який визнає цінність людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей).

У прийнятих дитиною цінностях одночасно відображаються змістовні характеристики її позиції та поведінки, а також її особистісні характеристики, пов'язані з певним уявленням про себе й можливості власного активного прояву в соціумі. Шляхом прийняття конкретних цінностей визначається вибір особистістю соціальної позиції, норм поведінки під час взаємодії з іншими людьми, характер прийнятих рішень, спрямованість вибору. Ціннісні орієнтації мають особливе значення, оскільки виконують роль внутрішніх стимулів та водночас є критеріями, за якими особистість звіряє свою поведінку й діяльність.

Ціннісні орієнтації виникають і формуються в результаті взаємодії особистості з тими чи іншими сторонами дійсності, із системою знань і норм; вони спрямовані на перспективу, на визначення майбутньої лінії поведінки [5]. Як зазначає І. Бех, сучасне розуміння сутності морально-ціннісних орієнтацій ґрунтується на методологічному підході, який розглядає природу особистісної цінності як суб'єкт-об'єктне утворення, що належить одночасно суб'єкту та об'єктивному життєвому світу [1, с. 9].

Ефективність процесу виховання ціннісних орієнтацій значною мірою залежить від реалізації цілісної системи виховання, спрямованої на соціалізацію дитини та її всебічний розвиток.

На жаль, у сучасних шкільних програмах практично немає спеціальних занять, присвячених формуванню світу цінностей людини, які своєю чергою сприяють ефективному розвитку соціальних навичок або окремих їх елементів. Водночас цілеспрямоване підвищення соціальної активності учнів, їх навчання способам успішної соціалізації дали б змогу уникнути багатьох проблем девіантної поведінки.

Проведена діагностична робота з вивчення рівня ціннісних орієнтацій, рівня згуртованості колективу, самооцінки школярів, рівня емпатії та вихованості на базі закладів загальної середньої освіти Чернігівської області (Ніжинської гімназії № 3, загальноосвітніх шкіл м. Ніжина № 2 та № 11, загальноосвітніх шкіл м. Чернігова № 3 та № 9, загальноосвітніх шкіл м. Варви та смт Срібного) показала досить невтішні результати.

Для діагностики ціннісних орієнтацій учнів початкової школи ми використали методику Г. Урунтаєвої «Незакінчена розповідь» (для 4 класів) та адаптований А. Гоштаусом та А. Семеновим варіант методики М. Рокича (для 5–6 класів). У результаті проведеного дослідження ми отримали такі результати: високий статус соціально орієнтованих цінностей у системі ціннісних орієнтацій мали

лише 21% учнів, середній – 45% учнів, низький – 26% учнів, початковий – 8% учнів. Стурбованість викликало те, що учні не розрізняють цінності за соціальною та особистісною значимістю, віддаючи перевагу останнім.

Наявність емоційно-позитивного ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності визначалася за шкалою дитячої Я-концепції Пірса-Харріса та за допомогою діагностики емоційної спрямованості особистості Б. Додонова (у модифікації Є. Горелової). Проаналізувавши діагностичні матеріали, ми дійшли висновку, що позитивно-оптимістичне ставлення до себе, ровесників, старших і навколишньої дійсності мають лише 32% досліджуваних; ситуативно визначене оптимістичне чи песимістичне ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності – 41% респондентів; переважно негативне ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності – 27% учнів. Частина учнів виявили нереалізовані потреби в спілкуванні, дружбі, визнанні, схваленні, досягненні успіху, що зумовили порушення в розвитку особистості школярів та їх девіантну поведінку.

За результатами опитування «Оцінка психологічного клімату в колективі» 28% респондентів мають високий рівень сприятливості й соціально-психологічного клімату в колективах, 44% – середній рівень, 22% – низький рівень сприятливості, 6% – початковий рівень несприятливості. Турбувало питання емоційної єдності колективу в час випробувань, невміння співпереживати своїм ровесникам, радіти за їх успіхи; учні часто не готові вислухати один одного, у них періодично виникають конфлікти.

За методикою «Діагностика емпатії» А. Меграбян та М. Епштейн більшість дітей мають виражену глибину емоційної емпатії (57%), 25% опитаних мають яскраву вираженість емпатії, 18% – невиражену глибину сформованості емоційної емпатії. Це свідчить про те, що діти не завжди відгукуються на переживання інших, не завжди готові допомогти в складних життєвих ситуаціях.

Вирішенню зазначених проблем сприяла авторська соціальна освітня програма під назвою «Ціннісні орієнтири», спрямована на створення умов для формування необхідних дитині соціальних навичок.

Метою програми є формування в учнів життєвих, соціальних і громадянських компетентностей у їхньому ставленні до суспільства, природи, людей та самих себе; розвиток моральних, вольових, ділових і комунікативних якостей особистості; виховання відповідальності за своє здоров'я та за вчинки.

Завдання програми є такими:

1) сформувати ціннісне ставлення до власної особистості, оточуючих людей і суспільства загалом, усвідомлене розуміння індивідуаль-

них та суспільних цінностей, відповідальне ставлення до вибору життєвого шляху;

2) сформувати навички пізнання самого себе, осмислення сильних і слабких сторін своєї особистості та навколишньої дійсності, навчити прийнятних способів зняття фізичного й психологічного напруження, визначити найближчі цілі та плани на майбутнє;

3) ознайомити з практичними прийомами й методами духовно-морального зростання та самовдосконалення;

4) розвивати здатність до самоаналізу, самопізнання, конструктивного критичного мислення, навички конструктивної взаємодії на основі толерантності;

5) сформувати комунікативну культуру, прагнення до вільного прийняття гідних людини цілей, позитивний образ майбутнього.

Програма «Ціннісні орієнтири» з елементами тренінгу для формування соціальних навичок у школярів реалізується педагогом. Практичний досвід показав її доступність для фахівців, які не мають психологічної освіти. Вважаємо це важливим, оскільки освітнє середовище повинне орієнтувати всіх учасників освітнього процесу на формування в учнів соціальних навичок.

У цій програмі представлені методики, покликані допомогти учням у формуванні власних цінностей, насамперед цінності «Я», в усвідомленні свого життя, життєвих цілей, в осмисленні цінності часу, пізнання та творчості, у пошуку внутрішніх ресурсів; у ході групової роботи учні зможуть осмислити роль соціальних норм життя, роль суспільства в бутті окремої людини, а також значення найважливіших соціальних навичок, що сприяють підвищенню соціальної активності, виробленню вміння знаходити зовнішні ресурси.

Цикл занять, представлений у програмі, спрямований на подолання учнями емоційних і комунікативних проблем, на формування необхідних навичок упевненого, безконфліктного спілкування. У результаті роботи за цією програмою учні одержать знання й навички, необхідні для формування комунікативної культури, ціннісного ставлення до себе та навколишнього світу.

Програма враховує зони найближчого розвитку учнів шкільного віку в оволодінні комунікативними навичками, на заняттях не обмежується самостійність та активність дітей у вирішенні завдань, заохочується творча діяльність кожного учня.

Заняття для учнів щодо формування соціальних навичок об'єднані в тренінговий цикл, ідея якого – підвищення соціальної активності на основі ціннісно-цільової позиції. Під час тренінгів учень відкриває різноманітність своїх життєвих ролей та вибудовує власний світ цінностей. Аналізована програма вклю-

чає ігри та вправи, які формують позитивну самосвідомість, навчають цінувати свою й чужу індивідуальність та працювати в команді, тобто формують ті якості соціально активної особистості, які дають змогу вирішувати багатоступеневі завдання. Усвідомлення нової інформації відбувається через виконання практичних завдань.

Як показала практика, під час проведення занять важливим є дотримання певних принципів, головними з яких є такі:

1) довіра, щирість у спілкуванні, невинесення обговорюваних проблем за межі групи. Група – це те місце, де можна розповісти про те, що дітей справді хвилює й цікавить, обговорювати такі проблеми, які до моменту участі в групі з певних причин не обговорювалися. Такі відносини дають змогу ефективно впливати на підвищення рівня моральної вихованості учнів;

2) активність учня, адже учасники залучаються до спеціально розроблених вправ та ігор. Це інтенсивне включення в груповий процес із метою активного «вдивляння», «вслухання», «вчування» в самого себе, у партнера, у групу загалом. Багато оцінок і суджень за можливості повинні виходити не від педагога, а від самих учасників;

3) творча позиція: у ході занять учасники усвідомлюють, виявляють, «відкривають» уже відомі ідеї й закономірності, а головне – свої ресурси, можливості та особливості;

4) діалогічність, адже продуктивна виховна робота педагога зі школярами можлива лише в ситуації діалогу. Реалізація цього принципу створює в групі атмосферу безпеки, відкритості, довіри;

5) усвідомлення поведінки: у процесі занять імпульсивна спочатку поведінка учасників стає під кінець більш об'єктивною. Універсальним засобом об'єктивації поведінки є зворотний зв'язок;

6) емоційність, якій сприяють заняття з музичним супроводом класичною музикою на початку занять, під час письмових відповідей на запитання тестів, написання творів-мініатюр;

7) толерантність (розуміння учасниками інших позицій, терпимість до протилежних думок учасників групи, ненав'язування своєї думки). Цей принцип спрямований на збереження довірливих стосунків та розуміння під час співпраці.

Програма занять для учнів 4–6 класів складається із 17 занять, упродовж яких учні отримують певний соціальний досвід, формують власну життєву позицію, розвивають соціальну активність. Спочатку в них виробляється відповідне ціннісне ставлення до предмета чи явища, а потім освоюються адекватні способи поведінки в цій ситуації.

У тематиці занять тренінгів простежується лінія, спрямована від усвідомлення та ціннісного прийняття себе й цінностей навколишнього світу до ціннісного усвідомлення себе в соціумі. Тому основну частину тренінгу займає навчання рефлексії, поступового, дедалі глибшого усвідомлення себе, що є основою успішності. Потім відводиться час на вироблення соціальних навичок, тактик ефективної взаємодії з оточенням з урахуванням отриманої інформації й досвіду. Далі відбувається відпрацювання навичок у вирішенні власних проблем.

Методичні засоби, що дають змогу найбільш ефективно впливати на емоційну сферу школярів, – це самотестування, ігри, психологічні вправи, творчі етюди, ведення щоденника, а також різний ілюстративний матеріал.

Після проведення циклу занять, які були спрямовані на формування ціннісних орієнтацій учнів 4–6 класів, було проведено повторну діагностику. Повторні результати опитування «Оцінка психологічного клімату в колективі» дали такі результати: 32% учнів мають високий рівень сприятливості й соціально-психологічного клімату в колективах, 59% – середній рівень, 9% – низький рівень сприятливості, а початковий рівень несприятливості відсутній. Проведена діагностика за методиками Г. Урунтаєвої «Незакінчена розповідь» (для 4 класів) та методикою М. Рокича (для 5–6 класів) показала, що в експериментальних класах 36% учнів мають високий статус соціально орієнтованих цінностей у системі ціннісних орієнтацій, 51% – середній рівень, 13% – низький рівень, а початковий рівень відсутній. Діагностика за шкалою дитячої Я-концепції Пірса-Харріса та діагностикою емоційної спрямованості особистості Б. Додонова (у модифікації Є. Горелової) після закінчення занять за соціальною програмою «Ціннісні орієнтири» кардинально змінила ставлення учнів до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності: позитивно-оптимістичне ставлення тепер мали лише 42% учнів; ситуативно визначене оптимістичне чи песимістичне ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності – 54% респондентів; переважно негатив-

не ставлення до себе, ровесників, старших, навколишньої дійсності – 4% учнів. За методикою «Діагностика емпатії» А. Меграбян та М. Епштейн більшість дітей мають виражену глибину емоційної емпатії (62%), 33% – яскраву вираженість емпатії, і лише 5% опитаних дітей мають невиражену глибину сформованості емоційної емпатії. Учні зазначали, що готові допомогти ближнім, заспокоїти, вибачитися, порадити за перемоги інших, чого раніше не завжди робили.

Порівняльні результати свідчать про ефективність застосованої соціальної освітньої програми «Ціннісні орієнтири» для учнів 4–6 класів.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, проведене дослідження довело ефективність упровадження в освітній процес соціальної програми «Ціннісні орієнтири» з метою формування ціннісних орієнтацій учнів як основи соціальної активності. Експериментально підтверджено, що система тренінгових занять, спрямована на розвиток і виховання життєво необхідних особистих та соціальних цінностей, здатна виступити одним із дієвих засобів у справі соціалізації учнів 4–6 класів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Духовні цінності в розвитку особистості. Педагогіка і психологія. 1997. № 1(14). С. 124–129.
2. Горохівський П. Формування національної самосвідомості учнів 7–9 класів на уроках історії України: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія і методика навчання історії». К., 2005. 20 с.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <http://education-ua.org/ua/ekskurs/297-derzhavna-natsionalna-programa-osvita-ukrajina-xxi-stolitnya>.
4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>.
5. Коберник О. Методи і засоби особистісно орієнтованого виховання. Умань: СПД Жовтий, 2009. 140 с.
6. Яценко Т. Активна соціально-психологічна підготовка вчителя до спілкування з учнями: книга для вчителя. К.: Освіта, 1993. 208 с.

ФЕНОМЕН ПЕНСІЙНОЇ МАЯТНИКОВОЇ МІГРАЦІЇ: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

PHENOMENON OF PENSION PENDULAR MIGRATION: PRECONDITIONS OF OCCURRENCE AND SOCIAL CONSEQUENCES

Розглянуто проблему тимчасової міграції через лінію розмежування осіб похилого віку. Аргументовано її визначення як пенсійної маятникової міграції. Виокремлені характерні риси цього феномена, масштаби та причини появи. Проаналізовано його вплив на розвиток суспільства.

Ключові слова: міграція, пенсійна маятникова міграція, «пенсійний туризм», внутрішньо переміщена особа, фізична ідентифікація.

Рассмотрена проблема временной миграции через линию разграничения лиц пожилого возраста. Аргументировано ее определение как пенсионной маятниковой миграции. Выделены характерные черты этого феномена, масштабы и причины возникновения. Проанализировано его влияние на развитие общества.

Ключевые слова: миграция, пенсионная маятниковая миграция, «пенсионный туризм», внутренне перемещенное лицо, физическая идентификация.

The article considers the problem of temporary migration of the elderly through the line of delimitation. The last researches and publications devoted to the problems of citizens from the uncontrolled territory of Ukraine are analyzed. It is determined that, despite the relevance of this subject, such a social phenomenon as temporary migration of elderly people through the line of delimitation has not become the subject of a separate study. The distinctive features of pendulum migration and

approaches to its definition that exist in modern Ukrainian science are singled out. The classification of temporary migration of the elderly through the line of delimitation as a pension pendulum migration according to characteristics such as mass, cyclicity, regularity, absence of change of place of permanent residence is substantiated. The basic economic and legal reasons of occurrence of this social phenomenon are determined. The normative and legal basis of pension pendulum migration is described. The conditions necessary for obtaining pension benefits are determined: the status of the internally displaced person, physical identification, stay in the uncontrolled territory no more than 60 days. Their influence on the development of migratory flows is investigated. The basic laws that determine the status and rights of internally displaced persons, the peculiarities of their reform under the influence of various factors are analyzed. Their influence on the development of migratory flows is investigated. The basic laws that determine the status and rights of internally displaced persons, the peculiarities of their reform under the influence of various factors are analyzed. The peculiarities of migratory flows, the frequency of crossing the line of delimitation by persons over 60 years of age, the causes of migration are analyzed. The influence of pension pendulum migration on the development of society is determined. Positive and negative aspects of this influence are determined. The forecast for further development of pension pendulum migration is made.

Key words: migration, pension pendulum migration, "pension tourism", internally displaced person, physical identification.

УДК 325.11

Іванець Т.М.

к. пол. н., асистент кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

Постановка проблеми. 2014 р. унаслідок збройного конфлікту на Сході України на частині територій Донецької та Луганської областей органи української державної влади втратили свої повноваження. Військово-політична та соціально-економічна кризи стали причиною появи міграційних потоків у напрямку з непідконтрольних на підконтрольні Україні території. Виникла нова для українських реалій категорія населення – внутрішньо переміщені особи. Водночас із переселенням активізувалися тимчасові циклічні міграції, метою яких було задоволення різного роду потреб – від підтримання родинних зв'язків до закупівлі товарів. Особливих масштабів набула регулярна міграція людей похилого віку через лінію розмежування для отримання пенсійних та інших соціальних виплат, що стало новим соціальним феноменом у розвитку нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема внутрішньо переміщених осіб

(далі – ВПО) сьогодні є актуальною серед дослідників. Питання юридичного визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» досліджувалося К. Крохмальовою. Сутність цього явища вивчали М. Малиха, А. Ібрагімова, Н. Шуклінова. Дотримання прав ВПО стало предметом вивчення Б. Захарова. Соціально-економічні аспекти цього явища розглядали Т. Жванія, О. Малиновська, О. Балакірева. Особливості державного регулювання внутрішньої вимушеної міграції аналізувала О. Капінус. Однак, попри актуальність даної тематики, таке соціальне явище, як тимчасова міграція людей похилого віку через лінію розмежування, не стало об'єктом окремого дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати феномен пенсійної маятникової міграції, визначити характерні риси, причини виникнення та наслідків цього явища для суспільства загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маятникова міграція є одним із різновидів міграції, яка не супроводжується зміною місця проживання, мігрант зберігає наявні соціальні зв'язки та місце постійного проживання. О. Ровенчак, як і більшість українських дослідників, визначає маятникову міграцію як щоденні або щотижневі поїздки населення з місця проживання до місця зайнятості й у зворотному напрямку [8]. Ю. Римаренко наголошує на тому, що маятникові міграції – це масові за своїми розмірами переміщення населення, водночас дослідник відносить до них не лише щоденні та щотижневі, але й щомісячні переміщення, які мають циклічний характер [7]. Традиційно маятникову міграцію відносять до різновидів тимчасової трудової міграції, хоча частина науковців відносить до неї також регулярні поїздки до місця навчання. Враховуючи вищезазначене, до ключових характеристик маятничкової міграції ми можемо віднести такі: масовість, циклічність, регулярність, відсутність зміни місця постійного проживання. Саме за цими характеристиками ми проаналізували пересування через лінію розмежування осіб пенсійного віку, щоби визначити, чи можна віднести ці переміщення до маятничкової міграції.

За даними Державної прикордонної служби України, за період із січня по листопад 2018 р. лінію розмежування перетнуло 11,59 млн осіб [4]. Моніторингові звіти Благодійного фонду «Право на захист» за 2018 р. дають інформацію, що майже 56% усіх осіб, які перетинали лінію розмежування, становили люди віком понад 60 років (тут та далі даними моніторингових звітів Благодійного фонду «Право на захист» за 2018 р. називаються середньорічні дані, розраховані на основі інформації звітів цієї організації за перше півріччя, липень, серпень, вересень, жовтень, листопад 2018 р.) [5]. Тобто це майже 6,5 млн. Що є свідченням масовості цього явища.

За даними тієї ж Державної прикордонної служби, 2018 р. кількість людей, які виїхали з непідконтрольних територій, приблизно дорівнювалася кількості людей, які в'їхали на непідконтрольні території, – 5,79 млн та 5,8 млн осіб відповідно, що є свідченням циклічності переміщень [4].

Щодо частоти перетину лінії розмежування, то в моніторингових звітах Благодійного фонду «Право на захист» за 2018 р. міститься така інформація: у віковій групі понад 60 років кількість осіб, що перетинають лінію розмежування щокварталу, становить 75,12% [5]. Тобто такі пересування є регулярними.

Що стосується останньої характеристики, яку ми виділили як визначальну щодо маятничкових міграцій, а саме відсутність зміни постійного місця проживання, зауважимо, що 89% осіб, які перетинають лінію розмежуван-

ня в обох напрямках, визначили місцем свого проживання непідконтрольні території [5].

Отже, враховуючи все вищезазначене, ми можемо віднести пересування осіб пенсійного віку через лінію розмежування до маятничкової міграції. Пенсійна маятничкова міграція в засобах масової інформації дістала назву «пенсійний туризм» – соціально-економічне явище, за якого особи похилого віку, що проживають на непідконтрольній українським органам державної влади території, для отримання пенсій були змушені реєструватися на підконтрольній Україні території та регулярно перетинати лінію розмежування для проходження перевірки й ідентифікації з метою збереження виплат.

Серед причин появи пенсійної маятничкової міграції можна виділити як економічні, так і юридичні. Люди похилого віку є однією з найменш соціально захищених категорій, тому отримання пенсій, особливо в умовах розгортання соціально-економічної кризи, є питанням фізичного виживання. Зазначимо, що станом на серпень 2014 р. на територіях, які сьогодні непідконтрольні Україні, проживало 1 млн 278 тис. пенсіонерів. Після того, як органи державної влади України втратили свої повноваження на цих територіях, ці пенсіонери могли отримувати пенсійні виплати лише в разі реєстрації на підконтрольній Україні території як внутрішньо переміщені особи [1].

У разі такої реєстрації права та свободи цих осіб, на пенсійне забезпечення також, визначалися законами, що регулюють статус ВПО. Насамперед Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20 жовтня 2014 р. (сьогодні є чинною редакція від 27 березня 2018 р.) [2]. Згідно із цим Законом, «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [2]. Відповідно до п. 1 ст. 7 цього Закону, «для взяті на облік внутрішньо переміщеної особи реалізація прав на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, на отримання соціальних послуг здійснюється відповідно до законодавства України» [2]. Однак всі ці права реалізуються лише за умови збереження особою статусу ВПО.

Треба зауважити, що «факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що діє безстроково, крім випадків, передбачених ст. 12 цього Закону». А ця стаття передбачає, що «рішення про скасування дії довідки відповідно до п. 3 ч. 1 цієї статті приймається на підставі інформації про тривалу відсутність (понад 60 днів) особи за місцем проживання, яка дає обґрунтовані підстави вважати, що внутрішньо переміщена особа повернулася до покинутого місця постійного проживання» [2].

Тобто на нормативно-правовому рівні виникла ситуація, коли люди, які здійснювали внески до Пенсійного фонду України та за чинним українським законодавством мають право на отримання пенсії, повинні були або переселитися зі свого постійного місця проживання (до того ж держава не створювала умов для переселення, не надавала місця для проживання, компенсації за втрачену власність), або перетинати лінію розмежування кожні 60 днів.

Крім того, постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2014 р. № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» пенсії внутрішньо переміщеним особам були прирівняні до соціальних виплат, отже, на їх виплату поширювалися практика фізичної ідентифікації [6]. Отримувати пенсію ВПО могли суто в установі Публічного акціонерного товариства «Державний ощадний банк України». У цій постанові прописується, що «дія платіжних карток установлюється на строк до трьох років за умови проходження фізичної ідентифікації клієнта в установах Публічного акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» кожні шість місяців» [6]. Також зазначається, що «у разі непроходження фізичної ідентифікації одержувачем соціальних виплат Публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» зупиняє видаткові операції за поточним рахунком та інформує протягом одного тижня із дня їх зупинення в електронній формі з використанням електронного цифрового підпису через захищені канали зв'язку про таке зупинення Міністерство соціальної політики та Міністерство фінансів» [6].

Отже, разом із необхідністю перетинати лінію розмежування раз на 60 днів постає необхідність раз на півроку відвідувати відділення «Державного ощадного банку України» для фізичної ідентифікації. Тобто на законодавчому рівні створено підґрунтя для появи пенсійної маятникової міграції.

Треба зазначити, що 8 червня 2016 р. Кабінетом Міністрів України ухвалено низку нормативних актів, які встановлювали перевірки для ВПО. Представники органів соціального захисту чи інших органів влади тепер мали право перевіряти наявність внутрішньо переміщених

осіб за зареєстрованими адресами перебування та складати акт. На підставі цього акта ВПО подовжувалися чи припинялися виплати [9]. Результатом цих нововведень стало зменшення кількості пенсіонерів із числа ВПО, які отримували пенсії. Якщо станом на січень 2016 р. пенсії виплачувалися 956 тис. пенсіонерів, то станом на 1 січня 2017 р. їхня кількість становила вже 548,9 тис. [3].

Однак ці нормативні акти викликали осуд із боку правозахисників як такі, що порушували права людини. Постановою окружного адміністративного суду міста Києва від 26 червня 2017 р., а потім постановою Київського апеляційного адміністративного суду від 4 липня 2018 р. перевірки переселенців органами соціального захисту населення або іншими органами влади, місцевого самоврядування, установ, організацій, підприємств, починаючи з 5 липня 2018 р. визнані незаконними та заборонені [9].

Та необхідність регулярно перетинати лінію розмежування за будь-яких умов кожні 60 днів сприяла подальшому зменшенню кількості пенсіонерів із числа ВПО. Якщо у квітні 2018 р. пенсії виплачені 562 тис. осіб, то в червні – 470 тис. осіб зі статусом ВПО. Лише у квітні – травні 2018 р. Мінфіном надіслано до Пенсійного фонду України 23,5 тис. рекомендацій щодо припинення виплат за критерієм «тривала відсутність (понад 60 днів) особи за місцем проживання, що дає підстави вважати, що ВПО повернулася до залишеного місця постійного проживання» [11].

Отже, саме чинне українське законодавство стало підґрунтям для появи та розвитку пенсійної маятникової міграції. За даними моніторингових звітів Благодійного фонду «Право на захист» за 2018 р, приблизно 50% респондентів серед причин перетину лінії розмежування визначали розв'язання питань із документами, пов'язаними з пенсією та фізичною ідентифікацією, запобігання припиненню виплат через відсутність на підконтрольній території понад 60 днів [5].

Пенсійна маятникова міграція сприяла появі цілої низки соціальних явищ. Передусім це розвиток інфраструктури, спрямованої на обслуговування пенсійної маятникової міграції, а саме організація автобусних та автомобільних трансферів на підконтрольну Україні територію та назад, відкриття дешевих хостелів для осіб із невідконтрольних територій у населених пунктах недалеко від контрольних пунктів в'їзду-виїзду, практика надання ліжко-місць переселенцям у домішках місцевих мешканців (у Станиці Луганській, наприклад, ліжко-місце в серпні 2018 р. коштувало 100 грн за ніч [10]) тощо. Крім того, з'явилося багато напівзаконних та незаконних схем, які дозволяли обійти українське законодавство щодо

регулювання пенсійного забезпечення ВПО. Серед них зняття готівки з картки за відсоток, надання послуг з отримання пропусків (до введення електронного пропуску) та статусу внутрішньо переміщеної особи, переоформлення пенсій на українській території, отримання заборгованостей із виплати пенсій тощо. Ці схеми не лише стали прямим порушенням українського законодавства, але й часто дозволяли шахраям ошукати людей похилого віку, які не могли самі пройти тривалу та важку процедуру відновлення пенсійних виплат.

Висновки з проведеного дослідження.

Пенсійна маятникова міграція стала наслідком збройного конфлікту на Сході України та втрати Україною контролю над частиною власних територій. З одного боку, ця ситуація призвела до соціально-економічної кризи та зубожіння населення, особливо соціально вразливих категорій, до яких належать і люди пенсійного віку. У нових умовах отримання української пенсії стало для них критично важливим для фізичного виживання. З іншого боку, поява такого типу міграції стала наслідком державної політики щодо осіб із непідконтрольної території. Прив'язка пенсійних виплат до статусу внутрішньо переміщеної особи, для збереження якого не можна покидати підконтрольну Україні територію більше ніж на 60 днів, процедура фізичної ідентифікації, яка передбачає відвідування відділення «Державного ощадного банку України» кожні півроку змушують пенсіонерів регулярно перетинати лінію розмежування за будь-яких умов. За чинного законодавства масштаби пенсійної маяткової міграції будуть зберігатися на теперішньому рівні, сприяючи подальшому розвитку інфраструктури, яка обслуговує цей тип мігрантів (як легальної, так і незаконної).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виплата пенсії ВПО та особам, які проживають на території неконтрольованій Урядом на сході України // Організація об'єднаних націй в Україні. URL: http://www.globalprotectioncluster.org/_assets/files/field_protection_clusters/Ukraine/briefing-note-on-pensions_ua.pdf?fbclid=IwAR2eB1E-uQxZ5eR0ZFcek
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706–VII від 20 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 03.01.2019).
3. Звіт про роботу ПФУ в 2017 р. // Пенсійний фонд України. URL: https://www.pfu.gov.ua/content/uploads/2018/03/Zvit-pro-robotu-Pensijnoho-fondu-Ukrainy-u-2017-roci.pdf?fbclid=IwAR05smVTiVaKfejMqilv12hihHk9lcrX_xjVSE9kP7b7XkGsEATbd0m3GJY (дата звернення : 27.12.2019).
4. Контрольні пункти в'їзду – виїзду (КПВВ): щомісячний перетин лінії розмежування // Державна прикордонна служба України. URL: <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjojOTU4ODVjYTk0N2E5LTlkNTQ1M04ZjMyLWE5ODJmZTBhYTEyNSIsImMiOj9> (дата звернення: 14.01.2019).
5. Перетин лінії зіткнення через КПВВ: моніторинговий звіт за перше півріччя 2018 р., липень, серпень, вересень, жовтень, листопад // БФ «Право на захист». URL: <http://vpl.com.ua/uk/materials-cat/reports-uk/> (дата звернення: 26.12.2018).
6. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: постанова КМУ від 5 листопада 2014 р. № 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF> (дата звернення: 03.01.2019).
7. Римаренко Ю. Міжнародне міграційне право. К.: КНТ, 2007. 640 с.
8. Ровенчак О. Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. Політичний менеджмент. 2006. № 2. С. 127–139.
9. Суд скасував перевірки переселенців // Українська Гельсінська Спілка з прав людини. 05.07.2018. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/sud-skasuvav-perevirky-pereselentsiv/> (дата звернення: 08.01.2019).
10. «Хіба ми – вороги?»: як отримують пенсії люди з непідконтрольного Донбасу // Громадське. 14.08.2018. URL: <https://hromadske.ua/posts/iak-otrymuyut-pensii-liudy-z-nepidkontrolnoho-donbasu> (дата звернення: 10.01.2019).
11. 59% пенсіонерів із числа переселенців не отримують виплати – «Зеркало неділи» // Цензор.нет. 08.07.2018. URL: https://sensor.net.ua/ua/news/3075393/59_pensioneriv_iz_chysla_pereselentsiv_ne_otrymuyut_vyplaty_zerkalo_nedely (дата звернення: 10.01.2019).

«ПРАВИЛО ПОЛОВИН» ЦУКРОВОГО ДІАБЕТУ: ЛОКАЛЬНИЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВИМІР

“HALF RULE” OF DIABETES MELLITUS: LOCAL TERRITORIAL MEASUREMENT

Статтю присвячено дослідженню підтвердження/спростування «правила половин» щодо проблем захворюваності на цукровий діабет у межах територіальної громади, зокрема міста Херсона, яке проводилося на базі трьох комунальних медичних закладів.

Ключові слова: цукровий діабет (ЦД), медико-соціальні проблеми, охорона здоров'я, профілактична робота.

Статья посвящена исследованию подтверждения/опровержения «правила половин» относительно заболевания сахарным диабетом в рамках территориальной громады, а именно в городе Херсоне, которое проводилось на базе трех коммунальных медицинских учреждений.

Ключевые слова: сахарный диабет (СД), медико-социальные проблемы, здравоохранение, профилактическая работа.

Nowadays continued rapid increase in prevalence and incidence of diabetes mellitus moves toward the scale of the global epidemic. The experts predict the number of people with diabetes will have risen to 552 million by 2030.

Ukraine also is no exception: the rapid growth in prevalence of diabetes continues to rise. It becomes a global medical and social problem. The index of early detection of diabetes has increased by 59,2% in recent years. However, the actual number of patients in Ukraine, according to the epidemiological evidence,

is 2–2,5 times higher because of unidentified cases.

It is associated not only with the progressive increase in the number of patients with diabetes but also with the significant risk factor for developing diabetes complications leading to the loss of working capacity, disability and premature death among this category of patients.

The proof of this is a well-known “rule of halves”, according to which a diagnosis of diabetes is established only in 50% of patients. Only 50% of these patients with established diagnosis receive treatment, only 50% of them try to achieve the results of targeted therapy, and only 50% of them really achieve the results. Thus, only 6% of patients achieve the beneficial results of the treatment, that explains a large number of complications, incapacity and mortality.

The research is intended to confirm or refute “the rule of halves” in diabetes mellitus in the city of Kherson. The analysis of the dispensary observation and rehabilitation in patients with diabetes had been being conducted for 9 months in 2018. We also conducted a public opinion poll for residents of Kherson concerning presence and awareness of the disease, medical and social support in patients with diabetes mellitus.

Together with the medical institutions authorities and activists of civic associations we outlined potential directions and recommendations for preventing diabetes mellitus.

Key words: diabetes, medical and social problems, health care, prevention.

УДК 364.614.4

Коршун Т.В.

к. пед. н., доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології Херсонський державний університет

Черкашина Т.О.

к. соц. н., доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології Херсонський державний університет

Постановка проблеми. Уже давно ні в кого не викликає сумніву те, що цукровий діабет (далі – ЦД) належить до глобальних медико-соціальних проблем. Це підтверджує і Всесвітня організація охорони здоров'я, тому вирішення комплексу проблем, пов'язаних із цукровим діабетом, вважається першочерговим не тільки для національної системи охорони здоров'я, а й для медиків та фахівців інших сфер міських та обласних рівнів. Це зумовлено не лише прогресивним зростанням кількості хворих на ЦД, але й надзвичайно високим ризиком розвитку його ускладнень, які призводять до втрати працездатності, інвалідизації та передчасної смерті хворих цієї категорії [1, с. 45].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз показує, що весь масив опублікованого матеріалу умовно можна розподілити на декілька блоків: перший – суто медичний (М. Власенко – корекція гіперглікемії; М. Гульчій – контроль глікозильованого гемоглобіну; С. Калмиков – динаміка показників вуглеводного обміну та більшість інших);

другий блок пов'язаний із проблемами реабілітації, здебільшого медичної та фізичної (С. Калмиков – особливості методик лікувальної фізкультури, комплексна фізична реабілітація); водночас мусимо констатувати відсутність досліджень соціального спрямування, що підтверджує актуальність статті.

Постановка завдання. У своєму дослідженні ми намагалися підтвердити або спростувати поширене в медицині «правило половин» щодо проблем захворюваності на цукровий діабет. Для досягнення цієї мети нами проведено дослідження громадської думки мешканців м. Херсона щодо обізнаності, наявності захворювання та медико-соціальної підтримки людей із цукровим діабетом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захворювання на цукровий діабет останніми роками у зв'язку зі стрімким зростанням кількості хворих в усьому світі набуває загрозливого масштабу світової епідемії, за стриманими прогнозами експертів, 2030 р. кількість хворих сягатиме 552 млн осіб [2].

Україна не стала винятком: наявне невпинне зростання поширеності цукрового діабету – показник первинної захворюваності (виявлення) цукрового діабету за останні роки зріс на 59,2%. Однак реальна кількість хворих в Україні, як свідчать результати епідеміологічних досліджень, у 2–2,5 рази вища через недіагностовані випадки хвороби.

Підтвердженням цьому є відоме «правило половини», за яким діагноз ЦД установлено тільки в 50% осіб. З тих, у кого діагноз установлено, лікування отримують 50%, з них тільки 50% намагаються досягти цільових показників лікування і тільки 50% їх досягають. Отже, лише 6% пацієнтів мають ефективний результат лікування, що і пояснює велику кількість ускладнень, випадків непрацездатності та смертності [2].

Кожні 10 секунд світ втрачає людину, хвору на цукровий діабет, кожні 30 секунд проводиться ампутація кінцівки внаслідок ускладнення ЦД. 3 млн людей не знають про наявність у них ЦД, 15–19% хворих вперше дізнаються про захворювання під час гангрені нижньої кінцівки, 75% хворих на ЦД помирають від мікро- та макросудинних ускладнень.

Як свідчить статистика, цукровий діабет збільшує смертність у 2–3 рази; ризик розвитку ішемічної хвороби серця й інфаркту міокарда – у 2 рази, патології нирок – у 17 разів, артеріальної гіпертензії – у 3 рази.

З огляду на вищезазначене, у Херсоні проведено аналіз диспансерного спостереження і реабілітації хворих на цукровий діабет за 9 місяців 2018 р.

Як засвідчив аналіз, у місті надається медична допомога хворим на ендокринну патологію в ендокринологічних кабінетах: КЗ «ХМКЛ ім. А. і О. Тропіних» поліклінік № 1, № 2; КЗ «ХМКЛ ім. Є.Є. Карабелеша», поліклініки № 2; КЗ «ХМКЛ ім. О.С. Лучанського», поліклініки № 1, роботу яких спрямовано на раннє виявлення ендокринних захворювань, зниження гострих і хронічних ускладнень, зниження рівня інвалідності та смертності.

За даними завідувача міським ендокринологічним відділенням, станом на грудень 2018 р. зросла диспансерна група по місту на 3,8%, що становить 22 830 осіб проти 21 997 хворих за 9 міс. 2017 р.

Взято на облік з уперше виявленою патологією 1 337 хворих – 86,7% від усіх уперше взятих, у результаті профогляду – 1 324 (99%).

У місті зросла поширеність ендокринопатії порівняно з 9 міс. 2017 р. на 4% (у Корабельному районі – на 2,3%, у Суворовському – на 3,5%, у Дніпровському – на 6,4%).

Складається і постійно оновлюється реєстр хворих на цукровий діабет.

Усіх хворих на інсулінозалежний цукровий діабет забезпечено високоякісними людськими генно-інженерними інсулінами.

Інваліди з дитинства, хворі з алергією і важкими хронічними ускладненнями, вагітні забезпечуються генно-інженерними інсулінами й аналогами інсуліну імпортного виробництва, засобами їх уведення. Вагітних забезпечено засобами самоконтролю (глюкометри, тест-смужки до них).

У кожній лікувальній установі міста визначено групи ризику і відповідно до цього розроблено плани обстеження осіб із наявними чинниками ризику в кожній терапевтичній ділянці. У поліклінічному відділенні функціонує школа з навчання хворих на цукровий діабет.

Останніми роками значно збільшилася кількість хворих із патологією щитоподібної залози. Питома вага даної групи хворих становить майже половину – 10 678 осіб (46,8%).

Перше місце серед цих захворювань посідає вузловий зоб – 4 212 (39,4%); друге – аутоімунний тиреоїдит (3 054 осіб, 28,6%); 3 місце – післяопераційний гіпотиреоз (1 543, 14,5%).

Кількість хворих на рак щитоподібної залози становить 682 особи (6,4%). Усі випадки раку щитоподібної залози підтверджено морфологічно.

Кількість пролікованих хворих на цукровий діабет знизилася на 6,7% (733 проти 786). Зросла середня тривалість перебування на ліжку хворих на цукровий діабет на 0,2 дн. (9,5 проти 9,3).

Знизилася виявляемість цукрового діабету порівняно з 9 міс. 2017 р. на 19,1% (609 проти 753).

У структурі вперше виявленого цукрового діабету легкі форми становлять 13,5%, важкі – 6,1%.

На момент діагностики із хронічними ускладненнями зареєстровано 59 хворих (9,7%), серед них із синдромом діабетичної стопи – 5 (0,8%).

Ампутовано нижні кінцівки у 2 осіб (0,3%).

Зросла диспансерна група хворих на ЦД у місті – 10 083 хворих (3,8% населення міста).

22,3% хворих на ЦД отримують інсулінотерапію, зокрема 1 748 хворих на цукровий діабет 2 типу (17,3%).

У Центрі хірургії синдрому діабетичної стопи проліковано 174 хворих проти 199 хворих 2017 р. Прооперовано 152 хворих, кількість операцій – 173. Високих ампутацій нижніх кінцівок через ЦД – 1 (стегно). Відсоток високих ампутацій – 1,02%. Летальності не було.

У КЗ «ХМКЛ ім. Є.Є. Карабелеша» з 4 травня 2016 р. працює кабінет діабетичної стопи. За 9 міс. 2018 р. оглянуто 712 осіб, на дому – 154 особи.

Порівняно із 2017 р. зменшилася кількість гнійно-некротичних уражень нижніх кінцівок на 51,4% (35 проти 72). Кількість гангрен зменшилася на 46,2% (21 проти 39). Кількість ампутацій зменшилася на 57,1% (3 проти 7).

У Херсоні за 9 міс. 2018 р. виявлено 10 вагітних із ЦД, з них: 8 нормальних пологів, 1 уроджена аномалія плоду, аборт за медичними показаннями та 1 викидень. На теперішній час – 2 вагітних.

439 хворих на цукровий діабет (4,4%) – інваліди.

За 9 міс. 2018 р. показник первинного виходу на інвалідність через ЦД зменшився на 34,8%.

Серед усіх хворих тих, хто вперше вийшов на інвалідність, – 0,12%. За даними статистики, щороку до 4–5% хворих на ЦД стають інвалідами.

На 80% зросла смертність від ускладнень цукрового діабету (9 проти 5). У працездатно-му віці померло 3 хворих.

В Україні майже 1,3 млн людей хворіють на цукровий діабет. Це за офіційною статистикою. Насправді ж хворих чи не вдвічі більше («правило половин»), просто багато з них навіть не здогадуються про причини свого нездужання: роками скаржаться на стрибки тиску і головний біль, запаморочення та погіршення зору, ковтають пігулки «від голови» і навіть не підозрюють, що такі симптоми можуть свідчити не лише про гіпертонічну хворобу, а й про цукровий діабет.

До цієї недуги багато людей ставляться легковажно, не змінюють способів життя, не дотримуються дієти, як радять лікарі. Правда, перший тип діабету жорстко диктує свої умови – хворий не може обійтися без щоденного контролю цукру в крові й ін'єкцій інсуліну.

Як свідчить спілкування з людьми, в яких виявлено ЦД другого типу, цей діагноз дуже часто не сприймають усерйоз, вважаючи, що є хвороби набагато тяжчі й небезпечніші. Далеко не всі перевіряють рівень компенсації, а нездужання, спричинене високим рівнем цукру, списують на гіпертонію, хвороби серця, нирок або вікові зміни [3].

Під час Дня діабетика в місті Херсоні нами проведено стандартизоване опитування мешканців міста щодо обізнаності, наявності захворювання та медико-соціальної підтримки людей, хворих на ЦД.

Базою опитування стали поліклініка № 1 КЗ «Херсонська міська клінічна лікарня ім. А. і О. Тропіних», поліклініка № 1 та № 2 КЗ «Херсонська міська клінічна лікарня ім. Є.Є. Карбелеша».

Респондентами виступили 379 відвідувачів зазначених поліклінік, які погодилися взяти участь в опитуванні. Використовувався метод випадкової вибірки.

Що стосується обізнаності населення міста Херсона щодо ЦД, то серед опитаних 94% чули або знають про захворювання, 6% не впевнені або взагалі не чули про цукровий діабет, зокрема молодь.

Результати опитування показали, що:
– серед респондентів дане захворювання є у 8% (32 особи) опитаних;

– 45,5% (171 особа) опитаних зазначили, що на цукровий діабет хворі їхні родичі, друзі або знайомі;

– 46,5% (176 осіб) не знають або вважають, що серед їхніх близьких та друзів немає осіб із даним захворюванням (знову спрацьовує «правило половин»).

Та частка респондентів, які зазначили наявність у них особисто або їхніх родичів чи друзів захворювання на ЦД (53,5% / 203 опитаних), зазначили таке:

– 31% хворих отримують, відповідно до законодавства України, безкоштовні медичні препарати;

– 55% хворих не отримують безкоштовних ліків для лікування захворювання або підтримки організму;

– 14% уперше чують про безкоштовне державне забезпечення хворих на цукровий діабет медичними препаратами.

На запитання щодо обізнаності стосовно небезпеки ЦД та його наслідків, опитані мешканці міста дали такі відповіді:

– 69% респондентів стверджують, що їм відомо про небезпеку даного захворювання;

– 18% зазначили, що не знають про небезпеку та наслідки ЦД;

– 13% вагаються з відповіддю, зокрема, не знають усіх можливих наслідків захворювання та методів його лікування.

Щодо наявності знань у респондентів стосовно можливого попередження та профілактики ЦД, а також симптомів, дотримання правильного харчування, стверджувальну відповідь дали 56%; 33% не знають і навіть не чули/не читали, як можна попередити або спробувати уникнути цукрового діабету; 11% респондентів зазначили, що їм важко відповісти на дане запитання. Значною мірою це пов'язано з низькою поінформованістю населення про необхідність своєчасного виявлення та лікування ЦД. Простим і доступним діагностичним методом є обов'язкове визначення цукру в крові, особливо в осіб із групи ризику (надмірна маса тіла; артеріальна гіпертензія; цукровий діабет у близьких родичів; жінки, які народили дитину вагою більше 4 кг).

Серед золотих правил профілактики експерти називають відмову від шкідливих звичок, збалансоване харчування, помірні фізичні навантаження, контроль ваги тіла, а також контроль артеріального тиску, щорічний аналіз крові «на цукор», якщо вам за 40, у вас надмірна маса тіла або у вас є родичі з таким діагнозом. Нормальний рівень цукру в крові – не більше ніж 5,5 ммоль/л.

Висновки з проведеного дослідження. Згідно з результатами теоретичного й емпі-

ричного дослідження, «правило половин» у м. Херсоні діє: 46,5% опитаних не знають або вважають, що ні вони, ні їхні близькі та друзі не мають даного захворювання; 33% не знають (навіть не чули/не читали), як можна попередити ЦД або спробувати уникнути цього захворювання; 11% респондентів зазначили, що їм важко відповісти на запитання щодо наявності знань стосовно можливого попередження та профілактики цукрового діабету.

Констатуємо, що зазначене правило не вдалося перевірити в повному обсязі, оскільки особи, які мають позитивний результат лікування, нами не досліджувалися, що стало предметом подальших наукових розвідок. Але, спираючись на «правило половин», можемо передбачити, що кількість осіб із позитивним результатом лікування серед опитаних має становити приблизно 7% від тих, хто піддається лікуванню.

Спільно з керівниками міських медичних установ і активістами громадських організацій нами окреслено перспективні напрями та рекомендації, зокрема такі:

– активізувати первинну профілактику серед населення в закладах освіти, медичних

установах, на підприємствах, залучивши спеціалістів медико-соціального спрямування;

– більш активно залучати дільничних та сімейних лікарів для спостереження за хворими на цукровий діабет із рекомендаціями проведення превентивної роботи серед населення;

– необхідні планове виявлення й облік хворих на цукровий діабет, зокрема з уперше виявленою гіперглікемією;

– варто збільшити кількість виїздів мобільних бригад для обстеження осіб із чинниками ризику;

– продовжити роботу з реєстром поповнення й уточнення даних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лукашевич П., Орленко В., Тронько Н. Сучасні підходи до забезпечення цукрознижувальною терапією хворих на цукровий діабет в Україні. Ендокринологія. 2017. Т. 22. № 1. С. 45.

2. Проект Концепції Державної цільової соціальної програми «Цукровий діабет на період до 2018 р.». URL: <https://www.apteka.ua/article/268315>.

3. Скрипник О. «Правило половин» в українському вимірі. URL: https://dt.ua/HEALTH/pravilo_polovin_v_ukrayin_sk_o_mu_vimiri.html.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЕМЕЙ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

SOCIAL PROBLEMS OF FAMILIES IN MODERN UKRAINE

Общий украинский кризис отразился на семье и семейно-брачных отношениях. В статье раскрываются социальные проблемы семьи современной Украины, показаны пути их решения. Сформулирован вывод о будущем семьи, детности и демографической политике государства.

Ключевые слова: общество, семья, традиционная, патриархальная, расширенная, эгалитарная, неолокальная, кризис семьи, репродуктивность, демографическая политика, гражданский брак, гостевой брак, гомосексуализм, лесбиянство.

Загальна українська криза відбилася на сім'ї та сімейно-шлюбних стосунках. У статті розкриваються соціальні проблеми сім'ї сучасної України, показано шляхи їх вирішення. Сформульований висновок про майбутнє сім'ї, дітності та демографічної політики держави.

Ключові слова: суспільство, родина, традиційна, патріархальна, розширена, егалітарна, нелокальна, криза родини, репродуктивність, демографічна політика, цивільний брак, гостьовий брак, гомосексуалізм, лесбіянство.

The family is the primary unit of society. Still Aristotle said that the family community forms a settlement and many settlements form the state. Family and society are inextricably connected. Changing of society entails a change of the family. Thus, the transition from feudal society to industrial led to a change in the traditional, large, expanded, Patriarchal family to one - two-year, nuclear, monogamous, egalitarian, neolocal family. The crisis of modern Ukrainian society is significant affected on the family crisis. This article is dedicated to this.

They studied the demographic problems of the family, reproductive behavior of partners, integration of professional and family roles, distribution of responsibilities in families and other important issues relating to family life. There are a large number of publications and sociological researching about the family appeared in recent years.

However, a number of negative phenomena that have appeared in the family and marriage relations in the last years of independence of Ukraine, not reflected in scientific publications and sociological researchings. In this article the author tries to eliminate this flaw.

Family as a social institution it is a complicated social education. Violation of family relations leads to insomnia and headaches, neuroses and insults, heart attacks myocardium and peptic ulcer, alcoholism and drug addiction, even to suicide. The crisis of the family is expressed in the fact that the family doesn't implement enough its basic function: the reproduction of population and labour force, the organization of marital life, birth and upbringing of children.

Trends of family development in Ukraine obey to the same laws that the families of developed countries do. If we talk about the future of a family, we can note with confidence that the family will not disappear, it will remain in society as its primary cell and will continue to develop. This is due to the fact that the family expresses intimate, sensual, emotional properties of each person that seeks for attention, affection, mutual understanding on the part of their chosen partner.

The sensual side of the family will keep it for many years in the future.

Of course, changes in society will have an impact on the development of the family and improvement of family and marriage relations. But the important thing is that the family in the future will not disappear.

Recently, there has been a transition not just to nuclear families, but to nuclear-egalitarian families and families where both marrieds work. Many countries of the world pay attention to demographic politics, development and strengthening the family on which the reproductive function depends. The problem of the social politics and social services is the care of the government for children with disabilities, the elderly and the sick people.

Key words: society, family, traditional, patriarchal, expanded, egalitarian, non-local, family crisis, reproduction, demographic policy, civil marriage, homosexuality, lesbianism.

УДК 316.22:331.108(447)

Малахова Ж.Д.

к. и. н., профессор, академик Академии наук СТ и МС, профессор кафедры социологии Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

Постановка проблемы. Семья – первичная ячейка общества. Ещё Аристотель говорил, что сообщество семей образует поселение, а множество поселений образует государство. Семья и общество неразрывно связаны. Изменение общества влечёт за собой и изменение семьи. Так, переход от феодального общества к индустриальному привёл к изменению традиционной, многодетной, расширенной, патриархальной семьи, появлению одно-двухдетной, нуклеарной, моногамной, эгалитарной, неолокальной семьи. Кризис современного украинского общества существенно отразился на семье как социальном институте. Именно этому и посвящена статья.

Анализ последних исследований и публикаций. В Украине проблемы семьи и брака изучали Л. Аза, Л. Бучинская, С. Вакуленко, Н. Лавриненко, С. Оксамитна, В. Пича, В. Рыбаченко, О. Цымбалюк, Ю. Якубова и др. [3, с. 29]. Они исследовали демографические проблемы семьи, репродуктивное поведение партнёров, объединение профессиональных и семейных ролей, распределение обязанностей в семье и другие важные вопросы, касающиеся семейной жизни.

В последние годы появились социологические исследования о семье, среди которых наиболее известными являются следующие:

– Лысова А. О границах радикальной феминистской теории и объяснении насилия в семье;

– Кожевникова В. Місце сімейного права в системі правового права України;

– Щербина В. Мнение молодёжи о гражданском браке.

Постановка задания. Цель статьи – показать на примерах социологических исследований проблемы семей современной Украины, так как последние публикации об украинских семьях не дают общей картины изменений, произошедших за период провозглашения независимости Украины. Надеюсь, что данная статья ликвидирует этот пробел.

Изложение основного материала исследования. За последние годы проведения реформ в современной Украине наблюдается кризис в экономической, политической и социальной сферах. Этот общий кризис украинского общества коснулся и семейно-брачных отношений. Кризис семьи выражается в том, что семья всё хуже реализует свои основные функции: воспроизводство населения и рабочей силы, организацию супружеской жизни, рождение и воспитание детей.

Основные признаки кризиса семьи: сокращение рождаемости и падение прироста населения Украины; увеличение количества женщин по сравнению с численностью мужчин; уменьшение среднего размера семей; увеличение смертности; легкомысленное отношение к браку и семье; миф об особых качествах мужчины по сравнению с женщиной; забвение принципов чести, цинизм и пьянство; отсутствие самодисциплины и половая распущенность; сексуальные контакты в раннем возрасте; рост числа медицинского прерывания беременности (аборты).

Кризис семьи отражается и на количестве разводов (распадается каждый третий брак). Если сравнивать количество разводов в Украине и в развитых странах Запада, то их число примерно одинаково. Уровень разводов в последние 30 лет на Западе значительно возрос.

В настоящее время наблюдается резкое уменьшение вероятности вступления в первый брак во всех возрастных группах. Доля никогда не состоявших в браке женщин – 7,9%, мужчин – 13%. Уменьшается степень компенсации разводов повторными браками. Так, если в 1989 г. на 100 разводов приходилось 54 повторных брака, то сейчас их только 36 [7, с. 109].

И это далеко не все признаки кризиса семьи. Так, например, значительно увеличилось количество дистатных семей. Это семьи, которые юридически зафиксированы, а практически их нет. Таких семей в Украине до получения независимости насчитывалось около 5% (семьи моряков, полярников, артистов, геологов, крупных известных спортсменов) [5, с. 461]. В странах Содружества Независимых Государств в тот же период таких

семей было от 4% до 6%. В настоящее время количество дистатных семей значительно возросло. Из-за высокой безработицы трудоспособное мужское население юго-восточной части Украины уехало на заработки в Россию, Белоруссию и Польшу, а женщины Западной Украины выехали в развитые страны Европы, оставив детей на попечение супругов и старшего поколения – дедушек и бабушек.

Нельзя обойти вниманием и негативные явления в семейно-брачных отношениях, которые особенно обострились в последнее время. Это насилие в семье; половые извращения: сексуальные домогательства, сексуальное принуждение, сексуальная эксплуатация детей и подростков; сожительство; плохое воспитание детей в семье; наличие в обществе «детей улицы» и лиц без определённого места жительства (бомжей); распространение ВИЧ и СПИДа.

Ориентация на европейские ценности предусматривает терпимое отношение к гомосексуализму, поскольку в таких странах, как Швеция, Франция, Дания, в 14 штатах Соединённых Штатов Америки (далее – США) законодательно закреплены однополые браки. Изменилось в обществе отношение к гомосексуализму и лесбиянству. Если ранее медики считали, что причиной гомосексуализма был разврат и сексуальная распущенность, а лесбиянство порождалось безысходностью, то сейчас многие учёные считают, что это болезни, которые нужно лечить. Терпимость к однополым бракам в Украине пока ещё не наблюдается. Свидетельством этому является возмущение киевлян парадом геев в г. Киеве, хотя этот парад был санкционирован президентом. Отношение украинского общества к различным видам брака тоже неоднозначно: только 4% опрошенных в Украине высказались за однополые браки. Украинцы не поддерживают гостевой брак, более 50% молодёжи против сожительства [9, с. 215].

Основной функцией семьи является её репродуктивность, от которой в значительной степени зависит демографическая ситуация в любой стране. Демографическая ситуация в Украине очень тревожная. По мнению специалистов Украинского научно-исследовательского института экологических проблем, основная причина демографического кризиса связана с ухудшением экономического положения и резким ухудшением материального положения семей. Причём за период «реформ» отставание Украины от ведущих стран Европы не сократилось, а увеличилось. Расчёты убеждают: при сохранении нынешних параметров развития общества до 2015 г. население Украины сократится на 8,4 млн человек, а до 2025 г. – опустится ниже уровня довоенного 1939 г. Эти расчёты вполне совпадают с про-

гнозом Организации Объединенных Наций, согласно которому в 2050 г. Украина рискует недосчитаться 20 млн своих граждан [6, с. 2].

Главные функции и обязанности государства по отношению к семье: охрана материнства и детства, защита от необоснованного вмешательства в дела семьи. Много внимания в Конституции Украины уделено правам человека, семье, где начинается формирование гражданина как личности, закладывается уважение к достоинству других людей, их правам и обязанностям. Роль семьи как важнейшего института отражена в законах и других нормативно-правовых актах Украины [1].

Охрана семьи в Украине возводится в ранг государственной политики, прежде всего через гарантированное право на труд каждого человека, каждого члена семьи. Эффективное использование трудового потенциала молодых семей, вступающих в жизнь, – один из важнейших путей современного этапа социальной политики государства.

Во-первых, подрастающее поколение – основной источник пополнения рабочей силы. Если прирост численности работников в Союзе Советских Социалистических Республик в середине 60-х гг. шёл за счёт молодёжи на 30%, в 70-х гг. – на 57%, в 80-х гг. – на 90%, то в начале 90-х гг. – на 83– 86%. Эта тенденция сохраняется и сейчас [5, с. 469].

Во-вторых, преобразование техники и совершенствование технологий на производстве порождает новые сложные профессии, увеличивает число видов квалифицированного и высококвалифицированного труда, требующих не только глубоких профессиональных знаний, но и способностей к быстрому переучиванию в ходе трудового процесса. Молодёжь больше способна переобучаться в трудовом процессе, чем люди более зрелого возраста, которые тяготеют к стабильности производства и сложнее осваивают новые профессии.

В-третьих, государственная политика стимулирует рождаемость, она направлена на охрану материнства и детства, сохранение здоровой семьи. Государство материально поддерживает многодетные семьи, создаёт определённые условия для развития и сохранения семьи.

В-четвёртых, обеспечение государством важнейших функций семьи, прежде всего функции «жизненного старта» молодёжи, которая заключается в следующем: 1) получение образования (долгосрочные кредиты); 2) начало трудовой деятельности (трудоустройство); 3) формирование семьи (долгосрочные кредиты молодым семьям на приобретение жилья); 4) профессиональный рост и продвижение по службе (система подготовки кадров) и т.п.

Можно выделить основные проблемы государственной политики по укреплению и развитию современной семьи, а именно:

1. Защита материнства и детства как основы демографической политики государства, которая заключается в:

- разработке проекта совершенствования системы управления социальной защитой материнства в современных социальных условиях Украины;

- выявлении взаимосвязи между государственной политикой в сфере управления социальной защитой материнства и реализацией женщиной её гражданских прав, материальных и духовных потребностей, влиянием института материнства на другие социальные институты;

- уточнении сущности и специфики трудоустройства матерей, их возможностей в получении образования и повышении квалификации;

- изучении и обобщении международного опыта управления социальной защитой материнства и детства с целью внедрения его применительно к социальным условиям Украины [8].

2. Несовпадение физиологической зрелости (акселерация) с социальной зрелостью, которая затягивается в связи с ростом продолжительности учёбы (современная многоступенчатость), распространением ранних браков, трудностей адаптации в условиях рынка в трудовых коллективах и общей социальной нагрузки на молодёжь. Всё это требует сосредоточения демографической политики государства на молодых семьях и таких, где воспитываются несовершеннолетние дети, приёмные дети, а также на семьях, где работают оба родителя. Проблема заключается в том, чтобы обеспечить пропорциональную сочетаемость в семье воспроизводства, рождения, социализацию детей и собственную жизнь родителей, требующих гармоничного развития личностей родителей и детей одновременно.

3. Предприятиям присущ ведомственный подход к организации трудового воспитания, направленный на закрепление молодых рабочих на производстве. Этот же подход осуществляет и семья, воспитывая в детях уважительное отношение к профессии, производству, где работают родители. А рынок диктует другие условия. Рыночные отношения требуют оценки материальной обеспеченности тех, кто работает на производстве. Низкая заработная плата, социальная незащищённость работающих не лучшим образом влияют на отношение детей к профессии своих родителей.

4. В семьях около 80% подростков привлекаются к домашней работе, но они зачастую не участвуют в организации этой работы, прежде всего в распределении домашнего

бюджета. Подросток формируется только как сторонний наблюдатель, а не активный исполнитель, а производству нужен самостоятельный, инициативный работник, а не слепой исполнитель. Я лично знакома с человеком, у которого воспитывалось трое своих детей, и он с женой взял к себе ещё троих детей своего погибшего брата и умершей в блокаду Ленинграда невестки. Так как в семье было шестеро детей, то его жена не работала вне дома, а занималась домашним хозяйством. Заработок главы семьи делился на восемь членов семьи, конечно, на всё денег не хватало. Но у них было правило: делить бюджет семьи гласно, где сначала записывалось, что нужно семье купить в этом месяце, а потом подсчитывалось, сколько для этого нужно денег. Как правило, расходы превышали возможности семьи. Тогда ставился вопрос, кто из детей согласен, чтобы удовлетворить его нужды (в покупке обуви или одежды и др.) в следующем месяце. Если добровольно никто не отказывался, вопрос выносился на голосование. Дети принимали активное участие в распределении семейного бюджета, поэтому вырастали ответственными и активно общественными людьми.

5. Семьи и предприятия ориентируют подростка на выбор постоянной профессии на всю жизнь, а условия рыночной экономики, постоянное развитие технологии, обновление техники ставят перед работниками проблему постоянной учёбы, повышения своей квалификации, профессиональной переориентации.

6. В государственной политике пока поддерживаются материально только женщины, им уделяется больше внимания, а должно быть равенство родителей, и закреплено это должно быть в Законе. Правда, в настоящее время, если женщина отказывается от ребёнка и оставляет его в роддоме, то отец ребёнка имеет право забрать его из роддома при наличии соответствующих документов. Кроме того, если женщина-роженица умирает, то мужчина, на руках которого остаётся ребёнок, может получить декретный оплачиваемый отпуск по уходу за новорождённым [8].

7. Плохое состояние экономики Украины, безработица, низкая материальная обеспеченность семей приводят к тому, что основное время супруги тратят на то, чтобы семья могла выжить, добыть определённые средства для содержания детей и членов семьи, поэтому мало внимания обращается на духовное общение родителей с детьми. Духовное общение взрослых членов семьи с подростками крайне важно, потому что именно в семье происходит формирование, социализация и воспитание подрастающего поколения, от которого напрямую зависит будущее нашей страны. Государство обязано позаботиться о

повышении материального благосостояния каждой семьи, это позволит улучшить духовное общение родителей с детьми и будет способствовать воспитанию достойной смены старшему поколению.

8. Взятые государством направление на уменьшение школ-интернатов, создание приёмных семей и домов семейного типа позволит каждому ребёнку обрести ласку и внимание со стороны приёмных родителей, приобщит детей к ценностям семейной жизни. Децентрализация финансов Украины позволит местным органам власти больше внимания уделять образованию и материальной поддержке приёмных семей и домов семейного типа, потому что даже принцип «деньги ходят за ребёнком» не может полностью удовлетворить постоянно возрастающую материальную потребность современной семьи. К сожалению, рост числа приёмных семей и домов семейного типа происходит крайне медленно из-за слабого финансирования этого направления семейной политики государства. Децентрализация финансов Украины в пользу регионов, переход к финансированию на уровне местных органов власти позволят увеличить отчисление средств на развитие приёмных семей и домов семейного типа.

9. Увеличение количества приёмных семей и приёмных домов семейного типа ставит перед государством задачу усиления деятельности социальных служб на местах, чтобы обеспечить достойное содержание детей в приёмных семьях. Необходимо будет пересмотреть штатное расписание социальных служб, увеличить их состав, обеспечить постоянное повышение квалификации и психологическое обучение сотрудников для овладения навыкам работы с приёмными родителями.

10. Серьёзная задача стоит перед государством по работе с инвалидами. В 2016 г. в Украине насчитывалось 2,8 млн инвалидов, что составляет 6,1% от общей численности населения страны. Среди инвалидов 167 тысяч детей [10]. Инвалиды борются за жизнь, несмотря на своё недомогание, и показывают всему обществу примеры мужества и стойкости. Об этом свидетельствуют достижения украинских параолимпийских чемпионов, которые на последних Олимпийских играх заняли четвёртое место в мире, а наши украинские спортсмены оказались только на тридцать пятом месте. Подвиг наших параолимпийских чемпионов – пример мужества и высокого чувства ответственности перед страной.

Для любого общества вовлечение инвалидов в активную жизнь и достижение необходимого уровня профессиональной подготовки, а также трудоустройство инвалидов является одной из важных задач. Родители заинтересованы в том, чтобы дать ребёнку-инвалиду

старт для дальнейшей достойной жизни. Это связано с получением необходимого образования, в том числе и высшего.

В Украине действует более 900 организаций, которые занимаются проблемами инвалидов, причём 119 организаций занимаются конкретно вопросами лиц с нарушениями опорно-двигательного аппарата [10]. Определённый опыт по работе с инвалидами накоплен в зарубежных странах, например, в США, Франции, Германии, Финляндии. В Украине положительный опыт по получению высшего образования инвалидами накоплен в Международном университете развития человека «Украина» негосударственной формы собственности. Образованный в мае 1999 г. Университет «Украина» среди 100 вузов Украины негосударственной формы собственности занимает 3-е место, а по уровню использования новых технологий обучения – 4-е место. В этом университете обучается 7,8% студентов с ограниченными возможностями здоровья, тогда как в других государственных высших учебных учреждениях образования их обучается только 0,4% [2].

Необходимо учитывать ряд психологических аспектов украинского общества в работе с инвалидами: 1) непонимание проблем инвалидов и неприятие их в обществе; 2) неготовность к восприятию инвалида как такого же члена общества, обычного гражданина нашей страны; 3) неумение проявлять сострадание, воспринимать инвалида как личность, способную жить по законам общества, состоящего только из здоровых людей; 4) неготовность принять инвалидов на производство после получения ими профессионального образования и др.

На каждом уровне действующей власти, от Верховной Рады до местного самоуправления не всегда учитываются проблемы инвалидов (состояние пешеходных дорожек, подходов к лифтам многоэтажных домов, спускам по лестницам, приспособленность транспортных средств).

Важным направлением государственной политики является предоставление возможности молодым людям, в том числе и инвалидам, самостоятельно, за счёт своей трудовой деятельности, обеспечить уровень доходов, достаточный для достойного существования и развития семьи. Это – основной принцип социальной защиты, на базе которого должно обеспечиваться политика государства в условиях становления и развития рыночных отношений. Поэтому на уровне Верховной Рады нужно предложить сформулировать рекомендации по разработке и принятию законов о льготном зачислении в лицеи, гимназии, колледжи и вузы лиц с функциональными ограничениями здоровья (бесплатное образование, материальное и моральное стимулирование

семей, имеющих инвалидов, получающих образование).

В настоящее время государственная политика в работе с инвалидами, имеющими проблемы функционального ограничения здоровья, ориентирована на изоляцию детей от общества. Оптимальным вариантом их социализации считается интернирование, т.е. размещение в закрытых учреждениях интернатного типа. Негативным моментом нахождения ребёнка в таких учреждениях является его оторванность от семьи, ограниченность в коммуникации со здоровыми сверстниками, сниженный уровень образовательных услуг и усложнение дальнейшей адаптации в обществе. Чаще всего инвалиды осваивают низкооплачиваемые специальности или такие, которые не пользуются спросом на рынке труда.

На уровне местных органов власти нужно предусмотреть: 1) ликвидацию архитектурных барьеров, обустройство пешеходных дорожек съездами для инвалидных колясок; 2) приспособленность общественного транспорта для поездки инвалидов; 3) обеспечение льготного проезда инвалидов в общественном транспорте, включая маршрутные такси; 4) обеспечение материальной помощи семьям, где есть инвалиды, получающие высшее образование, для приобретения компьютеров и другой техники, обеспечивающих возможность использования электронной почты и интернетом; 5) применение штрафных санкций для должностных лиц, уклоняющихся от реализации мероприятий, способствующих получению высшего образования инвалидами и дальнейшего их использования на производстве.

Перед научными кадрами страны стоят серьёзные задачи: 1) нужно обеспечить социологическое сопровождение процесса адаптации людей с ограниченными возможностями к изменяющимся социальным условиям; 2) разработать меры по гуманизации отношений между здоровыми людьми и лицами с функциональным ограничением здоровья; 3) требуется разработка социальных технологий по подготовке и вхождению в интернированную образовательную среду; 4) следует внедрить в жизнь интегрированную модель инклюзивного образования, включающую медицинскую, информационную, социальную, педагогическую, коммуникационную составляющие. Эта модель предусматривает: смену самооценки инвалидов; приобретение профессиональных знаний; качественное образование; дальнейшее рациональное трудоустройство; выведение людей с инвалидностью на качественно новый социальный уровень.

На уровне предприятий необходимо: 1) оборудование лифтов для подъёма инвалидов с колясками; 2) обустройство лестничных маршей для пользования ими инвалидами-ко-

лясочниками; 3) обеспечение оборудования рабочих мест и туалетов для инвалидов, имеющих нарушения опорно-двигательного аппарата; 4) обеспечение первоочередного приёма на работу инвалидов, получивших среднее специальное и высшее образование.

Перед учебными заведениями нужно поставить следующие задачи: 1) оборудовать библиотеки, учебные аудитории, туалеты, буфеты для удобного пользования ими инвалидами-колясочниками; 2) создать условия для дистанционного обучения инвалидов, имеющих нарушения опорно-двигательного аппарата; 3) внести положения о поощрении преподавательского состава учебных заведений, разрабатывающего систематизированный теоретический материал для использования студентами электронной почты, интернета при дистанционном обучении [2].

В Украине на диспансерном и консультационном учёте находится более 1 млн 176 тыс. психически больных людей, у которых зарегистрирована шизофрения и другие психические отклонения [11].

Очень образно сказал об этих людях американский врач-психиатр Фергюсон, написавший книгу «Горе без ума». В ней он отметил, что «нельзя считать инвалидами тех, у которых нет руки, ноги или глаза, а те являются инвалидами, у которых нет разума». Часть психически больных людей, которые не поддаются лечению, государство помогает семьям поместить в специализированные психиатрические клиники, так как многие из них представляют определённую угрозу для общества.

Демографическая политика государства ставит на первое место заботу о семье: её создание и развитие, совершенствование семейно-брачных отношений, воспитание семейных традиций и чувства гордости за свою семью. Грамотно поступают родители, привлекая детей к подготовке и проведению семейных торжеств по поводу получения паспорта, окончания школы или специализированного учебного заведения, вуз, получения первой заработной платы, свадьбы, рождения детей, дней рождения членов семьи и др. Такие торжества объединяют семью, делают её крепче, а воспитание правильного социального поведения способствует противостоянию семьи многим невзгодам, с которыми ей приходится сталкиваться.

Всегда и во все времена роль женщины в семье заключалась не только в выполнении домашних обязанностей и создании уюта, но и в формировании и воспитании детей. Ранее в патриархальных обществах, где мужчина работал и обеспечивал всю семью, а женщина в основном занималась домашним хозяйством, на неё прежде всего ложились заботы по воспитанию детей. Хотя в патриархальных семьях не

только женщина-мать занималась детьми, а и все члены семьи отвечали за их поведение и овладение семейной профессией.

По мере распада расширенных и появления нуклеарных семей, с появлением необходимости мужчин работать вне дома, роль женщины-матери в формировании и воспитании детей значительно возрастает. Но появляется противоречие, связанное с тем, что многие женщины из нуклеарных семей стали работать наравне с мужьями, и у них теперь практически нет времени на воспитание детей. Поэтому не случайно в вопросах формирования и воспитания личности в последнее время возросла роль детских дошкольных учреждений и школы. Это не значит, что родители освобождаются от обязанностей воспитания своих детей, но часть ответственности всё же перекладывается на сотрудников детских дошкольных учреждений и педагогов школ.

Занятость женщины вне домашнего очага стала проблемой не только у нас в Украине, но и во всём мире. Так, в 1985 г. женщины составляли почти 45% рабочей силы США, из них 58,6% работающих женщин были замужем и 60% имели детей в возрасте до 10-ти лет [5, с. 347].

Проблема эта усугубляется ещё и тем, что женщины стали меньше времени уделять воспитанию детей и, к сожалению, мужчины не увеличили свою заботу о детях в связи с занятостью их жён на работе.

Выводы из проведенного исследования. Тенденции развития семьи в Украине подчиняются тем же законам, на которые ориентируются семьи развитых государств мира. Если говорить о будущем семьи, то можно с уверенностью отметить, что семья не исчезнет, она сохранится в обществе как первичная его ячейка и будет дальше развиваться. Это связано с тем, что семья выражает интимные, чувственные, эмоциональные свойства каждой личности, которая стремится к вниманию, ласке, взаимопониманию со стороны своего партнёра или партнёрши. Чувственная сторона семьи позволит сохранить её на многие годы в будущем. Конечно, изменения общества будут накладывать отпечаток на развитие семьи и совершенствование семейно-брачных отношений. Но важно то, что семья в будущем не исчезнет.

Что касается детности семей в Украине, то прогноз неутешителен. Социологи прогнозируют, что в будущем украинские семьи, как и в развитых странах Европы, будут иметь по одному – два ребёнка на семью. Недаром же изменился подход к количеству детей в семье. Если раньше многодетной семьёй считалась та, где было пятеро и более детей, то сейчас, в начале XXI в., наличие трёх детей и более переводит семью в статус многодетной.

В последнее время прослеживается переход не просто к нуклеарным семьям, но к нуклеарно-эгалитарным и семьям, где работают оба супруга. Многие государства мира уделяют внимание демографической политике, развитию и укреплению семьи, от которой зависит репродуктивная функция. Забота государства о детях-инвалидах, престарелых и больных людях – проблема социальной политики и социальных служб.

Семейные ценности по-прежнему важны. Введение в школах курса «Семейные ценности» способствует правильному сексуальному воспитанию детей, укрепит семью, позволит бережно относиться членам семьи друг к другу, а выросшим детям позволит в будущем грамотно построить свои семьи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Диково-Фаворская Е. Социологическая концептуализация проблем образования лиц с функциональными ограничениями здоровья: автореф. дисс. ... докт. социол. наук: спец. 22.00.04 «Специальные и отраслевые социологии». Житомир, 2010.
3. Малахова Ж. Социология семьи: учебн. пособ. Запорожье: Запорожский национальный университет, 2018. 280 с.
4. Социология. Наука об обществе: учебн. пособ. / под общ. ред. В. Андрущенко, Н. Горлача. Харьков: Институт востоковедения и международных отношений, Харьковский колледж, 1996. С. 688.
5. Смелзер Н. Социология. Пер с англ. М.: Феникс, 1994. 688 с.
6. Соцопрос voxpopuli. Продовжаємо вимирати. Время UA. 2013. № 13 (143).
7. Черняк Е. Семейведение. М.: Дашков и К, 2009.
8. Чертилина А. Совершенствование системы управления социальной защитой материнства: социологический анализ: автореф. дис. ... канд. соц. наук: спец. 22.00.04 «Специальные и отраслевые социологии». М., 2011.
9. Щербина В. Сопоставление мнений молодых мужчин и женщин о гражданском браке. Молодь в умовах нової соціальної перспективи: IX Міжнародна науково-практична конференція. Житомир, 2007. С. 225–227.
10. Численность инвалидов в Украине. Киев. 2014. URL: <https://www.humanitarianresponseinfo/fr/system/files/documents/files/sb.2014.pdf>.
11. Шизофрения неизлечима. Шизофрения – дефект личности. 02.08.2016. URL: <https://hyperthermia.in.ua/2016/02/08/shizofreniya-neizlechima>.

«ТУРБОТИ ПРО ТУРБОТИ» У МАЙБУТНІХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ФАХІВЦІВ

“CARES ABOUT THE WORRIES” OF FUTURE SCIENTIFIC AND TECHNICAL SPECIALISTS

У статті представлено результати дослідження преференцій студентів-кібернетиків у зацікавленості суспільними проблемами. Показано, що «одномірнізація» свідомості науково-технічних фахівців відбувається ще за здобуття вищої освіти як хвилеподібний процес. Охарактеризовано домінуючі зацікавленості студентів в аналізі суспільних проблем.

Ключові слова: технократія, суспільні проблеми, політика, мораль, освіта.

В статье представлены результаты исследования преференций студентов-кибернетиков в заинтересованности общественными проблемами. Показано, что «одномернизація» сознания научно-технических специалистов происходит еще при получении высшего образования как волнообразный процесс. Охарактеризованы доминирующие заинтересованности студентов в анализе общественных проблем.

Ключевые слова: технократия, общественные проблемы, политика, мораль, образование.

The article challenges the return to the surface of the national sociological thought of the ideas about the split between moral and ethical values and informatization and computerization, as well as the paradoxical situation of “one-dimensionality” of scientific and technical specialists’ consciousness. People who are able to manage super-complex systems, including social ones,

show a strange “weakness” in the development of political power. However, the reasons for its formation do not arise simultaneously with the complexity of communication with “politicians with ambitions” and, according to the assumption of the author of the article, are laid down for educational and professional formation. In works devoted to the situation of intellectuals, cyberneticians and technocrats, scientific and technical specialists are usually presented as a limited in mental pleasures persons. The author describes the results of her own study of students’ interest in social problems. Part of the students of the faculty of cybernetics of Taras Shevchenko National University of Kyiv was asked to identify the societal issue that each of them most concerned with and analyze it. It was revealed that the tendency towards partial degradation in the sense of the loss of interest in the analysis of problematic societal phenomena as such and their specific varieties appears a wave-like process that doesn’t depend on gender and begins to manifest itself from the third year of study. In it, latent and group inequalities are losing ground in favor of the more explicit and individualized inequalities. On the fourth year, the desire to deepen in the openness of the problems of society and especially the cultural sphere are greatly weakened, while the larger surge of rather morally-emotional than resolutely-volitional concern with the political sphere and the state of the environment is observed.

Key words: technocracy, social problems, politics, morals, education.

УДК 316.75

Ташченко А.Ю.

к. соціол. н., асистент кафедри соціальних структур та соціальних відносин Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Гносеологічний аспект проблеми виявляється в поверненні на поверхню вітчизняної соціологічної думки уявленню про розкол між техніцизмом і гуманітаризмом, «фізиками» і «ліриками», фундаментальною онтологією соціального і “big-емпіричностію та data-конкретикою», людським і штучним інтелектом, морально-етичними цінностями й інформатизацією та комп’ютеризацією, духовністю й утилітаризмом, «айтізацією та кібернізацією» і запитами на етичність, співчуття і довіру тощо [11, с. 72–74, 106–108, 120, 139–140, 167–168, 176, 181]. Онтологічний аспект проблеми стосується парадоксальних ситуацій свідомісної «одномірності» науково-технічних спеціалістів. Навіть в еталонних осередках НТР прагнення до покращення якості життя інших людей призводить до втрати елементарної базової чутливості в розпізнаванні загроз самому життю інших людей [4], а в більш близькому й актуальному вітчизняному контексті [6] (з урахуванням досвіду й інших країн, в очіку-

ванні поновлення тематики політичних дискусій 2016 р. у зв’язку з передвиборчою президентською гонкою 2019 р.) стає очевидним, що люди, здатні управляти надскладними системами, зокрема соціальними, демонструють дивну «слабкість» в освоєнні політичної влади. Ця обставина супроводжується суперечливими висновками щодо сприятливих умов для технократії (одні говорять, що технократія можлива лише за умов розчарованості в державних та громадянських авторитетах, інші – що лише за умов стабільного і могутнього державного та громадянського контролю). А пояснюється здебільшого неконсистентністю доречних для суспільства намірів та «потрібних доказів» для їх здійснення в науково-технічних спеціалістів. Однак причини її формування не виникають одночасно зі складностями комунікації з «політиками з амбіціями» і, як ми переконані, закладаються ще за освітньо-професійного становлення як гарно (і навіть благородно) замаскована ментальна вибухівка сповільненої дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах, присвячених становищу інтелектуалів та інтелігенції, кібертаріату і технократів, ще на межі тисячоліть зроблені висновки, що «прирекли» науково-технічних спеціалістів на образ, обмежений у розумових радощах і задоволеннях. Е. Гоулднер, називаючи їх «інтелігенцією», приписував професіоналам у галузі техніки та технологій «фундаментально технічні» інтереси й аморальність, а соціально-критичні інтереси і революційне політичне лідерство відійшли до «інтелектуалів» [9, с. 220]. В. Копилов не покладав надії й на протилежність «технарів», вважаючи, що їхньою ідеологією, а отже, і обмеженістю, уже безнадійно уражені й науки – спадкоємці філософії, у межах яких розробляють проекти «доброго», «правильного» суспільства, тож, на його думку, «у сучасному світі пошуки соціального ідеалу поза контекстом технічного чинника мало-перспективні» [7, с. 22]. Зараз песимізму в наукових колах також вистачає. С. Баранов перекоонує, що «технократизм» як стиль життя є породженням товарно-грошових відносин і спрямований на дегуманізацію світу [3]. Н. Даєр-Візерфорд демонструє, що кібернетизація суспільства йде в парі з уже знайомою пролетаризацією, і ««кібер-пролетаріат» – це не новий клас, а радше нові умови найманих працівників, змушених продавати свою працю в епоху безжальних технологій розподілу й управління, що з'явилися завдяки кібернетичному прориву» [8, с. 343]. Т. Адам'янц на основі результатів дослідження сприйняття «еталонного тексту», яке почали в 1970-х рр. у межах проекту «Громадська думка» під керівництвом Б. Грушина, доводить, що «якість розуміння у сфері комунікації практично не зросла із плином часу і появою нових технічних можливостей отримання інформації <...>. Хоча вміння адекватно орієнтуватися в інформації та комунікації важливе для всіх, зокрема і для технократів» [1, с. 298]. Ось деякі із глибинних витоків проблем науково-технічних спеціалістів у поведженні з тими, хто «обслуговує таланти», і з політичною владою, яка чомусь не хоче ставати добривом для меритократії й віддається хижим, а не розумним. Ще далі в глибину і ще ближче до сутності справжніх бар'єрів, що заважають науково-технічним спеціалістам опанувати себе в управлінні та благодіянні, нас підштовхує уявна ґрунтовна «гра у соціальні шахи» Е. Григор'яна, який зазначає: «Принципова слабкість технократії – <...> вирішувати соціальні та політичні проблеми як інженерні завдання. <...> Водночас вони [політики і юристи – А. Т.] розбещують свідомість технічної інтелігенції, закликаючи її вчиняти безпринципно (під

виглядом «раціональності»), безморальнісно (так, мовляв, «вимагає справа») і безвідповідально, підсовуючи їй таку дорогу серцю технобюрократії тезу про «колективну відповідальність»» [5, с. 45–46]. Але знову зауважимо, що ця слабкість навряд чи може з'явитися одразу на робочому місці. Будучи залученою до викладання «Соціально-політичних студій» на факультеті кібернетики Київського національного університету імені Тараса Шевченка і переймаючись життєвим шляхом студентів, автор даної статті вирішила з'ясувати, чи доречний такий песимізм щодо них – майбутнього, хотілось би думати, нашої країни і, можливо, держави.

Постановка завдання. Мета статті – окреслити «профіль зацікавленості» студентів факультету кібернетики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – КНУТШ) суспільними проблемами за результатами власного дослідження, проведеного в першому семестрі 2018–2019 н. р.; порівняти його з мотиваційно-стратегічними оцінками студентами своєї освіти й роботи за результатами «UNiDOS 14» [12].

Виклад основного матеріалу дослідження. Студентам усіх груп 2–4 курсів, в яких автор статті викладала, на самому початку «Соціально-політичних студій» запропоновано визначити суспільну проблему, якою кожен із них найбільше переймається, і протягом 2 місяців проаналізувати її із залученням отриманих на заняттях знань і самостійно опрацьованих наукових соціологічних джерел. Матеріали у вигляді індивідуальних презентаційних робіт (які надали 114 осіб – співвідношення відносно всіх студентів-кібернетиків 2–4 курсів і всіх студентів-кібернетиків із груп 2–4 курсів, обраних для прослуховування дисципліни в першому семестрі 2018–2019 н.р., див. на Рис. 1–2) і стали емпіричною базою нашої наукової розвідки.

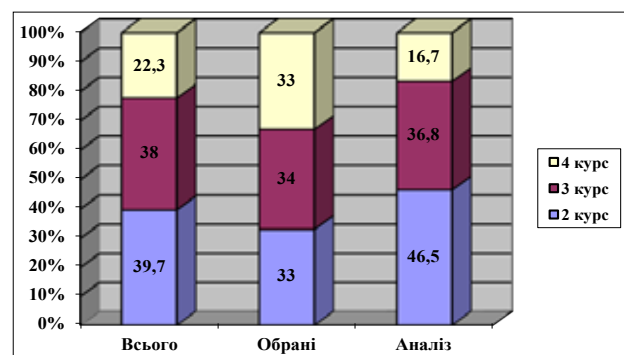

Рис. 1. Частки студентів факультету кібернетики КНУТШ (2018–2019 н. р.) за курсом

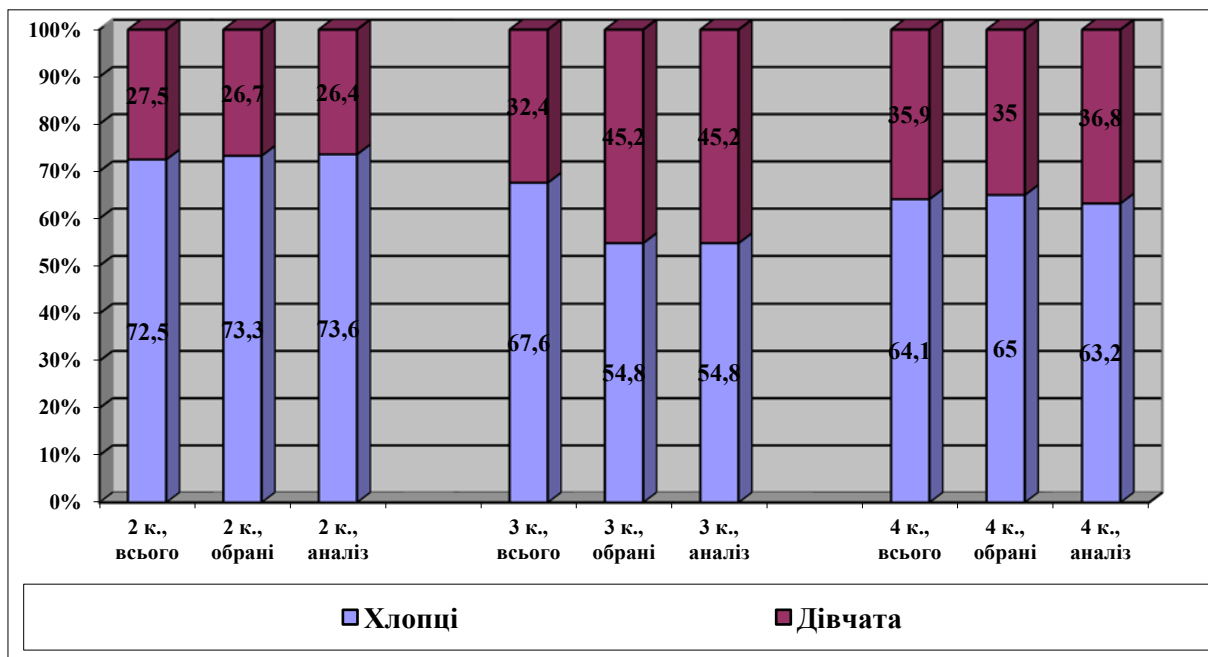

Рис. 2. Частки студентів факультету кібернетики КНУТШ (2018–2019 н. р.) за статтю

Таблиця 1

Розподіл вибору студентами сфери суспільної проблеми за курсом

Який рік студент навчається, %	Сфера суспільства, яку зачіпає аналіз				
	Культурна	Соціальна	Політична	Економічна	Екологічна
Другий	11,3	50,9	9,4	26,4	1,9
Третій	11,9	54,8	7,1	26,2	0
Четвертий	0	52,6	15,8	21,1	10,5

Таблиця 2

Розподіл вибору студентами сфери суспільної проблеми за статтю

Суб'єкт вибору, %	Сфера суспільства, яку зачіпає аналіз				
	Культурна	Соціальна	Політична	Економічна	Екологічна
Хлопці	10,8	54,1	9,5	23	2,7
Дівчата	7,5	50	10	30	2,5

Як бачимо, схильність до роздумів над суспільними проблемами у студентів не залежить від статі (отже, підстав для підтвердження гендерних стереотипів немає), однак згасає з наближенням до випуску, а значить, можна припустити, що цінності свого потенційного внеску в життя всього суспільства цей сегмент технічної інтелігенції не бачить, не усвідомлює й відстоювати не налаштований. І це сумно, бо, як свідчить “UNiDOS 14” (узагальнені дані щодо 2–6 курсів), хоча серед причин здобуття вищої освіти в кібернетиків «допомога іншим людям» має радше слабку позицію, проте «сприяння розвитку суспільства» має доволі міцний середній показник [12, с. 6–7]. Що ж відбувається? Дещо прояснюється за знайомства із планами на майбутнє: 70% воліють працювати за фахом у комерційній установі, 50% – виїхати за кордон із метою навчання / працевлаштуван-

ня [12, с. 6–7]; отже, більшість студентів ще студентами розписуються в тому, що налаштовані приймати за свої й обслуговувати вузькі й роздрібнені інтереси «фінансократії» [5, с. 35], єдиної лише в зацікавленості в примітивізації суспільства. Дещо прояснюється й після унаочнення відмінностей у посперних преференціях аналізу студентами суспільних проблем: «соціальний акцент» втішає, і це справджується для представників обох статей (див. Табл. 1–2), але чим далі в навчання за фахом, тим менше уваги ними приділяється найскладнішому середовищу проблем (культурна апропріація, ціннісні орієнтації, культура поведінки з користувачькими даними тощо) і тим більше – найпростішому (забруднення навколишнього середовища, екологічна криза, конкретний вид сміття тощо), хоча безсилля технічної інтелігенції перед екоцидом [10, с. 326] – уже не новина.

Таблиця 3

Домінанти вибору студентами суспільної проблеми для аналізу

<i>Специфіка проблеми</i>	<i>Сфера суспільства, яку зачіпає аналіз, %</i>				
	<i>Культурна</i>	<i>Соціальна</i>	<i>Політична</i>	<i>Економічна</i>	<i>Екологічна</i>
Небезпека, дискримінація, насилля	18,2	30	36,4	0	0
Нерівність, залежність	18,2	26,7	18,2	34,5	0
Криза, тіньові практики	9,1	3,3	0	13,8	33,3
Виключення, самовиключення, самоушкодження	18,2	31,7	18,2	34,5	0
Несвоєчасність, перенасичення, недбалість щодо чогось	9,1	5	9,1	3,4	66,7
Експлуатація, маніпуляція	27,3	1,7	18,2	13,8	0
Чітко не визначено	0	1,7	0	0	0

Таблиця 4

Розподіл вибору студентами специфіки суспільної проблеми за статтю

<i>Специфіка проблеми</i>	<i>Суб'єкт вибору, %</i>	
	<i>Хлопці</i>	<i>Дівчата</i>
Небезпека, дискримінація, насилля	23	17,5
Нерівність, залежність	27	25
Криза, тіньові практики	6,8	7,5
Виключення, самовиключення, самоушкодження	28,4	30
Несвоєчасність, перенасичення, недбалість щодо чогось	5,4	10
Експлуатація, маніпуляція	8,1	10
Чітко не визначено	1,4	0

Таблиця 5

Розподіл вибору студентами специфіки суспільної проблеми за курсом

<i>Специфіка проблеми</i>	<i>Який рік студент навчається, %</i>		
	<i>Другий</i>	<i>Третій</i>	<i>Четвертий</i>
Небезпека, дискримінація, насилля	17	23,8	26,3
Нерівність, залежність	37,7	19	10,5
Криза, тіньові практики	7,5	4,8	10,5
Виключення, самовиключення, самоушкодження	20,8	35,7	36,8
Несвоєчасність, перенасичення, недбалість щодо чогось	3,8	11,9	5,3
Експлуатація, маніпуляція	13,2	4,8	5,3
Чітко не визначено	0	0	5,3

Спонукає замислитися також внутрішньосферна специфіка обраних студентами проблем: культура постає «хитрою» матерією, політика – «агресивною», природа – «ображеною», економіка – «розкритою до нас», а соціальне життя – і взагалі суцільно «тривожним» (див. Табл. 3). І якщо стать знову не відіграє

ролі в сприйнятті (див. Табл. 4), що говорить нам про переважання модерного світогляду над традиційним, то близькість до отримання диплому і виходу на пошук комерційних і закордонних пропозицій, від яких неможливо відмовитися, знову тяжіє над свідомістю студентів і призводить до того, що «спокійні», «тихі» – і від

того найважчі для подолання і викорінення – прояви нерівності в суспільстві поступово зникають із зони їхньої підвищеної зацікавленості, поступаючись більш очевидним, фізичним, грубим і схожим на «результат власного вибору людини», за який вона сама здебільшого і несе відповідальність (див. Табл. 5).

Висновки з проведеного дослідження.

Тенденція до часткової деградації в сенсі втрати зацікавленості в аналізі проблематичних суспільних явищ як таких і конкретних їхніх різновидів на прикладі досліджених студентів-кібернетиків постає хвилеподібним процесом, що не залежить від статі (хлопці настільки ж сенситивні, як і дівчата) та починає проявлятися ще під час здобуття вищої освіти. На 2 курсі інтерес до суспільних проблем високий, крім традиційно найпопулярніших соціальних і економічних тем (етнічні / національні меншини, мігранти, алкоголізм, наркоманія, самогубство, недоїдання, безпритульність, тероризм, торгівля людьми, безробіття, бідність, рабство тощо), є прагнення розібратися в культурних питаннях. На 3 курсі латентні та групові нерівності, що привертали увагу на рівні з більш явними й індивідуалізованими, втрачають позиції на користь останніх. На 4 курсі значно послаблюється саме бажання заглиблюватися в нетрі проблем суспільства, відвертається погляд від культурної сфери, в якій «усе складно», натомість наявний найбільший сплеск стурбованості політичною сферою (проблеми, пов'язані з легалізацією зброї, проституція, аборти тощо, але з огляду на близькість тем до царини морального вибору та на думки студентів щодо призначення своєї освіти й планів на майбутнє, наявні радше потужні емоції, що так і залишатимуться емоціями) та станом докільця, завдання щодо покращення якого здаються більш підвладними механізованим операціям і більш відчутними. Отримані нами результати – це дебют, необхідне подальше вдосконалення та перевірка, але початок покладено.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамьянц Т. Современный человек в свете масштабных технократических и информационно-коммуникативных изменений. Глобальные социальные трансформации XX – начала XXI в. (к 100-летию Русской революции): матер. научн. конф. «IX Ковалевские чтения», 9–11 ноября 2017 г. / отв. ред. Ю. Асочаков. СПб.: Скифия-принт, 2017. С. 297–299.

2. Апчерч М. В цифровую пустоту? Пер. Д. Райдера // Спільне. 18 грудня 2017 р. URL: <https://commons.com.ua/uk/v-cifrovuyu-pustotu/>.

3. Баранов С. Технократическое мышление: мифы и реальность. Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история: сб. ст. по матер. XXXVIII Междунар. науч.-практ. конф. 2014. № 6 (38). Новосибирск: СибАК. URL: <https://sibac.info/conf/social/xxxviii/38680>.

4. Букатюк У. Прокляття Кремнієвої долини: Як в раю для багатіїв голодають люди // Еспресо. 29 грудня 2017 р. 14:36. URL: https://espreso.tv/article/2017/12/29/proklyattya_kremniyevoyi_dolyny_chomu_v_odnomu_z_naybagatshykh_regioniv_svitu_chvert_naselennya_zhyve_na_mezhi_bidnosti.

5. Григорьян Э. Социология как социальные шахматы: метод. пособие. М.; Берлин: Директ-Медиа, 2015. 144 с.

6. Звиглянич С. Кто такие технократы и перспективы такого правительства в Украине // 112.ua. 24.03.2016 г., 16:17. URL: <https://112.ua/statji/kto-takie-tehnokraty-i-perspektivy-takogo-pravitelstva-v-ukraine-300385.html>.

7. Копылов В. Технократия: поиски социального идеала в проблемном поле технологического детерминизма (начало пути). Гуманитарный часопис. 2006. № 3. С. 12–22.

8. Кочкина М. По ту сторону Силиконовой долины: рабочий класс на темной стороне информационной революции (рецензия на книгу Dyer-Witherford N. “Cyber-Proletariat. Global Labor in The Digital Vortex”. London: Pluto Press, 2015. 240 p. ISBN 9780745334035). Труд и социальная политика. 2017. Т. 15. № 2. С. 341–345.

9. Куценко О. Общество неравных. Классовый анализ неравенств в современном обществе: попытки западной социологии. Х.: Изд-во Харьковск. гос. ун-та им. В.Н. Каразина, 2000. 240 с.

10. Новые социальные неравенства / под ред. С. Макеева. К.: Институт социологии НАН Украины, 2006. 355 с.

11. Сучасне та майбутнє в глобальних і локальних проекціях. Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В. Паніної / за наук. ред. Є. Головахи, О. Стегнія. К.: Інститут соціології НАН України, 2018. 187 с.

12. UNiDOS 14: опитування студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вересень 2018 р. (аналітичний звіт) / Київськ. нац. унів-т ім. Тараса Шевченка. Навчальна лабораторія з прикладних соціологічних досліджень. Факультет соціології. К., 2018. 54 с.

НОВІ СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ ТА ЇХ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

SOCIAL CONFLICTS AND THEIR SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT

Головною проблемою сучасної світової цивілізації є гострота та масштабність соціальних конфліктів. Науково-теоретичне обґрунтування особливостей розвитку суспільства та його соціальних змін завдяки аналізу різноманітних конфліктних парадигм та ситуацій, механізмів їхньої внутрішньокультурної взаємодії є метою дослідження. Загальнонауковий метод надає можливість показати еволюцію соціального конфлікту, системний метод простежує зміст соціальних конфліктів за допомогою структурно-функціонального аналізу та динаміки розвитку соціальних конфліктів. У статті досліджено природу конфліктних парадигм, зроблено акцент на порівняльно-аналітичному аналізі загальних теорій соціального конфлікту.

У будь-якій системі управління конфлікту становлять рушійну силу стабілізації економічних та соціальних процесів у суспільстві, відіграють важливу соціальну роль.

Ключові слова: соціальний конфлікт, теорії соціального конфлікту, парадигми, соціокультурний розвиток.

Главной проблемой современной мировой цивилизации является острота и масштабность социальных конфликтов. Научно-теоретическое обоснование особенностей развития общества и его социальных изменений благодаря анализу различных конфликтных парадигм и ситуаций, механизмов их внутреннекультурного взаимодействия является целью исследования. Общественный метод позволяет показать эволюцию социального конфликта, системный метод прослеживает содержание социальных конфликтов с помощью структурно-функционального анализа и динамики развития социальных конфликтов. В статье исследована природа конфликтных парадигм, сделан акцент на сравнительно-аналитическом анализе общих теорий социального конфликта.

В любой системе управления конфликты являются движущей силой стабилизации экономических и социальных процессов в обществе, играют важную социальную роль. **Ключевые слова:** социальный конфликт, теории социального конфликта, парадигмы, социокультурное развитие.

The main problem of contemporary world civilization is the severity and magnitude of the emergence of social conflicts. The scientific and theoretical substantiation of the peculiarities of the development of society and its social changes through the analysis of various conflict paradigms and situations, and the mechanisms of their intercultural interaction is the purpose of the study.

The general scientific method provides an opportunity to show the evolution of social conflict, the systematic method tracks the content of social conflicts by means of structural-functional analysis and the dynamics of the development of social conflicts. The article examines the nature of conflict paradigms, emphasizes the comparative analysis of the general theories of social conflict.

The scientific novelty of the results obtained is that the article investigates the nature of conflict paradigms, emphasizes the comparative analysis of the general theories of social conflict.

As can be seen from the theories of studying social conflict, the appearance of it for society is a positive change and a transition to a new line of development of society, it is a natural result. To achieve a positive result, successful methods for resolving social conflicts that occur between social groups, in society as a whole and between countries must be used. Conflict paradigms explain all social processes that take place in world civilizations.

Conclusion: in any system of governance, conflicts are a driving force for the stabilization of economic and social processes in society and have an important social role.

Key words: social conflict, theories of social conflict, paradigms, socio-cultural development.

УДК 316.67

Шевель І.П.

к. соц. н., доцент, заступник декана факультету міжнародних відносин Київський національний університет культури і мистецтв

Постановка проблеми. Нинішній стан неспокою в суспільстві є сприятливим підґрунтям для розвитку соціальних конфліктів. Соціокультурний розвиток у сучасному суспільстві призводить до проблем, які обійти неможливо, усі вони пов'язані із соціальними конфліктами. Проблема соціального конфлікту потребує прикладного підходу до її вивчення.

Тотальна зміна сучасного світу завдяки глобалізації, урбанізації, екологізації породжує нові ризики щодо нових соціальних конфліктів. Вони мають різні причини, наслідки, механізми перебігу, склад учасників. На базі цих відмінностей і особливостей в межах соціології виникають різні теорії нових, сучасних конфліктів [10, с. 32–110].

Для нашого суспільства характерне збільшення етнічних, релігійних конфліктів, які можуть перетворитися на конфлікти з неочікуваними наслідками в умовах зростання соціальної нерівності. Останніми роками в Україні збільшилася міграція населення, зростає безробіття, інфляція, формується передбачення конфліктного майбутнього. Для призупинення соціальних конфліктів треба використовувати накопичений досвід провідних цивілізованих країн. Соціальний конфлікт у соціокультурних умовах – складна соціальна взаємодія, природний результат системи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми конфлікту присвятили свою увагу такі українські фахівці, як: Н. Грі-

шина, О. Донченко, А. Ішмуратов, М. Пірен, Т. Титаренко, Л. Бурлачук, Н. Максимова та багато ін. Вагомий внесок у дослідження соціокультурних змін унаслідок соціальних конфліктів зробили закордонні автори, зокрема: М. Вебер, Г. Зіммель, Л. Козер, Р. Дарендорф, С. Липсет, С. Гантінгтон, Дж. Тернер, Дж. Рітцер та інші. Наявна потреба в узагальненні підходів до вивчення соціальних конфліктів.

Постановка завдання. Мета статті – охарактеризувати сутність, еволюцію розвитку соціальних конфліктів у соціокультурному просторі, проаналізувати нові конфліктні ситуації, вивчити суть соціальних конфліктів, їхні прояви.

Виклад основного матеріалу дослідження. У суспільстві, яке стоїть на шляху соціальних змін, соціальний конфлікт неминучий, він розвиває суспільство в кращий бік. У сучасних теоріях актуально обговорювати «нові конфлікти» (тобто нові соціальні конфлікти), але «новизна» цих конфліктів обґрунтовується застосуванням нового типу засобів озброєння в різних сферах життєдіяльності, як-от: «безконтактні конфлікти» – застосування «генетичної», «психологічної», «інформаційної» зброї. Війна, яка набуває нових якостей (урбанізація, приватизація, криміналізація тощо); зміна властивостей (політизація, злоякісність, тероризація тощо), на базі яких відбувається розмивання меж між «війною» і «світом» [12, с. 46–52].

Отже, конфлікти варто досліджувати в межах історії соціології, цей процес дозволяє зрозуміти, коли виникає ідея про «нові» конфлікти, як вони надалі розвиваються.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в статті досліджено природу конфліктних парадигм, акцентовано порівняльно-аналітичний аналіз загальних теорій соціального конфлікту.

У цьому напрямі з'явилось чимало цікавих концепцій. **Г. Зіммель** у теорії соціального конфлікту [4] розглядав конфлікт на макрорівні. На думку Г. Зіммеля, «індивід – місце, де з'єднуються соціальні нитки» [4]. Він пояснює просторову дистанцію, яка може з'явитися в будь-яких соціальних взаємодіях. Саме завдяки просторовій дистанції виникає поняття «статусна ізоляція», чужинцю властивий соціально віддалений спосіб життя, оточення негативно до нього ставиться, група може провокувати конфліктні ситуації [4]. З появою такого статусу можуть відбуватися соціальні зміни, розвиток і прогрес в суспільстві. Г. Зіммель уперше дослідив значення третьої сторони в конфліктних ситуаціях, це його незаперечний внесок у теорію соціального конфлікту. Г. Зіммель зазначає, що конфлікт виконує важливу позитивну функцію в суспільному процесі [4].

Ступінь конфліктності суспільства визначається суперечностями між трьома головними

суспільними структурами та всередині них. Ідеться про владу, підприємництво і виробництво. Посилюються суперечності між прихильниками та супротивниками центральної виконавчої влади. Особливістю сучасної ситуації в Україні є те, що значна частина конфліктів, причини яких перебувають поза політикою, набувають політичного забарвлення внаслідок спекулятивного використання проблем сьогодення у вузькопартійних інтересах [4].

Ще один цікавий напрям вивчення концепції соціальної нерівності і загострення конфлікту представлено **М. Вебером** у його роботі «Політика як покликання і професія» [1, с. 644–706]. «Політик за професією йде в політику заради особистої вигоди, а також задоволення своїх владних амбіцій, він забуває про те, що відповідальний за людей, якими править або які вибрали його. Він іде на повіді у своїх ідей, прагне до найбільшого матеріального благополуччя будь-якими способами. Проте професійний політик може бути і добрим керівником, протягом своєї кар'єри він набуває різних навичок, спілкується, має певну владу над людьми», – стверджує М. Вебер [1, с. 644–706].

Л. Козер у книзі «Функції соціального конфлікту» показує, що коли зникають вороги, тоді спостерігається застій у розвитку, постає потреба в нових конфліктах, війнах, ворогах. Завдяки цьому стабілізується та підтримується структура [6, с. 542–546]. Л. Козер наголошує на тому, що конфлікт – це нормальне, позитивне соціальне явище з негативними і позитивними наслідками. Саме Л. Козер вивчав умови появи нових конфліктів, різні види їхніх наслідків, які дозволяють нормалізувати природні форми та розвиток соціального життя [6, с. 542–556]. Якщо в суспільстві є дефіцит ресурсів під час розподілу благ, то порушується соціальна справедливість і спалахують соціальні конфлікти. Як ми вже згадували вище, конфлікт, за Л. Козером, відіграє роль інтегратора і стабілізатора процесу соціальної взаємодії в суспільстві. Учений підтримував думку Г. Зіммеля [4, с. 39–40], згідно з якою «конфлікт – це форма соціалізації».

Не менш цікавою є теорія **Р. Дарендорфа** [2], який розвиває у своїх працях два основних напрями: діалектичну теорію конфлікту, яку започаткував К. Маркс; конфліктний функціоналізм, який вивчав Г. Зіммель, а послідовником його вчення був Л. Козер, який розкрив ці ідеї [4]. Р. Дарендорф вважає, що в будь-якому суспільстві неминучі соціальні конфлікти, тому що основна суперечність соціальних систем змінюється і основний конфлікт пов'язується з перерозподілом влади [14, с. 159].

У сучасній науці є низка напрямів дослідження соціальних конфліктів: теорії соціального конфлікту, конфліктологія, соціологія конфлікту, теорія міжнародних відносин. Вони

відрізняються між собою об'єктом і предметом, а також методами і засобами аналізу конфлікту, до яких можна віднести ті чи інші пізнавальні парадигми [12, с. 46–52].

У межах конкретних парадигм є аномалії, що потребують зміни самої парадигми або створення нової. Тобто конкретні дослідження реальних конфліктів потребують застосування поліпарадигмального підходу.

У певному сенсі базовою парадигмою дослідження конфліктів можна вважати структурний функціоналізм, у межах якого конфлікт розглядається як ознака хвороби соціального організму (Л. Козер) [6, с. 550]. Водночас конфлікт опосередковано аналізується за допомогою системи взаємопов'язаних категорій, як-от: рівновага, баланс, порядок, стабільність, злагода, згуртованість, дисфункція, дисбаланс, аномія, неузгодженість, деструктивна поведінка тощо.

Недоліками парадигми вважаються відсутність у неї історичності, статичність, абстрактність за недостатньої конкретності і відповідності реальності, перебільшення в суспільстві згоди і його стабільності, зрештою, нездатність ефективно аналізувати конфлікт і соціальні зміни.

У межах функціоналізму Л. Козера створена парадигма **конфліктного функціоналізму** [6]. Як стверджує сам Л. Козер, її метою було спростування теорії Т. Парсонса, а не дослідження конфлікту як соціального феномена. Він намагався обґрунтувати тезу про те, «що в різних соціальних умовах соціальні конфлікти виконують позитивні функції». Зокрема, конфлікт сприяє групотворенню, посиленню стабільності відносин усередині групи і групозбереженню, зростанню згуртованості як функції будь-якої соціальної групи [6, с. 542–556].

Діалектична теорія конфлікту Дж. Тернера [13, с. 141–160; 9]. Багато із зазначених вище недоліків намагався виправити або уникнути їх у низці своїх робіт Р. Дарендорф. Цю парадигму коротко називають **структуралізмом** (прямо протилежна функціоналізму Д. Рітцера) [8, с. 147].

Класовий аналіз, марксистська, або неомарксистська парадигма домінувала в багатьох пострадянських роботах, особливо в дослідників старшого покоління. Дана парадигма зберігає свій пізнавальний потенціал, передусім у сфері дослідження реальних, конкретно-історичних конфліктів і їх суб'єктів, механізму і форм перебігу конфлікту, дій акторів, їхніх інтересів і мотивів поведінки.

Через низку причин, наприклад, глобалізацію, якісну зміну соціальної структури суспільства (маркетизація, комп'ютеризація тощо), зменшення маси індустріального найманого працівника, погіршення його якостей і зниження його активності, спостерігається

зменшення ролі і значущості цієї парадигми [10, с. 32–110].

Цивілізаційний підхід С. Хантінгтона [5, с. 297–307; 11]. У його межах намагаються уникати багатьох недоліків як функціоналізму, так і класового аналізу, наприклад, вважається, що найбільш широкими людськими спільнотами є цивілізації, а не конкретно-історичні класові суспільства, цивілізації як соціально-культурні феномени, що відрізняються між собою за критеріями історії, мови, соціальних інститутів, релігії та культури.

Парадигма розколу. Одним з її засновників вважають С. Ліпсета [7, с. 19–39], який у роботі 1968 р. «Політична соціологія» розглядав розкол як специфічний і особливий вид соціального конфлікту. Він виникає не на базі класів і класово-ідеологічних партій, а на базі нових соціальних груп і нових соціальних рухів, які формуються через необхідність вирішення конкретних монопроблем, які зачіпають реальні інтереси представників значної частини багатьох, якщо не всіх, класів і страт, соціальних груп і прошарків.

Парадигма *Realpolitik*, чи парадигма світового порядку та змін. В її межах існує багато різних теорій, наприклад, концепція Ф. Фукуяма про «кінець історії» і завершення епохи великомасштабних соціальних конфліктів, конфліктів світових воєн, що стала вихідною точкою дискусій щодо нового сучасного світового порядку, нових соціальних конфліктів [10, с. 32–110].

Парадигма соціальних змін. Вона синтезує вищезазначені парадигми. У межах функціоналізму і діалектичної теорії конфлікту функція визначається як «сукупність дій» [8, с. 118], зміна, процес, «спостережувані наслідки» [8, с. 133], результат. Р. Дарендорф зазначає, що «зміни можна було б назвати «функцією «соціальних конфліктів»» [14, с. 370]. У даній парадигмі розглядаються взаємозв'язки і відношення між змінами і різними соціальними конфліктами. Залежно від цілей дослідника головна приділяється приділяється то одному, то іншому феномену.

Висновки з проведеного дослідження. На основі зазначеного можна дійти таких висновків. У суспільстві процес переходу до ринкових відносин підсилює дію конфліктогенних чинників в усіх сферах життя. Одним із гострих моментів є боротьба за владу, статус і ресурси. Соціальний конфлікт набуває різноманітних форм, від суперечок, масових акцій соціального протесту до інформаційних, психологічних терористичних конфліктів із вимогами зміни наявної системи влади.

Припинення конфліктів, які підлягають скасування та придушенню, має успіх, оскільки соціальна реальність допомагає врегулювати конфлікти.

Соціальні конфлікти треба вирішувати за допомогою методу регулювання, саме в такий спосіб їх вдається робити контрольованими.

На думку Ральфа Дарендорфа, наявність суперечок пояснюється інтересами, які відрізняються один від одного, треба дослідити, які інтереси не збігаються. Отже, у конфлікти вступають соціальні групи, організації, інститути, нації тощо через «структурно вироблені відносини протилежності норм і очікувань, інститутів і груп».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. С. 644–706.
2. Дарендорф Р. Діалектична теорія конфлікту. М., 1996.
3. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. Социологические исследования. 1994. № 5. С. 142–147.
4. Зіммель Г. Теорія конфліктного функціоналізму. М., 1993.
5. Казаков В. Самюэль Хантингтон: понимание цивилизации и их различия. Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. Вип. 7 (18). К.: Інститут соціології НАНУ, 2015. С. 297–307.
6. Козер Л. Функції соціального конфлікту. Американська соціологічна думка. М., 1996. С. 542–556.
7. Липсет С. Третьего пути не существует. Перспективы левых движений. Политические исследования. 1991. № 6. С. 19–39.
8. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5 изд. СПб.: Питер, 2002. 688 с.
9. Тернер Дж. Структура социологической теории. Пер. с англ. М.: Прогресс, 1985. 472 с.
10. Танчер В., Казаков В. Проблема глобального конфлікту в сучасних соціологічних теоріях. Глобалізація в соціологічному вимірі / за ред. В. Степаненка, В. Бурлачука. К.: Інститут соціології НАНУ, 2011. С. 32–110.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. М.: АСТ, 2003. 603 с.
12. Шевель І., Казаков В. Циклічні моделі глобального конфлікту та глобального лідерства у світовій політиці Джорджа Модельські. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 1 (17). С. 46–52.
13. Turner J. The emergence of sociological theory. USA, 1989.
14. Dahrendorf R. The Modern Social Conflict. An Essay on the Politics of Liberty. University of California Press. 1992.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗЛУЧЕНЬ В УКРАЇНІ

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DIVORCES OF UKRAINE

У статті розкривається сутність проблеми розлучень в Україні. Представлено аналіз цього суспільно-психологічного явища, його мотиви, причини і наслідки для особистості та суспільства. Запропоновані рекомендації з мінімізації негативних наслідків розлучень.
Ключові слова: шлюб, розлучення, сімейне життя, моральні цінності, стрес, співжиття, сім'я.

В статті розкривається сутність проблеми розводів в Україні. Представлено аналіз цього общественно-психологічного явища, його мотиви, причини і наслідки для людини і суспільства. Предложено рекомендації по минимизации негативных последствий разводов.
Ключевые слова: брак, развод, семейная жизнь, моральные ценности, стресс, сожительство, семья.

The article reveals the essence of divorces of Ukraine. The analysis of this socio-psychological phenomenon, its motives, causes and consequences for the individual and society. Recommendations on minimization of negative consequences of divorces are proposed.
Modern society is characterized by some logistics in the marriage sphere. Each country has its own characteristics. The level of marriage in Ukraine is high. 90% of the population under the age of 35 is actually married. Extramarital loneliness is not typical for us.

The divorce rate of Ukraine reaches 61%. This is the highest figure in Europe. The peak of divorce falls on the first years of married life.

The main reasons for divorce are: 1. Alcoholism (for this reason, 20% of families break up). 2. Material difficulties (15%). 3. Treason and jealousy (12%). 4. Dissatisfaction with sexual relations (5%). 5. Poor housing conditions (5%). 6. Inability to have children (4%).

Family of Ukraine is a powerful means of improving the economic situation.

The objective reasons for divorce are: loss by religious institutions of their former influence on society; irresponsible attitude to marriage; increase of personal freedoms (including sexual); emancipation and financial independence of women; inflated requirements to the partner.

The subjective motives of divorce are: lack of understanding and love; alcoholism, drug addiction; treasons; poor housing conditions; sexual problem.

The family is the most important social institution of the state. The family as a social institution has 90% of trust. Family plays a key role in everyone's life.

Divorce is a process of reorganization of the family system. The main task after a divorce is to effectively deal with its negative consequences. There are socio-psychological and individual psychological consequences of divorce.

A normal marriage ensures the proper physical and mental health of the person.

Key words: marriage, divorce, family life, moral values, emotional stress, cohabitation, family.

УДК 314.554

Шевченко О.М.

к. психол. н., доцент, доцент кафедри суспільних наук
 Житомирський національний агроекологічний університет

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сьогодення українського суспільства є суттєве зростання кількості розлучень в Україні. Важливість даного питання полягає в тому, що розлучення негативно впливають як на окрему особистість, її родину, так і на все суспільство загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, які вивчали розлучення, варто виокремити заступника директора Інституту соціології Національної академії наук України Євгена Головаху, кандидата психологічних наук Віталія Луньова, директора Центру з інформаційних проблем територій Національної академії наук та експерта із соціальної психології Петра Жука, президента фонду «Сім'я» Адріана Буковинського, директора Департаменту сім'ї та дітей Міністерства соціальної політики України Руслана Колбасу. Також це явище вивчали Л. Гридковець, Т. Долгова, Є. Симонова, Л. Слюсар. Українські демографи Ю. Корчак-Чепурківський та Л. Чуйко детально досліджували характеристики розлучень на окремих етапах розвитку країни.

Постановка завдання. У роботі ми намагалися детально визначити особливості розлучень як явища, що наявне в житті громад взагалі й українського суспільства зокрема. Особливим завданням для себе ми визначили здійснення просвітницької діяльності серед молоді з метою мінімізації та недопущення такої події, як розлучення. Для досягнення цієї мети ми плануємо використовувати матеріали цієї публікації в навчальному процесі під час вивчення тем «Соціологія молоді» та «Соціологія сім'ї».

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед найголовніших молодіжних проблем, що загострилися останнім часом в Україні, В. Городяненко назвав шлюбно-сімейні проблеми (багато розлучень, сімейних конфліктів) та ін. [1].

Сучасне суспільство, особливо в європейських країнах, характеризується закономірностями, змінами в шлюбній сфері. Водночас кожна країна має свої особливості. Особливістю України є те, що рівень шлюбності в нас високий за європейськими мірками. До 30–35 років фактично 90% населення або

перебуває в шлюбі, або раніше перебувало в ньому. Позашлюбна самотність для нас нехарактерна.

У шлюбній сфері останнім часом намітилися така тенденція, як підвищення віку вступу в шлюб. Середній вік реєстрації першого шлюбу в Україні становить для жінок – 25 років, для чоловіків – майже 28 років. Відходить у минуле рання шлюбність (шлюби до 18 років). У середині 90-х їх було до 10%, а зараз – 1% шлюбів. Нагадаємо, що 2012 р. в Україні набув чинності закон, згідно з яким одружуватися молодим людям можна тільки з 18 років. Раніше шлюбний вік для жінки становив 17 років, для чоловіка – 18 років. Водночас вступити в шлюб раніше, після 16 і до 18 років, можна і зараз, але тільки за рішенням суду.

Інститутом демографії та соціології ім. М.В. Птухи з'ясовано, як респонденти самі визначають причини розлучення. 42% зазначили напруженість у морально-психологічних, емоційних відносинах. Крім відчуження в стосунках, це також ревності, подружня зрада. І це все на тлі невирішеності матеріальних та житлових проблем. 23% опитаних назвали головною причиною розлучень матеріальні проблеми, 42% – однією з важливих причин. Це морально-психологічні проблеми, але на тлі фінансових труднощів [4].

За даними фахівців цього інституту, рівень розлучень в Україні сягає 61% (враховуючи цивільні шлюби). Тобто розпадається більш як половина пар. За даними Євростату, це найвищий показник в Європі. Пік розлучень припадає на перші роки подружнього життя – від 3-х місяців до півтора року.

До п'ятірки причин, які штовхають до розриву стосунків, належать алкоголізм (на першому місці; із цієї причини розпадається кожна п'ята родина). На другому місці – матеріальні труднощі (15%), на третьому – зрада та ревності (12%), на четвертому – незадоволення сексуальними стосунками (5%), на п'ятому – несприятливі житлові умови (5%). Майже 4% розлучень стається через неможливість мати дітей [8].

Після розлучення життя всіх учасників цього процесу кардинально змінюється. Нерви і стрес, депресія і туга очікують на кожному кроці, на кожній стадії розлучення. Емоції додають болю обом сторонам, а діти завжди опиняються в епіцентрі подій. Під час розлучення вирішується якась одна проблема, але з'являється безліч інших. Лише одна з п'яти пар розлучаються цивілізовано. Всі інші розлучення – це соціальна патологія, яка призводить і до психологічних проблем: розчарування в шлюбі взагалі, страхів, неврозів, невпевненості в собі, навіть ненависті до дітей.

Проаналізуємо більш ретельно соціальні наслідки розлучення. Розлучення вкрай нега-

тивно позначається на здоров'ї: розлучені хворіють у середньому у два рази частіше, ніж сімейні, і живуть менше. Причому захворюваність і смертність серед розлучених, неодружених і вдівців-чоловіків значно вище, ніж серед жінок. Серед причин інфаркту розлучення перебуває на другому місці (на першому – смерть коханого партнера).

Протягом року після розлучення ризик захворювань у розлучених збільшується на 30% (психічні та шкірні захворювання, сечостатевої розлади, головні болі). Чоловіки переживають розлучення болючіше, ніж жінки. Статистика самогубств у чоловіків після розлучення перевищує жіночу.

Більшість чоловіків більш соціально-психологічно ізольовані й уразливі, ніж жінки, оскільки вони мають менше друзів. Частина чоловіків впадає у відчай, коли жінка руйнує шлюб проти їхнього бажання. Чоловік зазвичай заперечує проти розлучення, бо разом із дружиною відходять і діти. Суд здебільшого залишає дитину з матір'ю. Чоловік відчуває себе батьком, але не завжди знаходить розуміння в суспільстві. Зараз тільки 20% чоловіків припиняють контакти зі своїми дітьми після розлучення, тоді як 10 років тому таких було 40%.

Фахівці-психологи зазначають, що стосунки батьків із дітьми, чоловіка із дружиною, інші родинні стосунки – єдине ціле і одна з найбільш складних суспільних структур. Розрив хоча б однієї ланки цих зв'язків неминуче призводить до появи негативних і часто непоправних проблем як для окремих особистостей, так і для групи людей.

Соціальними наслідками розлучення психологи вважають такі:

1. Згубний вплив на психіку людини порівняний за своєю потужністю зі смертю чоловіка або близьких родичів. Психологічні проблеми і зміни особистості можуть зберегтися на все життя і впливати на людину в разі укладення повторних шлюбів.

2. Економічні втрати для матеріального становища всіх членів родини після розірвання шлюбу, покладання на державу функції фінансової підтримки.

3. Знижується народжуваність, оскільки не використовуються дитородні ресурси розлучених чоловіків і жінок.

4. Подружні конфлікти призводять до деформації психіки і появи поведінкових проблем у дітей.

Об'єктивні, або суспільно-соціальні причини розлучень такі:

– втрата релігійними інститутами колишнього впливу на суспільство, безвідповідальне ставлення до шлюбу;

– збільшення особистісних свобод людини (зокрема, сексуальних), прагнення особистості до самоствердження;

– емансипація та фінансова незалежність жінок;

– побудова шлюбних відносин на основі любові, що формує завищені вимоги до партнера.

Неотримання очікуваних результатів у шлюбі внаслідок неправильної оцінки власних сил і сил партнера, неготовність до проблем шлюбу призводять до появи *суб'єктивних мотивів для розлучення*:

- брак взаєморозуміння і любові;
- алкоголізм, наркоманія, ігроманія;
- зради і стосунки на стороні;
- мотиви, які формально не залежать від подружжя: вплив родичів, незадовільні житлові умови, сексуальні проблеми тощо.

Зі зміною ставлення до шлюбу як до святині і таїнства змінилися як самі подружжя, так і сімейні взаємини. Відпадає необхідність підлаштовуватися, згладжувати свої індивідуальні особливості і потреби під єдине і непогнучне «ми» [5].

Серед соціальних та політичних інституцій, які є в Україні, тільки сім'я має 90% довіри. Це визначальний інститут, який у таких складних умовах залишається головним суспільним інтегратором. Насамперед від сім'ї люди очікують підтримки. З одного боку, це є проявом все ще патріархального суспільства, з іншого – така підтримка особливо потрібна в скрутні часи. Причому вона допомагає не тільки емоційно, а й фізично. Соціологи запевняють, що щасливе сімейне життя зазвичай довше за самотнє.

Якщо шлюб нормальний, то він забезпечує людині кращий стан не тільки фізичного, а й психічного здоров'я. Особливо це стосується чоловіків. За спостереженнями соціологів, перший рік після розлучення зазвичай складніший для жінки, але чоловіки в довготривалій перспективі мають більше проблем із психічним і фізичним здоров'ям, загалом живуть менше.

Психологи стверджують, що причини розлучень не змінилися ще з давніх часів. Вони підкреслюють, що не варто думати, що шлюби повинні бути збережені за будь-яку ціну. Шлюб природно розпадається, коли зникають почуття, через які він був укладений.

Це починається з того, що люди із самого початку зробили неправильний вибір, дуже довго намагалися з ним якимось чином змиритися, але не вийшло. Зовнішні прояви й ознаки можуть бути різні: фінансові, культурні, можливо, пов'язані з відмінністю релігійних поглядів, переконань, цінностей.

Експерти із соціальної психології звертають увагу на зв'язок між міцним шлюбом та економікою. Сім'я в Україні традиційно є потужним засобом покращення економічної ситуації, адже малий та середній бізнес започатковувалися сім'ями.

Український принцип «свій до свого по своє» ефективно здійснювався в міжвоєнний період, зокрема в Західній Україні, малий і середній бізнес, кооперація – це все було сімейне. Отже, відродження традицій сімейного підприємництва зможе піти на користь економіці всієї країни.

Соціологи застерігають, що загальноєвропейська тенденція кризи сім'ї навряд чи омине Україну. Основну причину вони вбачають у тому, що українські жінки вже не погоджуються на ту роль, яка відводилася їм у патріархальному суспільстві. Однак, на думку соціологів, є і позитивні зрушення.

Потроху відходять патріархальні забобони. Порівняно з даними 25-річної давнини стало значно менше чоловіків, які вважають, що жінкам нема чого робити в політиці чи громадському житті. Подолання застарілих уявлень про ґендерні ролі може допомогти Україні зберегти інститут сім'ї та слугувати прикладом для всієї Європи.

Президент фонду «Сім'я», науковець-філософ Адріан Буковинський інформує, що в державі найменша кількість розлучень у західних регіонах України, а найбільша – у південних і східних. Якщо середній відсоток розлучень по Україні – 57%, то в західних регіонах він становить 30%, а в південних і східних – доходить до 70%.

На думку дослідника, основною причиною розлучень є невідповідність до подружнього життя. А цим мають опікуватися батьки (показувати власний приклад) та школа (проводити на ці теми спеціальні уроки).

Можна стверджувати, що криза інституції сім'ї поглиблюється і проектується на наступні покоління. Основна причина – невідповідність до життя в подружжі, нестача знань та порушені ціннісні орієнтири. Комплексна підготовка до життя в подружжі допоможе зменшити кількість розлучень і покращити демографічну ситуацію. Сьогодні поняття сім'ї викривлене, люди, які створюють сім'ю і мають потребу в міцних і надійних відносинах, здебільшого не вміють і не можуть собі їх забезпечити. Тому що їх цьому не навчили, не показали приклад. Шлях до нещасливого життя лежить через образи, нерозуміння, побутові негаразди та нестримані емоції [6].

Дискусійною для нас є теза психологів про те, що розлучення батьків утричі збільшує можливість розлучення в майбутньому їхніх дітей. У дітей, які зростали в повній сім'ї, у дорослому віці розпадається лише один із 20 шлюбів.

Негативним є той факт, що зростає кількість таких відносин, як співжиття, тобто люди живуть разом, але не одружуються. Як наслідок, знижується рівень офіційних шлюбів та зростає позашлюбна народжуваність [1, с. 413].

Окрім того, розлучення значно впливає на майбутнє виховання дітей, формуючи зразки поведінки, які можна розглядати як альтернативу нормам і цінностям, на яких засновано інститут шлюбу. Розлучення також негативно впливають на демографічну ситуацію, адже майже 80% усіх розлучених є або одностатевими, або взагалі бездітними.

В. Піча виділяє такі явища в суспільстві, які спричинені розлученнями:

1. Підвищується рівень повторних шлюбів.
2. Збільшується кількість сімей із нерідним батьком, мачухою.
3. Більш поширеним явищем стають неповні сім'ї (здебільшого сім'ї з однією матір'ю) [3, с. 221].

Варто зрозуміти, що закінчення подружніх відносин – це не проста зміна сімейного статусу людини, воно спричиняє зміну всього устрою його життя – економічного, соціального, сексуального. Тому дане явище є однозначно негативним для суспільства. Для покращення ситуації потрібно виховувати в молодого покоління етичні основи сім'ї та моральні засади.

Міністр соціальної політики України Андрій Рева повідомив, що за 15 років в Україні у 22 рази зросла кількість матерів-одиначок. Ростуть показники розлучень в Україні. За словами А. Реви, кожна п'ята дитина в Україні народжується поза шлюбом. 10% укладених шлюбів розривають протягом першого року і лише одна із трьох пар не розлучається. У 90% випадків діти залишаються жити з матір'ю.

Нагадаємо, в Україні 21 тисяча пар одружилися, скориставшись впровадженою в минулому році послугою «Шлюб за добу». Також важливою є інформація, що українцям спростили процедуру розлучення. Уже із 2019 р. усі документи можна буде подати, не виходячи з дому [7]. Цікаво, як це вплине на статистику рівня розлучень.

Насамкінець пропонуємо різноманітні **рекомендації** щодо гармонійного існування родин. Отже, за результатами соціологічного дослідження «Фактори сімейного щастя», що проводилося за підтримки Мінсоцполітики, з'ясовано, що фундаментом щасливого шлюбу є взаєморозуміння, кохання, прийняття іншого таким, як він є, взаємне бажання вдосконалюватися разом, спільні інтереси, боротьба зі своїм «Его». Шлях до нещасливого сімейного життя лежить через обман, нечесність із партнером.

Урегулювати конфлікти допомагають присутність дітей, віра в Бога, вміння переступати через своє «Я», змовчати, приборкати емоції, бачення проблем у собі, а не в партнері, вміння робити те, чого не хочеться.

Доцільним і необхідним є запровадження спеціальних дисциплін у школах, вишах та центрах сімейної консультації. Дане дослідження акцентує увагу на програмі підтримки сім'ї. Головна підтримка має бути спрямована на формування і підготовку молодих людей, які одружуються.

На думку Л. Гридковець, було б добре ще з малих років навчати школярів того, що сім'я – важливий інститут суспільства. Потрібно культивувати в дітей поважне ставлення до чоловічої та жіночої статі як взаємодоповнюючих парадигм, до шлюбу, материнства, батьківства в усіх сферах культурного поля особистості: потребнісно-мотиваційній, емоційно-почуттєвій, когнітивно-інформаційній, поведінково-результативній [2, с. 64].

З метою зменшення розлучень в Україні можна використати закордонний досвід, коли під час кризових сімейних періодів звертаються до сімейного психолога чи спеціального консультанта.

Щоби змінити цю ситуацію, необхідний комплексний підхід. Це і пропаганда ідей міцної сім'ї та міцного шлюбу, і популяризація сімейних цінностей, які останнім часом відійшли на другий план.

Дієвим механізмом зменшення числа розлучень стануть і зміни в законодавстві, згідно з якими розлучення буде непростію і дорогою процедурою. Це жорсткий крок, але завдяки йому пари будуть ухвалювати зважене рішення про шлюб.

Висновки з проведеного дослідження. Перед тим, як вступати в шлюб, молоді люди повинні зрозуміти всю важливість цього кроку, роль нормальних сімейних стосунків та взагалі сім'ї як такої. Адже сім'я є найважливішим соціальним інститутом держави і відіграє ключову роль у житті кожного.

Розлучення – це процес реорганізації сімейної системи за життя подружжя, що відбувається з різних причин. Після розлучення головне завдання – це ефективно впоратися з його негативними наслідками, усвідомити позитивні аспекти теперішньої ситуації. Зазначимо, що виділяють як соціально-психологічні, так і індивідуально-психологічні наслідки розлучення.

Однак розірвання шлюбу має не тільки негативні, але і позитивні сторони. Погодитися із цим важко, особливо коли переживаєш гострий період горя і відчаю, але потім на цьому необхідно акцентувати увагу людини. Це одне з головних завдань психологічної допомоги особистості, яка пережила розірвання шлюбу. Актуальним є подальше дослідження всіх аспектів процесу розлучення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Городяненко В. Соціологія: підручн. К.: Академія, 2008. 544 с.
2. Гридковець Л. Підготовка особистості до майбутнього шлюбу засобами сучасної школи. Вісник КІБіТ. 2010. № 1. С. 64–68.
3. Піча В. Соціологія: підручн. Львів: Новий світ – 2000, 2007. 280 с.
4. Соціологія кохання: як українці одружуються і чому розлучаються. URL: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/sociologiya-lyubvi-kak-ukraincy-zaklyuchayut-braki-i-pochemu-razvodyatsya-1113755.html>.
5. Проблеми розлучення – причини, правові, психологічні проблеми URL: <http://panna.pp.ua/393-problemi-rozluchennja-prichini-pravovi.html>.
6. Сім'я – єдиний інститут, що має 90% довіри українців (Головаха). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28846972.html>.
7. Українці масово розлучаються: цифри вражають. URL: <https://narodna-pravda.ua/2018/01/15/ukrayintsi-masovo-rozluchayutsya-tsyfry-vrazhayut/>.
8. Україна – на першому місці в Європі за кількістю розлучень. URL: <https://expres.online/archive/main/2015/08/23/148726-ukrayina-pershomu-misciyevropi-kilkisty-rozluchen>.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ТА РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИКО-СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА

LITERATURE AND RECONSTRUCTION OF HISTORIC-SOCIAL REALITY: SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

У статті розкриваються роль та значення художньої літератури в реконструкції соціальної реальності. Теоретичні надбання попередників проілюстровані творчістю Василя Вразливого. Стаття є продовженням соціологічного реконструювання соціальних відносин в Україні 1920–1930-х років, започаткованого автором у попередніх публікаціях.

Ключові слова: соціологія художньої літератури, соціологічне реконструювання, структуралізм, соціальні відносини, соціальна реальність, 1920–1930-ті роки.

В статье раскрываются роль и значение художественной литературы в реконструкции социальной реальности. Теоретические наработки предшественников проиллюстрированы творчеством Васыля Вразливого. Статья является продолжением социологической реконструкции социальных отношений в Украине 1920–1930-х годов, начатой автором в предыдущих публикациях.

Ключевые слова: социология художественной литературы, социологическая реконструкция, структурализм, социальные отношения, социальная реальность, 1920–1930-е года.

The literature indirectly forms social reality, offering and/or defending the appropriate ethic-social norms and cultural esthetic principles, public standards of behaviour and social practices.

The main objective of this work is further development of one of the main for the sociology literature themes – reconstruction of social reality

based on literary works. It was elected one of the most non-investigated and meaningful periods of modern history of Ukraine (1920–1930).

The most promising in terms of reconstruction of historical and social realities of 1920–1930 literary sources are seen works of Ukrainian writers, who were on the “periphery” of the relevant historical and political processes. It helped at least to save those context-scene reality (particularly real, not perfect heroes and situations) that qualify for the proper objectivity concerning the historical character of those times.

In most cases, it is practically to give information about the social problem by using of non-varieties content in literature work, which sense is clear to all. But, when the author touches the ideologically forbidden subjects in his work it is recorded in the variant part of the literature work (subtext), notice only by thoughtful and attentive reader, and at the same time censorship does not find in the book nothing formally unauthorized.

Sociological reading (especially with purpose to reconstruct social reality and relationship) of literature demands to take into account the historical, social, ideological contexts in which wrote the author of the work, and those ones which appear in the book.

Sociological reading of literature is a promising trend in sociology, as a source for the reconstruction of social relations and the realities of a certain historical period, playing both the objective and subjective reality.

Key words: sociology of literature, sociological reconstruction, structuralism, social relationships, 1920–1930-s years.

УДК 316.776.23

Щиголь І.В.

здобувач, старший лаборант лабораторії при кафедрі методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології Київській національній університет імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Сучасна художня література є глибоко контекстно інкорпорованою в соціальні відносини, тісно з ними переплетена, будучи досить специфічним виміром «соціального поля» (у термінах П. Бурдьє [1]). У такому суспільно-центрованому розумінні вона невід’ємна від історико-культурного контексту та, за деякими винятками, загальної проблематики соціальних відносин, взаємодій визначеного історико-соціального періоду. Отже, художня література може виступати також як значущий джерельний ресурс їх осмислення й інтерпретації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художня література також є багатовимірним «дзеркалом» історико-соціальної дійсності (згадаймо хоча б дещо неоднозначне позиціонування В. Леніним письменника Л. Толстого як «дзеркала російської революції» (1908 р.) [9]); але «дзеркалом» певним чином «викрив-

леним» (свідомо чи несвідомо). Вона насамперед (1) відображує напруженості у відносинах індивіда та групи, групи і суспільства; (2) переосмислює ціннісно-нормативні важелі регулювання цих відносин; (3) «випробовує на міцність» етичні механізми регулювання соціальних взаємин; (4) визначає межі (4.1.) індивідуально-морального вибору та (4.2.) колективно-моральної відповідальності. Адже, на думку соціолога культури О. Семашка, панівні види та жанри (у кожному конкретному історичному проміжку) викликані потребою передачі ними «особливих форм відчуття й розуміння дійсності», отже, можна говорити про їхнє «соціальне призначення» [16, с. 68–69].

У будь-якому суспільстві завжди наявні соціальні проблеми, напр., проблема виживання людства, голоду, взаємовідносин людських спільнот різних рівнів між собою і із природою, довіра до влади тощо. Митці, яким

властива розвинена соціальна інтуїція, прагнуть привернути увагу читача (від пересічної людини до влади як такої) до певного соціального конфлікту, осмислити його причини, знайти шляхи подолання кризи, оцінити можливі наслідки.

Здебільшого для передачі інформації про соціальну проблему використовується *інваріативна*¹ частина змісту художнього твору, яка є зрозумілою для всіх.

За деякими значущими параметрами художня література також опосередковано формує соціальну-реальність, пропонуючи та/або відстоюючи (інколи – навіть свідомо нав'язуючи та/або виправдовуючи) відповідні етико-соціальні норми й естетико-культурні принципи, суспільні стандарти поведінки та соціальної практики.

Така діалектичність – функціональна подвійність (двоєдиність відображення соціальної реальності та її формування) художньої літератури – є принципово значущою не лише для культурно-літературознавчих, але й для історико-соціологічних проблематик, потребує для їх вирішення відповідної джерельно-ресурсної бази (передусім корпусу текстів, літературно-художніх та пов'язаних із ними довідково-документальних тощо), належного концептуально-методологічного апарату [11]. Не можна також не враховувати як «внутрішні» культурно-літературознавчі, так і «зовнішні» історико-соціологічні, навіть «допоміжні» техніко-технологічні [Пор. 15] контексти, у форматах і межах яких відбувається відповідна соціогуманітарна реконструкція [Пор. 17].

Проблема соціологічного прочитання художнього твору веде початок ще із соціально-філософського наробку Античності (вартій окремого згадування принаймні платоновий образ Печери). Протягом ХХ ст. у соціології літератури з'явилося багато напрямів і шкіл, серед яких ключовими є психологічна, феноменологічна, герменевтична, структуралістська, постструктуралістська [18] та ін. Найперспективнішим нині вбачається позитивістська парадигма щодо аналітичного прочитання літературного твору, зокрема традиція структуралізму.

М. Бахтін [4] звернув увагу на те, що мова іманентно «діалогічна», її можна зрозуміти лише в термінах необхідної соціальної орієнтації: «мова живе в конкретному мовному спілкуванні», «закони мовного становлення є соціологічними законами».

Основна ідея семіотики Ю. Лотмана [10] полягає в ідеї «вторинних моделюючих систем». Вторинними моделюючими системами є література, кіно, театр та інші види мистецтва,

які є похідними від *першої моделюючої системи* – мови. Виходячи з цього, Ю. Лотман уводить поняття «культурний текст» – сукупність вербальних і невербальних систем, наявних у культурі.

Твори, за У. Еко [23–25], поділяються на два типи: *відкриті та фізично завершені*. Відкриті – це такі твори, які дають простір для інтерпретації. Фізично завершені ж, навпаки, не передбачають співпраці читача й автора. До фізично завершених творів належать ті, які охоплюють усі можливі інтерпретації, наприклад, енциклопедичні статті, деякі наукові твори (здебільшого в точних науках), деякі священні твори (або уривки з них) тощо. Усі інші – відкриті.

Нині соціологія літератури є однією з активно розроблюваних і перспективніших дисциплін не тільки в соціології [2; 3; 17], а й у філософії культури [12]. В Україні відчувається брак саме соціологічних студій-прочитань літературно-художніх творів, тоді як у літературознавстві вивчення соціальних мотивів у художніх творах – давня традиція [5].

Постановка завдання. Мета статті – розроблення ключової для соціології художньої літератури теми – реконструкції соціальної дійсності на основі художньо-літературного твору; за конкретний «кейс» обрано один із найменш літературознавчо досліджених та соціологічно осмислених періодів новітньої історії України (1920–1930-х рр.) [21; 22].

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1920-х рр. існував плюралізм думок, розмаїття літературних течій і напрямів, форм художньо-літературних творів. Але утворення на І з'їзді радянських письменників (лютий 1934 р.) Союзу письменників Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) із його республіканськими філіалами (в Україні також) поступово поклато край розмаїттю літературно-художніх течій та напрямів, організацій та об'єднань, які до того існували в Україні. На зміну прийшов сумнозвісний «соцреалізм» [13]. Його історико-соціологічно варто розглядати насамперед у термінах масштабного соціокультурного [20], зокрема соціально-комунікаційного (у термінах визначення та суворого дотримання загальних форматів та настанов) явища. Соцреалізм, за критичною оцінкою Д. Наливайка, «генетично й типологічно <...> належить до специфічних явищ художнього процесу ХХ ст., що утворювалися за тоталітарних режимів» як «специфічна доктрина літератури та мистецтва, сконструйована компартійною бюрократією та ангажованими митцями, накинута зверху державною владою і впроваджувана під її керівництвом і постійним контролем» [14]. Твори епохи соцреалізму здебільшого показують ідеологічно викривлено картину [8], тому повинні соціологічно розглядатися лише реконструктивно.

¹ Словесна форма твору, яка сприймається читачем під час швидкого, поверхневого прочитання і не викликає в психіці людини жодного заперечення, невідповідності встановленим канонам і нормам життя.

Варто зважати на чинник партійно-ідеологічної цензури як окремого явища, що найбільше зачіпало передусім «верхівку» художньо-літературної ієрархії (яскраво показовим є, зокрема, проблемний літературно-творчий шлях П. Тичини [19]), що накладає додаткові обмеження на ресурсність їхніх творів як джерела історико-соціальної реконструкції.

Для української прози 1920–30-х рр. характерно переважання малих форм і майже цілковита відсутність літературних прийомів, що претендують на «вишуканість». Адже основною цільовою аудиторією письменників тих часів були ті «робітничо-селянські» прошарки, які здебільшого мали невеликий інтелектуальний багаж (навчилися читати в межах кампанії з боротьби з неписьменністю), а також мали обмаль часу для читання (після роботи, перед сном). Так, знаний український історик-літературознавець тих часів С. Єфремов, осмислюючи письменництво М. Коцюбинського, скептично рефлексував: «Цей великий письменник ніколи не буде популярним в Україні, тому що є проблема читача» [7].

Звісно, були і твори «для інтелектуалів» (з літературними «візерунками» тощо), але їхня популярність обмежувалася вузьким колом інтелігенції та профільних фахівців (критики, дослідники літератури і т.д.).

Найперспективнішими в плані реконструктивності історико-соціальних реалій 1920–30-х рр. художньо-літературними джерелами вбачаються передусім твори тогочасних українських письменників, які перебували на історико-соціальній «периферії». Адже це уможлиблювало хоча б мінімальне збереження тих історико-сюжетних реалій (зокрема, контекстну/контекстуальну наявність/присутність реальних, а не ідеальних героїв та ситуацій), що можуть претендувати принаймні на мінімально належну об'єктивність.

До корпусу таких текстів можна сміливо віднести, зокрема, художньо-літературний доробок українського письменника Василя Вражливого (Василь Якович Штанько, 1903–1937 рр.), передусім збірку його прози «Земля» [6]. На користь обрання саме цього літератора свідчить також та обставина, що він не тяжів до гучної яскравості літературних прийомів, мова його творів проста та буденна. Його основний герой – звичайна, у чомусь «лірична» людина (міщанин чи селянин), поставлена життям в нетипові для неї умови, які водночас є типовими для українського суспільства тих часів загалом.

² Словесна форма твору, яка сприймається читачем під час вдумливого, заглибленого прочитання і викликає у психіці людини відчуття несумісності, невідповідності інваріативній частині твору і офіційному, загальноприйнятому трактуванню подій. Також може передбачати посилання до відомих особистостей (персонажів інших творів), подій (реальних та вдуманих), які є ключем до розшифрування глибинного змісту твору.

Але не можна не враховувати, що сам автор був у чомусь типовою «людиною свого часу», вважав дореволюційний провінційний «вищий світ» (рівня губернії, волості) гнилим та аморальним.

Кримінально непевний час, пошуки «ворожих елементів», тотальна підозрілість передані в оповіданні «Земля» одним абзацом, який відкривав і показував тогочасну непросту дійсність:

«Звіряти документи, – промайнуло в голові, – А чи в мене з ними все гаразд?» Я обмірковував і перелічував, що можу показати, як треба буде <...>. Час був такий, що без документа жити було не можна <...>» («Земля» [6, с. 5–6].

Справді, у ті часи в Україні ще були сильними відгомони революційних подій – від кримінальних угруповань до «ідейно незгодних» (антирадянських). Протистояння було настільки серйозним з обох боків, що часто закінчувалося стратами, які мали також елементи ритуалізації (активістів-комнезамників, голів колгоспів «годували» землею). З такими явищами новостановлювана радянська влада боролася більш ніж рішуче, аж до спалення цілих сіл:

– Земля і воля? Наївся землі? Братимеш?..

До чорної закривавленої бороди поприлипала земля й рот неймовірно розчепірений був увесь набитий нею («Земля» [6, с. 18–19];

– Може в комнезам? Чуєш!

– А хто ж тоді позичить борошна? Та й то казати, як провідає хто з лісовиків, то не помилюють, мабуть («В ярах») [6, с. 27];

– А в Перівці вони дівчину на дуба спяли та й повісили. <...> Вона була комуністка та й видала їхнім більшовикам. <...> А ти чув, що десь, де багато лісовиків було, так там повиपालювали всі села: одні бовдури стоять («Ліс») [6, с. 77, 79];

– А як куркулів обікрадено, то нічого, добра в них хватить! («Темрява») [6, с. 125].

Але коли митець у своєму творі торкається ідеологічно заборонених тематик (напр., теми безробіття, голоду), то цей пласт змісту приховується, записується у *варіативну*² частину художнього твору (підтекст), яку помітить лише вдумливий і уважний читач, а цензура не знайде у творі нічого формально нездоленого.

Наслідки Першої світової війни та революційних подій негативно вплинули на чисельність чоловічого населення, робочих рук не вистачало:

«<...> за той час десятина батькового хліба осиплеться, бо її ніхто не скосить» («Земля» [6, с. 8].

Ще одна важлива тема, яка принципово замовчувалася, отже, майже не відображена в художньо-літературних творах, – масштабний

голод 1921 р., який, у свою чергу, передував Голодомору. Оскільки події, описані Василем Вражливим в оповіданні «В ярах», відбуваються влітку (що описово фіксується в тексті – «пече сонце», «сонце висушило піт, принадно смажило тіло» та ін.), то можна з контексту зрозуміти, що причини голоду не лише посуха, а й відсутність у селян борошна, інших продуктів:

Цей рік – посуха. <...> Уже на Катеринославщині люди дохнуть, як мухи восени. <...>

Через гору тягнувся дзвін <...> далекий, знесилений пропинався через неї.

– Кого це ховають?

– Тепер щодня, майже. <...>

– Каленик ходив найматись, його всюди стрічали з посмішкою і розводили руками.

– Самим не стає їсти! «В ярах» [6, с. 26–33];

– А батьки твої живі?? Ти з Катеринославщини <...>. А там зразу несолодко («Роздоріжжя») [6, с. 38];

Собак їли, мололи курай, макуха була щастям <...>. І був у нього син, менший за Борку, гарний, такий слухняний і вмер, об'їв-ся кори <...>. Покрівлі зробилися голими, самі лати сторчали, бо скотина поїла соломі, а потім люди поїли скотину. <...> Знає Сизон, які зморшки вивів на обличчях у людей голод, знає Сизон, якими взорами поткалися минулі багатства ланів. Спочатку зійшла озимина і маленькою од жорсткого вітру зів'яла. Так, тепер згадав Сизон: то був голод <...>. Той страшний голод, той, що поїсть усе й знову прийде їсти, бо голодний голод («Вовчі байраки») [6, с. 90–91].

Водночас авторові не чужі й класові заботи. Головний герой оповідання «На станції» одружений на «благородній, освіченій», яка після одруження не лише кохається з іншими, а й є членом злочинного угруповання, що обкрадало вагони, користуючись інформацією, яку вона випитувала у свого чоловіка.

А в оповіданні «Паштетня» Василь Вражливий показує, що поміщик легко може стати сутенером, використовуючи для цього своїх племінниць:

– Madame, чи ви знаєте моїх племінниць?..

Старша кінчила інститут благородних девиць, а менша теж там училася. <...> Жюлі красива, струнка, ніжна й чорна, як циганка. <...> А друга, та на ту Тоньку, не <...> Буде друга, я знаю. Та була в Смольному. Що робиться, вихованки Смольного й тепер, як ті Маньки [6, с. 57–58].

Проте не все так безнадійно, Василь Вражливий показує, що і серед бувших «володарів світу» є глибоко моральні люди. Так, одна з героїнь новели «Паштетня», вихованка «інституту благородних девиць» (Тонька) відмовилася стати на шлях легких грошей і заробляла на прожиття розвантажуванням вагонів (тобто обрала суто фізично, традиційно чоловічу, типово «пролетарську» роботу). Коли ж вона

знайшла гідну роботу – перекладачем у редакції, то спробувала витягти з кубла розпусти сестру; але та відмовила, бо хотіла продовжувати жити гарно «тут і зараз», користуючись молодістю й успіхом у чоловіків.

Висновки з проведеного дослідження.

Значуща історико-культурна контекстність літератури як дзеркала суспільства перетворює її на принципове джерело реконструкції соціальної реальності. Під час соціологічного аналізу літературно-художніх творів варто враховувати обидва історико-соціальні контексти, той, в якому він створювався автором, і той, який відображений у творі. Претендуючи на об'єктивність оцінок ступеня ідеологічного навантаження, необхідно проаналізувати як інваріантну частину твору, так і варіативну, в якій можна побачити, що тут щось не так, щось змусило письменника писати ангажовано (напр., якісь зміни у суспільстві, страх за життя, необхідність заробляти гроші тощо).

У художньому творі, передусім у відповідній картині світу художнього твору як його іманентній складовій частині, відображено суспільні ідеали письменника і тієї читацької аудиторії, якій адресовано твір. Ці ідеали можуть бути в прихованому чи наочному змістах твору залежно від позиції автора щодо пропагандованих владою цінностей (зокрема, суспільних, загальнолюдських), його власних переконань і мети, з якою створювався твір. Адже не секрет, що митці пишуть свої твори не лише заради вираження себе, своїх ідеалів, почуттів, відчуттів, а й заради більш прозаїчних речей – від заробітку до демонстрації лояльності до влади тощо.

Соціологічне прочитання художньої літератури – перспективний напрям в історико-культурній соціології, оскільки вона є джерелом для реконструкції соціальних відносин і реалій якогось історичного проміжку, відтворенням як об'єктивної реальності, так і суб'єктивного її осмислення, яке також впливає на об'єктивну реальність та навіть формує її.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bourdieu P. Le champ litteraire. Actes de la Recherche en Sciences Sociales. 1991. № 89.
2. Rahim A. Analysis of sociology and character educational values in novel of Bunda Lisa. Jurnal Riset Kajian Teknologi dan Lingkungan (JRKTL). 2018. Volume I. Issue 2. P. 131–136.
3. Robbins Timothy D. A Reconstructed Sociology: Democratic Vistas and the American Social Science Movement. Walt Whitman Quarterly Review 36. 2018. P. 27–71.
4. Бахтин М. Литературно-критические статьи. М.: Худ. Лит., 1986. 543 с.
5. Бикова Т. Втілення просвітницьких ідей у художніх творах початку ХХ ст. на гуцульську тематику: нарративні стратегії. Актуальні питання гуманітарних наук. 2018. Дрогобицький держав-

- ний педагогічний університет імені Івана Франка. Вип 20. Т. 1. С. 46–51.
6. Вражливий В. Земля. Х.: Книгоспілка, 1925. 129 с.
 7. Єфремов С. Михайло Коцюбинський. Вибране. Статті, наукові розвідки, монографії / С. Єфремов. К.: Наукова думка, 2002.
 8. Кларк К. Советский роман: история как ритуал. Екатеринбург, 2002. 262 с.
 9. Ленин В. Лев Толстой как зеркало русской революции. Пролетарий. 1908. № 35 // ПСС. 5 изд. Т. 17. М.: ИПЛ, 1968.
 10. Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста. Избранные статьи. / Ю. Лотман. Т. 1. Таллин, 1992. С. 129–132.
 11. Малес Л. Вивчаючи тексти культури: Соціокультурний аналіз як пізнавальна стратегія соціології: моногр. К.: КІС, 2011. 325 с.
 12. Меринов В. Культурологическая реконструкция тоталитарного хронотопа в контексте русской литературной традиции: дисс. ... канд. филос. наук. Белгород, 2004.
 13. Морозов А. Соцреализм и реализм. М.: Галарт, 2007.
 14. Наливайко Д. Замітки щодо генези й типології соціалістичного реалізму. Слово і час. 2008. № 9.
 15. Полтораков О., Щиголь І. «Великі дані» та методологічні перспективи соціально-структурних досліджень. Проблеми розвитку соціологічної теорії: Структурні зміни і соціальна напруженість: мат. XIV Міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 трав. 2017 р., м. Київ. К.: Логос, 2017.
 16. Семашко А. Художественные потребности и их развитие у молодежи. К., 1977. 159 с.
 17. Смирнов В. Социальные механизмы общественного развития: социологическая и историко-культурная реконструкция. НАН Беларуси, Ин-т социологии. Минск: Беларуская навука, 2016. 293 с.
 18. Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії в сучасній соціології: навч. посібник. К.: Дух і літера, 2010. 164 с.
 19. Стус В. Феномен доби (Сходження на Голгофу слави). К.: Знання, 1993. 73 с.
 20. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. Ніжин: ТОВ «Гідромакс», 2009.
 21. Щиголь І. Особливості відображення соціальної реальності в літературних творах. Вісник Київського університету. Соціологія. Психологія. Педагогіка. 2003. Вип. 18.
 22. Щиголь І. Соціальне в художньому: соціально-сміслова реконструкція. *Studia Methodologica: наук. зб.* Тернопіль: ТНПУ, 2009. Вип. 29.
 23. Эко У. Открытое произведение М.: Академ. проект, 2004. 384 с.
 24. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. СПб.: Симпозиум, 2006. 544 с.
 25. Эко У. Поиски совершенного языка в европейской культуре. СПб.: Александрия, 2007. 423 с.

НОТАТКИ

Наукове видання

ГАБІТУС

Науковий журнал

Випуск 8

Коректура • *О. Буркало*

Комп'ютерна верстка • *Ю. Семенченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 9,49. Ум.-друк. арк. 11,16.
Підписано до друку 04.02.2019. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.